

Főszerkesztő:

Gombos Péter

Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar

A szerkesztőbizottság tagjai:

Balázs Géza

*Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi
Kar, Partiumi Keresztény Egyetem*

Fűzfa Balázs

*Eötvös Loránd Tudományegyetem Berzsenyi Dániel
Pedagógusképző Központ, Szombathely*

Józsa Krisztián

Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar

Juhász Valéria

*Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula
Pedagógusképző Kar*

Kopházi-Molnár Erzsébet

Kaposvári Egyetem Idegen Nyelvi Igazgatóság

Milbacher Róbert

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Perjés István

Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar

Steklács János

*Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanító- és
Óvóképző Kar*

Szinger Veronika

Neumann János Egyetem Pedagógusképző Kar

Z. Kovács Zoltán

Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar

III. évfolyam 1. szám

2020

Nyelvi lektor:

Kopházi-Molnár Erzsébet

Korrektor:

Gombos Luca

Honlap:

<http://journal.ke.hu/index.php/akk>

TARTALOM

SZEMES PÉTER

Ady-írások a Nyugat

Figyelő rovatában

3–9.

DOMOKOS ÁRON

Posztapokalipszisek, birodalmi ábrándok és
neutrotópiák

*Magyarország-jövőképek a kortárs tudományos-
fantasztikus elbeszélésekben*

10–37.

FÓNAI NIKOLETT

A képregény a multimodális műveltség
szolgálatában

*Könyvtárak a kilencedik művészet
támogató szerepében*

38–56.

GOMBOS PÉTER

„Itt az a jó, amit az emberből fölhoz”

*Bartos Éva (szerk.): A biblioterápia közelről
(recenzió)*

57–59.

Kiadó

Kaposvári Egyetem

A kiadó székhelye

7400 Kaposvár, Guba S. u. 40.

Felelős kiadó

Prof. Kovács Melinda, rektor

ISSN 2063-2991 (online)

Információ

gombos.peter@kukac.ke.hu

Az Anyanyelvi Kultúráközvetítés évi két alkalommal,
online megjelenő, tudományos folyóirat.
A folyóiratot a CrossRef, a Matarka és az MTMT indexeli.
A cikkek archiválása a REÁL repozitóriumban
történik, teljes szövegű, nyílt hozzáférést biztosítja
továbbá a KEA, az EPA és a folyóirat honlapja.

SZEMES Péter Somogy Megyei Kaposi Mór Oktató
Kórház

ORCID: 0000-0002-3143-0084

szemespeter1979@gmail.com

**Ady-írások a Nyugat
Figyelő rovatában**

Ady Endre alkotói tevékenysége több szempontból is sokszínű volt, ám különböző területei nem kaptak azonos hangsúlyt, minősítést az életmű értékelésében. Szinte bizonyos, hogy a Nyugat hasábjain, a Figyelő rovatban közölt írásai a legritkábban említett művei között vannak. Tanulmányomban az itt megjelent, többnyire egy-egy közéleti problémához vagy művészeti jelenséghez kötődő írásait veszem górcső alá. 1908-tól 1918-ig számtalan műre, szerzőre hívta fel a figyelmet, hazai és világirodalmi alkotásokat egyaránt méltatva vagy éppen kritizálva. Sőt, filozófiai munkáról és képzőművészeti kiállításról is írt a Figyelőben.

Kulcsszavak: Ady Endre, Nyugat, Figyelő rovat

Jó írók egyik fontos ismérve lehet, hogy a mennyiség helyett inkább minőségi lapközlésre törekszenek. Nem akarnak mindennel és mindenhol megjelenni, beérik néhány, számukra fontos folyóirattal. Adynak 1908-tól haláláig, tizenkét esztendőn át ilyen törzshely volt a Nyugat, amellyel különös egymásra utaltságban léteztek (Fónod 2008), s ahol versei mellett számos prózai írása is napvilágot látott. Így a nyitószámától folytatásokban *A magyar Pimodán* vagy ugyancsak az indulás folyamában a *Mihályi Rozália csókja* című novella. A szépirodalmi alkotások örömteli, a lap minőségét emelő bőségét pedig kisesszék, rövid recenziók, jegyzetek, egy-egy közéleti problémához vagy művészeti jelenséghez kötődő tollfutamok sora egészítette ki, melyek elsősorban a Figyelő rovatban kaptak helyet. A rovat megnevezése egyébként aligha véletlen utalás a Nyugat elődjeként emlegetett, Figyelő című lapra, tipográfiájuk is egyező volt (Schiller 2008).

S hogy ezek az írások nem kevésbé voltak fontosak a költő számára, mint az ugyanitt közölt versei, arról többek között egy, a Nyugat titkárának, Havasi Irénnek 1914-ben írt levele is tanúskodik: „Még holnap csütörtökön okvetlenül küldök még egy verset. Úgy hogy péntek hajnalban ott lesz szedhetésre készen. De még okvetlenülbül [!] kérek helyet fönntartani egy »Figyelő« számára. Fehér Dezső nagyváradi lapszerkesztő jubileumáról akarok megemlékezni, mely szombaton lesz.” (Kosztolánczy–Nemeskéri 2019: 948) A rovatba írt cikkek hamarosan megkapták a „figyelő” köznevet, s a korszak jeles szerzői közül nem kevesen ajánlkoztak figyelőt írni (leveleikben hol kis- hol nagybetűvel, hol idézőjelbe téve nevezik meg a műfajt).

Ezeket, a műfajilag a napi publicisztika határát érintő írásokat az Adytól megszokott igényesség jellemzi (a recenzeált könyveket többször elolvasta, a leadott szöveget is átfőrmálta, ha kellett), személyesség határozza meg, és természetesen erős aktualitással is bírtak. Csak betegsége súlyosbodása idején történt meg, hogy hosszabb idő után írt a megjelent kötetekről, egyébként – mint a jó újságírók általában – precíz és naprakész

volt. Ezt példázza, hogy az 1909. október 13-án kivégzett spanyol szabadgondolkodóról, Francisco Ferrer-ről szóló *Ferrer és a legenda* című szövege már benne volt a november 1-jén kijött 21. számban. Hozzátehetjük, hogy a Nyugat kétheti megjelenése ösztönzőleg is hathatott a gyors és pontos munkára.

Ady első és utolsó írásait a Figyelő rovatban akár jelképesnek is nevezhetnénk. Nyitányként az indulás esztendejének 12–13., összevont számában *A föld meg a város* címmel barátja és *A Holnap* antológiában szerzőtársa, Dutka Ákos nagyváradi költő második kötetét vette védelmébe, felmentve a „füzesekből városba oltott” poétát az Ady-utánzás vádja alól. Míg zárásként az 1918. évi 10. számban a „magyar és alkotásra hivatott zsenit” és „nagyszerű pedagógust”, a festőművész Hollósy Simont siratta el. Mint látható: figyelme éppúgy kiterjedt az induló tehetségre, mint a beérkezett művészre, a költőre, próza- vagy drámaíróra éppúgy, akárcsak a testvérműzsák, a társművészetek műveseire.

S a tekintete által befogott széles látómezőbe – mint fentebb jeleztük – a társadalmi problémák is belefértek, igazolva a költő szociális érzékenységét. A Ferrer-írás mellett, melyben a szocialista iskolák alapítójának – akiben az újtót üdvözölte – megölésével bekövetkezett győzelméről, legendává válásáról szolt, az 1910. évi 22. számban a tanárok nehéz helyzetének jobbításáért (mely, úgy látszik, örök téma...) emelte szavát, 1911-es három *Hirtelen, rövid szentenciájában* pedig a nagyszámú halálozással (*Sok, jó rokkant ember*), kissé ironikusan az úgynevezett zsidó-kérdéssel (*Ama kellemetlen probléma*), illetve – mint református – az erőszakosnak ítélt katolicizmussal (*Az akaratlan forradalmárok*) foglalkozott. Noha a Nyugat kezdetben egyáltalán nem közölt politikai írásokat, s „a lap szerkesztői csak óvatosan követték az ő politikai és társadalmi radikalizmusát” (Fónod 2008), Ady ügyesen irodalmi papírba csomagolta ilyen jellegű állásfoglalásait, ítéleteit. Kaposvár későbbi díszpolgáráról, Apponyi Albertről például így írt *A Jókai emberében*: „Apponyit szabad, lehet szidni, magyarázni, megérteni vagy szeretni, de nem szabad s nem lehet meg nem bámulni. Élete fölött is vitázhatunk, mondhatjuk, hogy a fórumnak csak garabonciás diákja volt, de azt senki sem mondhatja: nem volt szép ez az élet. Talán se hasznos, se teremtő élet nem volt az Apponyié, de haszonleső és cinikus sem volt egy pillanatig sem. (...) Apponyi emberileg, személyében a legszebb, leggazdagabb életet élte s annyira Jókai-hős volt, hogy különben meg se lehetne érteni magyar földön az ő gyakori s szokatlan bátorságait.” (Ady 1911: 792) A világháború idején aztán Jókai más kontextusban is megjelent – 1916-os *A föltámadt Jókai* című írásában azon töpreng a szerző, mennyire alábecsülte a nagy mesélő víziójában a század emberének pusztításvágyát. Összezseng ezzel még 1914-ből *Az új militarizmus* és *Az egyetlenek sorsa*, melyekben az individuumok sorsának nehézségeit, a szocializmus után az új militarizmus tömegeinek térhódítását vázolta. Ezért is fordult különös szeretettel harcba induló titkára, fogadott fia, Steinfeld Nándor felé (*Hősök a költető-gépben*), bátorította szintén katonának vitt „poéta-gyermekeit”, aki levelében a „rég és finom idők” elmúlását panaszkolta (*A Bepanaszolt élet*).

Aggasztotta a szülőföld, Erdély sorsa is. Már az 1914-es *Háború és háborúban* felmerül a román nemzetiségi kérdés rendezése, a következő évbéli 16. számban pedig bizakodva így írt *Az oláh mumus* című tollfutamban: „Az oláh mumus elszenvedhető, lebírható s Romániának nem kívánhatnék rosszabbat Erdélynél. Csak Kolozsvárra, Brassóra, Marosvásárhelyre s még néhány városra intek. Belepusztul az oláh, ha ilyen kultúras helyeken el tudna helyezkedni. Szerencsére nem tud, mert Erdélyt akarjuk, tartjuk s meg is fogjuk őrizni. Az oláh mumus nem mumus s eszembe jut egy román fiskális, aki azt mondta: Isten ments, hogy Budapest helyett Bukarestbe kelljen mennem főtárgyalásra.” (Ady 1915: 926) Ugyanebben a számban erre még rátett egy lapáttal a marosvásárhelyi kultúrpalota és az építő Bernády polgármester dicsérete (*A Magyarság háza*): „Egy fon-

tos erdélyi város egy különösen nagyszerű ember jóvoltából kultúr-palotát csinált, különöset és nagyszerűt.

– Ez lesz, ha a Sors úgy akarja, a magyar menedék, dús és takaró. Itt fogjuk őrizni magunkat mi, magyarok, akik egymás ellen annyit vétettünk. Ide fogunk verssel, zenével, beszéddel összevonulni, ha baj lesz. S minden, képességes szeretetemmel néztem föl reá, ez úrra, mert hogy nagyon és dacos magyar vagyok s ő az én rokonom.” (Ady 1915: 926) Elég ezt a néhány sort idézni azoknak, akik szerint Ady nem volt a hazáját szerető, igaz magyar ember. S e passzusokat csak erősíti négy évvel korábról, 1911-ből a *Két meggyőződésű emberek* zárlata, ahol kis csavarral, de a következőket olvashatjuk: „Büszkén s bátran vallom magamat a két meggyőződésű emberek közé e szerencsétlen országban, ahol meggyőzéstelen ember nincs, egy meggyőződésű csak a nagyon kevés számú boldonházban s a legtöbb ember ezer meggyőződésű politikai és társadalmi dolgok körül, s ahol a két meggyőződés: magyarság, emberség és tisztesség.” (Ady 1911: 248)

Az irodalom terrénumára térve: Ady költői nagyságához hozzátartozik, hogy az új nyelv és új verselés mellett – melyekről Ignótus írt *Halhatatlan Ady* című szép, búcsúzó szövegében – poézise természetesen áramlott bele a kortárs világirodalom hatalmas folyamába. Mindehhez kellett a közvetlenség, a franciás műveltség, az európai gondolkodás. A Nyugat különösen párizsi tartózkodásaiból profitált sokat, hiszen az olvasók rögtön a megjelenés után értesültek tőle az új könyvekről (nem kellett évekig várni a magyar fordítások szemlészésére), az éppen zajló színházi bemutatókról. A Figyelő rovatba már 1909-ben írt Anatole France „mese-ölő új meséinek” kötetéről, a *Kékszakáll hét feleségéről*, mely itthon Csetényi Erzsé fordításában csak 1917-ben látott napvilágot, 1910-ben André Gide *A mennyország kapuja* című könyvéről, amit 1944-ben adtak ki Gyergyai Albert átültetésében, majd 1914-ben France utolsó nagyregényéről, *Az angyalok lázadásáról*, amelyet a későbbi miniszter és népbiztos, Kunfi Zsigmond magyarított *Pártütő angyalok* címmel, 1916-ban. De hírt adott a kalandos életű és „finom, ravasz, szomorú tollú” Pierre Loti és a svájci francia Binet-Valmer újabb műveiről is, akárcsak Porto-Riche, Bataille és Bernstein színházi bukásáról (*Három arisztokrata bukás*), Rostand *Kakasának gyenge előadásáról*. Az utóbbiról szóló *Strófák a Chanteclerről* felütéséből az is nyilvánvalóvá válik, hogy milyen szigorú főszerkesztő volt Ignótus és hogy hiába volt törzsszerző, még Adynak sem lehetett mindent a folyóiratnál. Mint írta: „A Nyugat kemény lap s ez az oka, hogy én most második kritikámat írom a Rostand darabjáról: az elsőt ugyanis nem adták ki.” (Ady 1910: 563)

Párizsból válaszolt a Figyelő rovatban azoknak, így elsősorban az öreg Eötvös Károlynak, akik sokallták a Budapest irodalmi díjával neki ítélte 2000 koronát (*Sokallják az éhbért*), és – a szónál beszédesebb a tett – rá jellemző módon, innen is segíteni próbálta a magyar irodalom ügyét, mikor felhívta a figyelmet a Franciaországban sikert aratott kiadványokra: a milliókhoz eljuttatható hírlap-küllemű regényekre (*Irodalom hírlapformában*) vagy Paul Reboux és Charles Muller nagy írókat parodizáló művére (*À la manière de...*). Hogy értő fülekre talált, mutatja Karinthy Frigyes két évvel későbbi, *Így írtok ti* című pastiche-gyűjteményének megjelenése. Nem véletlen tehát a Nagy Háború idején sem Frankhon utáni vágyódása – az 1915-ös, Szép Ernőnek küldött *Kis párizsi emlékezés* közös élményt idéz, a megisméltést, folytatást kívánva, az 1917-es *Charles Baudelaire él* pedig nizzai szonettfordítási kísérleteit eleveníti fel. Bizonyára nem tudott a kint élő magyarok internálásáról, amiről később Kuncz Aladár írt a *Fekete kolostorban*, és természetesen azt sem sejtette – bár némelyek szerint a költők a jövőbe látnak –, hogy halála után egy esztendővel ott írják alá az országcsönkítő, szülőföldjét a románok kezére játszó békét. Meg kell említenünk, hogy kiválóan ismerte az osztrák és német irodalmat is: 1913-ban szemlészte Heinrich Nowak bécsi expresszionista költő *Die tragische*

Gebärde című első kötetét, s ugyanebben az évben örömét fejezte ki amiatt, hogy az általa nagyra tartott Karl Kraus és Thomas Mann egyazon este olvasnak fel Budapesten.

A Figyelő rovatban közölt Ady-írások legnagyobb része természetesen a kortárs magyar irodalommal, annak jelenségeivel foglalkozik. Dutka Ákosé mellett bemutatta a debreceni poeta doctus, Oláh Gábor verseskötetét (*Az élet lobogója alatt*), Halasy Imre gyenge „szatirikus hősi legendáját” (*A szörnyűséges harc*), a *Napszállat felé* című pályázáró könyvet, melynek szerzője, a megvakult Rudnyánszky Gyula szerint „különb volt az összes korabeli Arany- és Petőfi-epigonoknál, kik hírre, polcra vergődtek, s több talán még Komjáthynál, Reviczkyknél is” (Ady 1913: 140). Ajánlotta a szeretett és becsült Szép Ernő *Sok minden* kötetét, örült Jékey Aladár kolozsvári költő felfedezésének (*Egy ifjú költő*), felhívta a figyelmet Halmágyi Samu dicsőszentmártoni tanár verseire (*Hadak útján*) és egy különlegességre, Lepedát Milivoj magyarországi szerb katonatiszt *Bánatprocesszió* című könyvére is. Ha hozzátesszük, hogy ez utóbbi Nagyváradon jelent meg, még nyilvánvalóbbá válik, hogy tekintélyét, szavának súlyát kihasználva mennyire próbálta segíteni az irodalmi érvényesülésben az arra érdemesnek tartott földijeit, mennyire propagálta az Erdélyben kiadott értékes köteteket.

S a fiatalokra, a pályakezdőkre sem sajnálta az időt és a fáradságot, akiknek egy-egy elismerő szava bizonyára minden babérnál többet jelentett. Az 1912-es *Számadás csöndes könyvekről* két költőt említ: Zsögön Zoltánt és Fleyner Jánost, a következő évi *Fiatal költők versei* Tóth Árpád helyett ifjabb Bókay János és Szegő Ferenc lírai munkáit vizsgálja, az *Egy ifjú író* Szász Menyhért számára kért érdeklődést és szeretetet, a *Hajh, mennyi költő* – 1914-ből – a bő termésből néhányat emel ki: Farkas Antal, Kacsovich Tibor Béla, Ligeti Ernő, Lovag Ádám, Balázsi Podluzsányi Zsigmond és Gutman Endre költeményeit. Nem Ady hibája, hogy ezek a nevek ma pusztán irodalomtörténeti érdekességűek.

Ezekkel ellentétben komoly érték *A forradalmár Petőfi* című írás, melyben az általa szerkesztett versgyűjtemény szervező elvét, szándékait magyarázza, a saját vegykonyhájába bepillantást engedő nyugatos temesvári előadás (*Félelem és Írás*) vagy a régi magyar nyelvet visszaáhitó két kisesszé: a *Van-e magyar nyelv?* és a *Szavak a patvarban*. Érdemesebb lett volna a rovatban a perc-alkotókra szántak helyett több ilyen vallomásos szöveget közölni, bár bizonyára azok is tudatosan, szerkesztői szándék szerint kerültek be.

Más a helyzet a prózai teljesítményekkel, ahol Ady a jelentősebb, beérkezettebb szerzőkre figyelt. Már az 1908-as folyam 24. számában írt a Budapesti Napló korábbi főszerkesztője, a később „fogadott apjának” nevezett Kabos Ede új regényéről (*A jövő fészke*), 1910-ben pedig *Mária látogatói* című novelláskötetéről. Két évvel később Gárdonyit követte meg ifjonti lebecsüléséért – többek közt a következő szavakkal: „Boldog vagyok, hogy a Nyugatban s éppen a Nyugatban írhattam meg ezt Gárdonyiról, a Nyugatban, ahol nemcsak »lapunk íróit« lehet meglátnunk s ahol nagy öröm minden, ami szép, bárhonnan, bárkitől, bármikor s bárhogyan késve-keletiesen jön. Gárdonyi megnyergelte, megszélídtette, megfinomította a magyar anekdotát s ma Ő itt van és ír előttünk olyanként, akinek be kell vallanunk a már nagyon-elmúlt kétségeinket is.” (Ady 1912: 970) Mindez válasz is talán a korábbi, méltó íróutódot hiányoló, *Ki lesz Mikszáth?* címben foglalt kérdésére. 1913-ban Krúdy *A vörös postakocsiját* dicsérte, mint az író „tegnapi ifjúságának boszorkányos muzsikájú dalát”, míg a karácsonyi könyvtermésből a *Palotai álmokat*, Heltai Jenőtől valószínűleg a *Jaguárt*, illetve Szép Ernő (*Az egyszeri királyfi*) és Lesznai Anna (*A kis kék pillangó utazása*) meséit emelte ki. Az ezeket szemlélő *Könyvek és jóslások* már 1914-ben jelent meg, mikor a 3. számban a száz magyar író száz novelláját (köztük az övét) közreadó *Az Érdekes Újság Dekameronja* című kiadványt is bemutatta. A köl-

tőként becsült Oláh Gábor *Szegény magyarok* című regényét ugyanakkor sajnálni valóan gyengének minősítette, Kisbán (Bánffy) Miklóst „a legszebb értelmű és úriságú amatőr-írónak” nevezte. Tisztelettel emlékezett meg az 1917-ben elhunyt Tömörkény Istvánról, a szegedi magyar rajzának mesteréről, Mikszáthtal vetve össze őt (a kaszavásárló paraszt esetének idézése olvasói leveleket is eredményezett), míg a „legnagyobb palóc” *Kosztolán* című novellája az áruló csehek kapcsán jutott eszébe. A 16. számban Barta Lajos a Nyugat kiadásában megjelent, *Az élet arca* elbeszéléskötetéről írt, megemlítve, hogy régóta figyeli a szerző útját, aki Móricz és Kaffka Margit óta a legtöbb örömet szerezte neki. Szokása szerint a múltól a mindennapi élet jelenségei felé is lépett, mégpedig az úgynevezett zsidó-kérdés útjára. A hol antiszemitának (Pritz 2016), hol zsidóbérencnek (Zöldi 2019) mondott Ady így írt Barta kapcsán: „A Huszadik Század-ban a magyarországi zsidó-kérdéshez kellett volna szólnom, de szándékom egy csonka s önmagamnak őrzött cikkecskébe halt. Gondolom, hogy a magyarországi zsidó-kérdésben szándéktalanul a legráhibázóbb, legérdekesebb válasz a Barta Lajos könyve.

Barta Lajos egy-két novellájában olyan zsidókat mutat meg, akik már végzetesen s örökre magyarok. Barta maga pedig úgy néz és úgy lát zsidót, parasztot, várost, vidéket, kishivatalnokot, vén leányságot, dús nőiséget, sok mindent, ahogyan még eddig nálunk alig láttak. És ez megint azt mondja, hogy a zsidóság egy része már olyan gyökeres magyar, mint én, te vagy bárki, akinek »a nagy világon e kívül« stb, stb. Új lendületű magyarság a Bartáé, új szemű is, de olyan átmagyarzott magyar: rá lehetne bízni a legködösebb magyar elő-időkből kiálmodni világosra a magyar életet.” (Ady 1917: 321)

A költőkhöz hasonlóan figyelt a fiatal és pályakezdő prózaírókra is. Az 1912-es *Számadás csöndes könyvekről* Vidovich Ernő és Szudy Elemér nevét tette ismertebbé, 1914-ben a később a nagyváradi Ady Endre Emlékmúzeum igazgatójává lett Tabéry Géza novelláskötetét (*A clematisos udvar*) mutatta be, 1916-ban Tersánszky Józsi Jenő első, háborús regényét, a *Viszontlátásra drágá...*-t dicsérte meg, az 1917-es folyamban pedig Mariay Ödön *Aranyszájú Zongh* című könyvét ajánlotta. A Barta-íráshoz hasonlóan életet és művet kapcsolt össze, mikor Thaly Kálmán kuruc korhoz térését, mint regénytémát javasolta és egyik utolsó, *Daudet és Kiss* című szövegében is, melyben plágium vádját vetette Kiss Menyhért író szemére, és hogy lopásával a hazáját elhagyni kényszerült székegy nép fájdalmát csúfolta meg. Beszédes záró szentenciája szerint: „Éljen a kicsi ember is, ha nem – tolvaj.” (Ady 1918: 359)

Noha Ady több helyütt is hangsúlyozta, hogy nem rajong a színházért, a Figyelő rovatban mégis olvashatunk néhány drámáról, színházról szóló írást is. Balázs Béla *Az utolsó nap* című négy felvonásos drámájának kiadását „sok hibájú és szépségű könyvnek” nevezte, ellentétben Molnár Ferenc műveivel (1910-ben feltehetően a közelmúltban megjelent *Liliom* miatt volt az elismerés), akinek „egy nyolcvanad része is nyugtalanítóan ragyogó, hatalmas talentum” (*Molnár Ferenc színpada*). A kiismerni vélt G. B. Shaw Magyar Színházbeli bemutatójához, *Az orvos dilemmája* előadásához képest inkább Nagy Endre kabaréját dicsérte, mely szerinte „fölér egy ál-parlamenttel”. A párizsi bemutatók mellett – melyekről már szoltunk – pedig egy itáliait is megemlített: a „Herczeg Ferencbe plántált késő és rossz Mascagni”, Pucciniét (*La Fanciulla del West*).

A társművészetek közül két írás erejéig a képzőművészet is helyet kapott: az orvos Petz Aladár nővére, Petz Margit, a „vonal-poézis fanatikus költője” kiállításának méltatása és az említett búcsúzó szöveg a Técsőn iskolát teremtő Hollósy Simontól. Illetve Ady három, nem művészeti jellegű kiadványt is bemutatott: Madai Gyula gimnáziumi tanár *A költői nyelv és Csokonai* című dolgozatát, a somogyi születésű Kozári Gyula honvédségi plébános Pascalról szóló filozófiai tanulmánykötetét és Ignotus *Egy év történelem* című háborús könyvét, melyet természetesen az egekig magasztalt.

Végül szólnunk kell a Figyelő rovatban szereplő két évfordulós méltatásról is: 1913-ból a hetven esztendő „öreg dalnok”, Kiss József köszöntéséről és a Nagyváradi Naplót főszerkesztő Fehér Dezső 25 éves újságírói jubileumának ünnepléséről 1914-ben. Hozzátehetjük, hogy az 1909. 10–11. számot (a *Versek* kötet megjelenésének tizedik évfordulóján) meg Adynak szentelte a Nyugat, mint ahogy – megköszönve az induló folyóiratnak kölcsönzött tekintélyt, szerkesztői munkáját, a lapnak adott, irodalmunk kincsházát gazdagító verseit és prózáit, s talán a Figyelő rovat több mint hetven szövegét is – száz esztendővel ezelőtt, halálakor ugyancsak összevont számmal búcsúzott tőle. Ebből, fejet hajtva az életmű, a költő emléke előtt és százöt év távolából megköszönve azt, amit Somogynak, Kaposvárnak adott, és aminek szellemiségét ma is őrzi a róla elnevezett utcában álló szoborkompozíció, Rippl-Rónai József mennyországba írt levelét idézzük:

„Édes Bandikám!

Úgy szeretnék én is írni tudni, mert érzem, hogy akkor én írnám a legszebbet, hogy az én kedves, legjobb barátom, Bandi, megtudja odafenn, hogy még jobban szeretem, mint ahogy mutattam ideleln.

Soha imponálóbb, mélyebb, mokányabb szívű és lelkű embert Nálad nem ismertem. Soha őszintébbnek, igazabbnak hozzám senkit nem éreztem. Amit mondott a nagy vastagnyelvű szád, azt bizonyította álmos, nagy, fekete szemed még inkább. Tisztelettel kellett Rád tekintenem. Tisztelettel kellett minden szavamot Hozzád intézнем. Éreztem mindig, hogy ritkán szabad tréfálnom úgy, ahogy másokkal szoktam tenni. Egymáshoz való tiszteletünknel csak lelki vonzódásunk, szeretetünk lehetett nagyobb méretű - végtelenebb.

Veled vagyok édes Bandim, él bennem minden szavad, verseid pedig egész valómat betöltik. Ki hitte volna, hogy Te, nagy férfi, erős ember, halhatatlan, ily gyorsan parirozni fogsz a sovány halálnak. Szervusz drága Bandim! Nézz le olykor és láss meg bennünket! Jóskád” (Rippl-Rónai 1919: 273)

Irodalom

- Ady Endre (1917): Barta Lajos könyve. *Nyugat* 10(16) 321.
 Ady Endre (1918): Daudet és Kiss. *Nyugat* 11(4) 359.
 Ady Endre (1911): A Jókai embere. *Nyugat* 4(8), 792.
 Ady Endre (1911): Két meggyőződésű emberek. *Nyugat* 4(15), 248.
 Ady Endre (1918): Az oláh mumus. *Nyugat* 8(16), 926.
 Ady Endre (1913): Rudnyánszky Gyula könyve. *Nyugat* 6(2), 140.
 Ady Endre (1910): Strófák a Chanteclerről. *Nyugat* 3(8), 563.
 Ady Endre (1912): Az új Gárdonyi. *Nyugat* 5(24) 970.
 Fónod Zoltán (2008): Ady Endre és a Nyugat. *Irodalmi Szemle* 51(2), 8–14.
 Pritz Pál (2016): Magyar sors, magyar „fátum” Ady Endre és Jászai Oszkár élete tükrében. *Kommentár* 11(3), 85–97.
 Kosztolánczy Tibor – Nemeskéri Erika (sajtó alá rendezte) (2019): *Tessék színt vallani* : Osváth Ernő szerkesztői levelezése II. Bp.: Gondolat–OSZK
 Rippl-Rónai József (1919): Levél a mennyországba – Ady Endrének. *Nyugat* 12(4–5) 273.
 Schiller Erzsébet (2008): A Nyugat első száma. *Holmi* 20(1), 21–37.
 Zöldi László (2019): Ady, a kétarcú? *Kultúrszalon* [online] cop. 2019. 01. 27. [2020. 02. 13.] <URL: <http://www.kulturszalon.hu/?q=ady-ketarcu>

SUMMARY**Ady writings in Figyelő section of Nyugat**

Endre Ady's creative activity was diverse from several points of view, but its different fields were not given the same importance or evaluated in the same way in his lifetime achievement. It is almost certain that his writings published in Figyelő (Hungarian observer) section of Nyugat („The West”) journal are among the ones which are mentioned the least. In my essay I would like to take a closer look at his writings relating to either a problem of public life or an artistic phenomenon published here. He drew attention to several works of art, authors from 1908 to 1918 praising or criticizing national and international works of art as well. What is more, he also wrote about philosophical works and fine art exhibitions in Figyelő.

Keywords: Endre Ady, Nyugat, section Figyelő

DOMOKOS Áron*Szent István Egyetem Kaposvári Campus
Magyar Nyelvi és Kultúratudományi
Tanszék*

ORCID: 0000-0002-7615-3332

aron-domokos@chello.hu

**Posztapokalipszisek, birodalmi
ábrándok és neutrotópiák
Magyarország-jövőképek a kortárs
tudományos-fantasztikus
elbeszélésekben**

A végeérhetetlen számú SF-definíciók és szlogenek közül az egyik legismertebb szerint a science-fiction „a ma figyelmeztetése a holnapnak”. Elismerve, hogy az SF egy történetileg változó, képlékeny műfaj, mely „írók, producerek, terjesztők, marketingszakemberek, olvasók, rajongók, kritikusok és más diszkurzív szereplők kijelentéseinek és gyakorlatának interakciója nyomán keletkezik” (Marc Bould-Sheryll Vint, idézi Rieder 2017), nem lehet nem észrevenni, hogy a figyelmeztetés baljóslatú jelentésárnyalata még most is szinte minden alzsánerre jellemző. Tanulmányomban három esztendő (2013, 2014, 2015) kortárs magyar SF-novelláinak (Galaktika magazin, Új Galaxis magazin és Ad Astra-antológiák) Magyarországra vonatkozó vízióival foglalkozom, s próbálom meg fő azonosságait, széttartó észrevételeiket csoportokba osztani, hogy a mintavétel alapján a kortárs társadalmi képzeletre vonatkozó tendenciákat állapíthassak meg.

Kulcsszavak: tudományos-fantasztikus, jövőképek, Magyarország, posztapokaliptikus, neutrópia

Bevezetés

Képzeljük el, hogy a világ összeomlik, és csak itt, a Kárpát-medencében lesznek képesek az emberek összeszedni magukat és új világot építeni! Képzeljük el, hogy Magyarországon véglegesen/végletesen kettészakad a társadalom: szegényekre és gazdagokra; ez utóbbiak pedig az elszennyeződött földektől megóvva óriási tornyokban élnek! Képzeljük el, hogy Európában háború tör ki, Magyarország ütközőzónává válik, és Dunaújváros szétbombázott salakdombjain fémguberálók tűnnek föl! Képzeljük el, hogy a Magyar Királyság Fiumétől Csíkszeredáig ér, mert egy rejtélyes természeti képződmény alakult ki az Alföldön valamikor a 19. sz. végén, és mindeközben különös idegenek segítik az országot! Képzeljük el, hogy több millió bevándorló vesztegel Szeged határában, ahol egy EU által támogatott Fal húzódik elválasztandó egymástól a maradék jólétet a nyomortól! Képzeljük el, hogy a Nagy Éhínséget követően a Szuperbúza kifejlesztésében magyarok is részt vesznek, ám a Szuperbúza sajnos húsevő növény is egyben! Képzeljük el, hogy Magyarországon egy új technológiának köszönhetően az ifjabb generációk telepátiával kommunikálnak, és „falkákban” járva vadásznak az idősebb generációkra! Képzeljük el, hogy Magyarországról indul el egy egész Földet érintő társadalmi kezdeményezés!

Ahogy a vágyteljesítő álmok és a rémálmok mindig az álmodó jelenállapotáról árulkodnak, úgy egy közösség kulturális produktumai is (egyebek mellett) sokat elárulnak

az őket létrehozó társadalom mentális állapotáról, kognitív-képzleti potenciáljáról. A következőkben – némi sci-fi (továbbiakban: SF) elméleti gyorstalpaló után – a 2013-ban, 2014-ben és 2015-ben Magyarországon megjelent SF-elbeszélések (Galaktika magazinok: 2013., 2014., 2015.; Új-Galaxis antológiák: 2014., 2015.; Ad Astra-antológiák: 2014., 2015.) egy részének Magyarország-ábrázolásait vetem össze, s próbálom meg fő azonos-ságaikat, széttartó észrevételeiket csoportokba osztva a kortárs társadalmi képzetre vonatkozó „tendenciáikat” megállapítani. Az elemzés ebből a szempontból inkább csak tapogatózás, kísérletezés, egy „alapkutatás” kezdete. Nagyobb vizsgálandó korpusszal (elsősorban regényekkel, és sokkal több elbeszéléssel) még szigorúbb, átgondoltabb, megvitatott és érvényesített szempontrendszerrel valósabb tendenciákat is fel lehetne vázolni.

SF-elméleti gyorstalpaló

A végeérhetetlen számú SF-definíciók és szlogenek közül az egyik ismertebb szerint a science-fiction „a ma figyelmeztetése a holnapnak”.¹ A sci-fi – állítja egy másik kutató – „az új technológiákhoz, a tudományos alapkutatásokhoz és a terjesztési médiumokhoz kapcsolódó utópisztikus elvárásokat és félelmeket mint a társadalmi imaginárius egy területét kezeli és tematizálja” (Török é. n.). Van, aki még ezen is túlmegy: „John Telotte megfogalmazásában a sci-fi valójában sohasem a tudományról és a technológiáról szolt, hanem inkább a tágran értett katasztrófáról, amelyhez ezeknek a területeknek az egyeduralma, a túl önhitt racionalitás vezet” (Erdei 2019). James E. Gunn látszólag óvatosabban fogalmaz, ám meghatározása végére az SF-tematikák tétjét ő is baljóslatúan állítja elének, szerinte az SF a változások irodalma: azon irományok gyűjteménye, melyek a való világ emberein végbement változások hatásait mérlegelik akár a múltba, akár a jövőbe vetítve, akár egy teljesen más világba [...] a leggyakrabban olyan társadalmi vagy technológiai változásokról van szó, melyek az egész civilizáció, emberi fajt veszélyeztetik (Erdei 2019).

A legtöbben egyetértenek abban, hogy mai formája az úgynevezett ipari forradalommal, de leginkább a XIX. századdal vette kezdetét; s elválaszthatatlan olyan társadalmi jelenségektől, mint az írni-olvasni tudó munkásosztály kiszélesedése; az olcsó, tömeges nyomtatás lehetősége, a tudományos intézetek/múzeumok és a modern egyetemi rendszer felemelkedése, illetve a szórakoztatásra, látványosságra épülő kultúra iparszerűvé válása (Baker 2014). Akár azt is mondhatnánk, hogy *az SF az árutermelő jóléti polgárság szorongásainak* (büntudatának és vágyainak), *az Abszolútumtól/Istentől megfosztott modernségnek az egyik médiuma*.

Elismerve, hogy az SF egy történetileg változó², képlékeny, szórakoztató szándékú tematika³, mely „írók, producerek, terjesztők, marketing-szakemberek, olvasók, rajon-

¹ A többi definíciót lásd összefoglalva itt: Domokos 2019b.

² John Rieder SF-ről szóló összegző tanulmánya hűen követi a posztmodern (műfajválsági) műfajkutatási megállapításokat: 1. az SF történeti és változékony; 2. az SF-nek nincs esszenciája vagy egyetlen meghatározó jellegzetessége, eredetpontja. 3. az SF nem szövegek egy csoportja, inkább szövegek használatának és szövegek közti kapcsolatok kialakításának egy módja; 4. az SF identitása egy differenciálatlanul artikulált pozíció a műfajok történeti területén. 5. egy szöveg SF identitással való felruházása aktív beavatkozás annak terjesztésébe és befogadásába. Rieder 2017.

³ A műfaj „azonos formával, művészi törekvéssel vagy technikával jellemezhető alkotások csoportja más, csak irodalmi alkotásokra vonatkozó diskurzus szóhasználatával azonos (vagy nagyban hasonló) kommunikációs célú szövegfajták csoportja, amelyeket az olvasók azonos (vagy nagyban hasonló) módon olvasnak. Egészében a műfaj alapvetően egy műtartalom kifejezésének formája, többé-kevésbé kodifikált szabályoknak megfelelően... Ilyen értelemben műfaj a regény, a novella, az eposz és az elégia; a sci-fi nem az. *A sci-fi: tematika.*” (S. Sárdi 2013: 28–29.)

gók, kritikusok és más diszkurzív szereplők kijelentéseinek és gyakorlatának interakciója nyomán keletkezik” (Rieder 2017) – jelen tanulmány a MASFITT által kidolgozott definíció (S. Sárdi 2013: 32) módosított változatát tartja szem előtt. E szerint: a tudományos-fantasztikus irodalom mint tematika a racionalitás-irracionalitás fogalmaiban mozgó világlátás talaján racionálisnak tételezett (létező vagy nem létező) megoldást kínál: a.) a jelen szempontjából nem feltétlenül releváns vagy a jelenben nem érzékelt problémákra vagy b.) a jelen szempontjából relevánsnak érzékelt problémákra.⁴

A novellák vizsgálatakor alkalmazom Darko Suvin 'nóvum' fogalmát (Suvin 1977: 68), melyen egy olyan eredeti ötletet értek, „amely az általunk ismert valóság lényeges elemeit logikus extrapoláció révén átalakítja, és ebbe a képzeletbeli, mégis hihetően berendezett világba helyezi a történetet” (Pintér 2012). A 'nóvum' lehet anyagi természetű (egy időgéptől az agyba épített tolmácgépig stb.), de lehet fogalmi-konceptuális újítás (új tudatkonceptió, társadalmi együttélés vagy genderszemlélet bevezetése stb.) is, a lényeg, hogy *jelenlétével a fikciós világ(építés) narratív logikáját, konklúzióit meghatározza.*

Megjegyzések a jövőképelemzéshez

Az SF és a nemzet

Az SF hagyományosan kozmopolita zsáner, úgy gondol önmagára, mint a nemzetiségi gondolkörön túllépett filozófiára; világépítési modelljét az antinacionalizmus/internacionalizmus/szupranacionalizmus alapvetően határozza meg: a jövőbe vetített társadalmak világában általában „a nemzeti állam ismeretlen, csak az emberiség és a világűrbe kihelyezett kolóniák léteznek”⁵ – hogy egy klasszikust idézzünk. A már citált Gunn is emberiségről, emberi civilizációról, emberi fajról beszél SF-meghatározásában.

Ifj. Csicsery-Rónay szerint mindez összefügg eszmetörténetileg az SF racionalizáló alaptulajdonságával, mely a nemzeti összetartozás/szolidaritás nem racionális forrásaival (nyelv, származás, rokonsági kódok, szokások, mítoszok, vallás, hagyomány, történelem) kevesebbet tud kezdeni: Ráadásul – teszi hozzá – az 1960-as évektől felerősödő, a nyolcvanas évek végére csúcsra járatott globalizáció ideológiája, a transznacionális gazdaság (és kultúra) érdekei mindezt csak továbbberősítették. A nemzetet mint (etnikai, politikai alapon képzett) „képzelt közösséget” helyettesítő stratégiák – folytatja ifj. Csicsery-Rónay – az SF-ben végül az alábbiak lettek: 1. transzgalaktikus/transzglobalista űroperák, 2. vállalati globalizmus (cyberpunk); 3. apokalipszist követő visszahullás a törzsiségbe; 4. biológiai behelyettesítés idegen fajok megteremtésével; 5. archaizálás (Csicsery-Rónay 2002).

Az internacionalizmus tényleges megvalósulása az SF-ekben külön vizsgálat tárgya lehetne: a wallersteini elmélet szerint (Wallerstein 2010) ugyanis a gazdasági-kulturális egyenlőtlenségek által fenntartott és működtetett világunkban néhány privilegizált nemzet rendel alá magának a „maradékot”. Írásomban a legpörébb referencialitás nyomán azokra a szövegekre, szerzőkre koncentrálok, melyek Magyarország vagy a magyarság sorsát figyelembe veszik, sorsnarratíváját alakítják.

Az SF és a jelenészlelés

Hogy egy SF-szerző milyen jövőbeli fikcionális világot képes megalkotni, elsősorban a valóságtapasztalatától, jelenészlelésétől függ⁶ – vagyis attól, hogy mit lát a saját világa-

⁴ A megfogalmazás pontosításáért külön köszönet Isaszegi Bélának.

⁵ Őrjárat a kozmoszban – Az Orion űrhajó fantasztikus kalandjai – intro, NSZK-sci-fi sorozat, 1966.

⁶ „Ahhoz, hogy rendelkezünk kiinduló modellel, hozzátartozik, hogy rendelkezünk a jelenről szóló átfogó általános elmélettel is.” (Kiss 2001)

ból, hogy szellemi horizontja meddig terjed. Ez már csak azért is fontos, mert „olyan világban élünk, amely elrejtőzik előlünk”.⁷

Ha ebben a tanulmányban nem is, egy későbbi vizsgálódásban feltétlenül érdemes ki térni arra a kérdéskörre is, hogy az SF-alkotók milyen világszemlélettel, történelem-szemlélettel, nemzetfogalommal (konzervatív? liberális? baloldali?) rendelkeznek, vagy akár azt is, milyen osztályt képviselnek? Milyen értékrendből, érdekből, társadalmi pozícióból tekintenek rá? Öntudatlan öngyarmatosító tekintettel, mely szerint Magyarország „mindig mindenről elkésik”, ezért még jobban kell igyekeznie (modernizáció-elmélet), az ezt kompenzáló nacionalista-hübrisszel⁸ vagy eme lehetőségeket is kritikai vizsgálat tárgyává (Böröcz 2014) tevő, a függési viszonyokkal tisztában lévő rendszerszemlélettel? Magyarországot a kapitalista világrendszer⁹ egy tagjának tekintik (félperifériának¹⁰), melynek alig van mozgástere-szuverenitása, csak közvetítői szerepkörei – vagy semmiféle geopolitikai meghatározottságát¹¹ nem ismerik (f)el? Izgalmas kérdés lehet,

⁷ „Mind a szituacionizmus francia filozófusa – folytatja Tütő –, mind az amerikai egyetem kommunikációprofesszora (már a hatvanas években) úgy látja, hogy *világunk alapjellemezője: a lényeg elrejtése*, eltitkolása. Körülöttünk csaknem minden ezzel a ködösítéssel van összefüggésben, ezt szolgálja, erről (is) szól. Így azután cselekedeteinknek sem az a jelentése, amit nekik szánunk, illetve ami a tényleges jelentésük, azt nem gondoljuk róluk” (Tütő 2009).

⁸ A művészetre alkalmazva is megfogalmazható ez a kettőség: „A rendszerváltással két igen régi gyarmatias szemlélet vált meghatározóvá Magyarországon, ami aztán a közéletből átszivárgott a művészetbe is. Az egyiket nevezhetjük *szittyá rezervátumnak*, amely számára nincs örökérvényű emberi, csak magyarnak szóló magyar mondanivaló, legyen szó történelmi lektürről, álnépművészetéről, nemzeti rockról, avagy délibábos hagyományörzésről, aminek nemcsak a történelmi valósághoz nincs semmi köze, de az ősök szelleméhez se. A másik meg az a téveszme, hogy itt attól lesz valami világszínvonal, ha kritikátlanul átemeljük vagy lekoppintjuk, amit *menő nyugati cuccnak* vélünk, legyen az brit popzeneutánzat, nyugatról importált forgatókönyvsablonokkal megírt vígjáték, amerikai sci-fi, vagy kortárs művészet.” (Farkas 2017) E kettős mozgásról mint „a magyar történelem által kikényszerített túlélő-védekező mechanizmus” termékéről lásd bővebben ugyanót: Farkas 2011: 169–199.

⁹ „Immanuel Wallerstein szerint a világ különböző részeinek gazdaságai a 16. századtól kezdődően egy nemzetközi munkamegosztásba kapcsolódnak. Ezt nevezi világrendszernek, azaz egy olyan rendszernek, melyben valamennyi résztvevő működését a (vég nélküli) tőkefelhalmozás logikája határozza meg (Wallerstein 2010: 57–60). A kapitalista világrendszer szükségszerűen kiterjedt az egész világra – ezzel egy kapitalista gazdasági egység, világgazdasági rendszer (amelyet Wallerstein a francia történész Fernand Braudel (1992) *économie-monde*-jával azonos értelemben használ) jött létre a nemzetközi cserekapcsolatok bővülésével. Az egységbe olvadt gazdaság folyamatait pedig a munka és a tőke szembenállása és a fokozódó tőkefelhalmozás mozgatják. Mindennek a kiépülése, mint említettük, a 16. században kezdődött, amikor is az egyes elszigetelt, lokális gazdasági egységeket a nagy földrajzi felfedezések nyomán a gyarmatosító országok egy rendszerré kapcsolták össze. A folyamat kezdeti szakaszának nyertesei azok az államok lettek (Anglia, Franciaország, Hollandia), melyek meg tudták újítani a politikai és társadalmi berendezkedésüket, lebontva a középkori struktúrákat. A világrendszer kialakulásának folyamata többé-kevésbé befejeződött a 19. század derekára, amikor is ezek a régiók mélyen, de eltérő mértékben integrálódtak a globális tőkés munkamegosztásba a gazdasági (például kereskedelmi és pénzügyi) és politikai (gyarmati) mechanizmusok révén. A világrendszert Wallerstein perifériára, félperifériára és centrumra (más néven magterületre) osztja. A centrum-periféria nem elsősorban földrajzi egységek, hanem a nemzetközi munkamegosztásban elfoglalt helyek: centrum, ahol a kapitalista gazdaság leginkább profitábilis termékeit, azaz ún. vezértermékeit gyártják.” (Iványi 2017, 28–29.)

¹⁰ A félperiféria államai – amelyek centrum- és perifériás jellegű termelőtevékenységeket nagyjából egyenlő mennyiségben tartalmaznak – vannak a legnehezebb helyzetben. Miközben nyomás alatt tartják őket a centrumállamok, ők maguk pedig a periféria államaira próbálnak nyomást gyakorolni, fő céljuk az, hogy ne csúszszenek le a perifériás státuszba, illetve, hogy minél inkább föl tudjanak kapaszkodni a centrum szintjére. Az utóbbi két törekvés közül egyik sem valósítható meg egykönnyen és mindkettőhöz a világpiaci hatásait kompenzáló masszív állami intervencióra van szükség.” (Wallerstein 2010: 63–64.)

¹¹ „A világ Nyugat-Európától távol fekvő vidékein élő egész társadalmakat immár »meg lehet szerezni«, »fel lehet használni«, adott esetben át is lehet »passzolni« másoknak... egész társadalmakat hadra lehet fogni illetve stratégiai ütközőzónává lehet változtatni... törvényes büntetlenséggel.” – írja Böröcz József, hozzátéve: „végső soron az egész földkerekség feletti uralomnak... ilyen hidegfejű, »objektív«, amorális megközelítése az, amire a

hogy miként viszonyulnak a „létező szocializmushoz” és miként a regnáló piacgazdasághoz? Mint ahogy az is, hogy mit gondolnak a rendszerváltásról,¹² történelmi tudatukat mennyiben határozza meg? (Izgalmas irányba vezetne megnézni azt is, hogy például mikben különböznek a volt szocializmusban felnőtt SF-szerzők Magyarország-víziói a rendszerváltás után született generációkéitól.)

Az SF és a futuroológia

„A sci-fi jelentősége az emberiség egésze szempontjából az lehet, hogy a jövőre vonatkozó kísérletként szolgál, felmutatja a kutatás alternatív célpontjait és megpróbálja csökkenteni a jövő eseményei okozta megrázkódtatást”. (Sagan 2001: 89) A Carl Sagan és sok más természettudós által helyeselt és meglehetősen elterjedt megállapítás pontatlanságára, szándéktalan csúsztatására szerencsére Darko Suvin már felhívta a figyelmet: „Az SF így a futurologiai előrejelzés szolgálóanyagként használható fel technikában, ökológiában, szociológiában stb. Bár ez a műfaj másodlagos funkciója... ontológiailag a művészet nem pragmatikus igazság, a fikció sem tény”. (Suvin 1972: 50)

Az SF és a futuroológia eme hierarchikus viszonyáról máig sokan hasonlóan vélekednek, mások a futurologiát mint „tudományt” igyekeznek elválasztani az SF-től mint művészettől: „A futuroológia... felkészít a jövőre, többek között azzal, hogy felhívja a figyelmet a változások... mellett azok buktatóira is. Aki tehát követi a futurologia eredményeit, valószínűleg könnyebben reagálhat a változásokra, hamarabb legyőzheti a technológiai szorongást” (H. Nagy 2017: 92) Mivel az úgynevezett szorongáscsökkentés funkciójú mindkét gyakorlatra jellemző a kettejük közötti dinamika akár egy ilyen ívben is felrajzolható: 1. a tudomány (és hozzá kapcsolódva a technológia) csökkenti az emberi lét nehézségeit és szorongását; 2. A technológia okozta szorongást csökkenti az SF; 3. Az SF okozta szorongást csökkenti a futurologia.¹³ Mindenesetre a futurologusok, akik mára jellemzően üzleti tanácsadóként is tevékenykednek (vagy legalábbis szeretnének¹⁴) még ma is hajlamosak tehetséges, vidéki rokonként hátra veregetni és meghívni egy italra az SF zsánerét, majd közös fényképeket készíteni magukról, hogy végül különböző konfe-

---

nyugat-európai (és a 20. század eleje óta az észak-amerikai) közbeszéd hivatkozik, amikor a »geopolitika« kifejezést használja”. (Böröcz 2018: 134; 149)

¹² Ki látja például így az utóbbi évtizedeket: „Alulnézetben az elmúlt huszonöt év egészen mást adott, mint jólétet, jogrendet, szabadságot. Sokkal inkább a nemzeti ipar szétesését, a mezőgazdaság hanyatlását, az élet-színvonalnak nevezett mutatók esését, a gazdasági (termelési és szolgáltatási) egységek államilag (nemzetgazdaságilag) befolyásolhatatlan tulajdonba kerülését (privatizáció, mint állami vagyont értéken aluli kiárusítása), a szociális helyzet konfliktusait (tömeges munkanélküliség, elszegényedés, kilakoltatások), az egészségügy és az oktatás színvonalának hanyatlását.” Vagy: „A »rendszerváltás« talán legfontosabb tapasztalata, hogy a többpárti demokráciában is megmarad a vezetők és a vezetettek szétválasztása, hierarchiája: egyesek döntéseket hoznak, melyek következményeinek terheit másokra hárítják át, költségeit másokkal fizettetik meg....” (Tütő 2015: 195). A rendszerváltás különböző perspektívájú rövid értelmezéseit lásd újabban pl. itt:

https://azonnali.hu/dosszie/rendszervaltas_30

¹³ De akár azt is mondhatjuk, hogy mivel ez a „funkció” kevésbé működött, a fantasy vette át a helyét, mely jellegzetesen pre-kapitalista narratíva-vezérelt Másodlagos Világba helyezi el konfliktusait, még jobban segítve ezzel az eszképpista törekvéseket: „Bár a valódi világnak nincs értelme, építhetünk olyan kitalált világokat, melyekben megvan az értelem helye, ahol a morális választási lehetőségek egyszerűek és a cselekedeteinknek értelme van. Elmenekülhetünk ezekben a világokba a vigasztalás melegségének érzéséért, miközben tisztában vagyunk vele, hogy ez a vigasz, akárcsak a világ, képzeletünk szüleménye.” (McCalmont 2013) A sci-fi hanyatlásával és a fantasy felemelkedésével kapcsolatban lásd Sobhack tanulmányát: „Mindazonáltal ma már úgy tűnik, a sci-fi, játszódjon bár a világűrben vagy földközépen, narratívájában egyfajta műfaji nehézkedésnek engedelmeskedik, amely megakadályozza a varázslatban való teljes részvételt és azt a vágybeteljesítést, amelyet narratív kötetlensége folytán az ezredfordulókor megerősödő fantasy megenged” (Sobhack 2015).

¹⁴ „Mindenkinek, aki 10-25 évre előre tervez jövőbeli projekteket az üzleti életben, futurista képességekkel kellene rendelkeznie – vagy tanácsot kérni egy futuristától.” (Leonhard 2017)

renciákon vagy nagyközönségnek szóló könyvekben fontoskodjanak, s ilyenkor is kombinálják „a profit utáni ravasz hajszát az ökológiai aggodalmakkal és a szociális felelősséggel.” (Fisher 2017)¹⁵ Akárhogy is legyen, a futurologiai eszmefuttatásokhoz (akár az SF-el kapcsolatban, akár a technológiai változásokkal kapcsolatban) is elengedhetetlenül fontos a kritikai attitűd: minden esetben érdemes felmérni, hogy az adott szerző milyen világnézeti, világrendszeri, nemzeti/régiós vagy szakmai (IT? biztonságpolitikai? közgazdaságtani?) pozícióból, milyen (rejtett) érdekek mentén szólal meg.

A magyar SF és a társadalomtörténet

„A helyzet mérlegeléséhez – jegyzi meg Tillmann A múlt jövői című esszéjében – érdemes a közelebbi múlt tudományának és művészetének jövőképeit tekintetbe venni. Ekkor ugyanis kiderül, hogy a mindenkori ismeretek, érzések és feltevések milyen mértékben korlátozzák mindennemű jövőre vonatkozó elgondolás érvényét – úgy az időtáv, mind pedig a tartalmak tekintetében.”¹⁶

A magyarországi SF-jövőképek társadalomtörténeti feldolgozásába S. Sárdi Margit (a dualizmus kori részbe még: Veres Miklós – 2013, 2014) vágott bele: tanulmányai (S. Sárdi 1994b; S. Sárdi 2011, S. Sárdi 2012, S. Sárdi 2018), melyek a XIX. századi hazai SF-regények vizsgálatától az 1990-es évekig, azaz a „kezdetektől” a posztmodern szövegek megjelenéséig terjednek, alapvetően fontosak a hazai SF-történet szempontjából, s a jelen tanulmány kereteit is meghatározzák: az általa vizsgált társadalmi rendszereket és alrendszereket tehát magam is szem előtt tartom. S. Sárdi elemzéseiben kitér a szövegbeli geopolitikai helyzetre, államformára, gazdasági rendszerre, társadalomszerkezetre, de ugyanúgy figyel a nők helyzetére, az életmódra-családi életre, az erkölcsökre, a válásra-egyházra, a kultúrára, mint a városképre-Budapest-képre, a technológiára vagy az adott történelmi helyzetre való konkrét reflexióra, s mindeközben az SF optimista-pesszimista attitűd változását is figyelemmel követi. Jelen tanulmány a szöveg általi világepítés társadalomfilozófiai aspektusaira (Domokos 2019b) fókuszálva az alábbi kérdésekre figyel a vizsgálandó művekkel kapcsolatban:

Mikor zajlik a cselekmény és miért épp akkor? A nagyon távoli jövőben? A közeljövőben? Esetleg a múltban? Újkorban? Középkorban? Ókorban? Őskorban? stb. Egy nem létező múltban? Időtlenységben? Vagy ukróniáról van szó? A nagyon távoli jövőábrázolás történelemfilozófiai távlatot adhat az elbeszélésnek (a nagy változások is természetsze-

¹⁵ A bestseller-, nyelv- és gondolatsegény, álságos, profithívó Hararival szemben sokkal inkább érdemes lenne olvasni a nem bestseller, nyelv- és gondolatgazdag, vállaltan cinikus Bari Máriuszt, aki ilyeneket ír: „Az előző évtized furcsa hozadéka, hogy elkezdtek rohadni a világ krómhűtőjébe pakolt színes-szagos jövőképek, egyiket sem ettük meg, csak néhol beleharaptunk ebbe-abba. Évente kipipálhatunk párat a nyugati félteke hagymázás (vagy lucskos) rémálmai közül, mert egyik sem akar igazán időre teljesülni, Fritz Langot leszámítva még a Mátrix lehetne csak pontos, elvégre is a tudományos híradások abba az irányba mutatnak, hogy a körülöttünk (és a bennünk) lévő világ a fejünkben dől el igazán. A világ mindenestre köszöni, nagyon jól rátalált a maglevsebességre, minden olyan tempóban fejlődik, hogy a kollektíve megálljért üvöltünk, legyen világvége, jöjjenek idegenek vagy alakuljunk át transzhumanista gömbökké, csak ne legyen még egy olyan évünk, amikor minden csak történik, de semmi sem lyukad ki sehová, csak Facebook-kvizek vannak, lolcatek meg sarokban hányó tinédzserek” (Bari 2012: 220).

¹⁶ „Ezt elég jól érzékelteti – folytatja – Stanley Kubrick 1968-ban készült 2001 Űrodüsszeiája, amely a címben szereplő 2001. évben menetrendszerű újrátakatot vízionált a Holdhoz. Ridley Scott 1982-es Szárnyas fejedelmének Los Angeles 2019-es állapotát vetíti előre, melynek ugyan van néhány valóra vált eleme, de alapjában véve köszönő viszonyban sincs a város mai jelenével. A technikai változások elméretezettségéhez hasonló a társadalmi-kulturális jövőképeké, amint azt Michel Houellebecq 2015-ben megjelent Behódolása mutatja, amelyben 2022 Franciaországában muzulmán politikai és kulturális hatalomátvételt fantáziált.” (Tillmann 2020).

rúleg nagy vonalakban vázoltatnak fel), a közeli jövő ábrázolása a referencialitásigénnyel játszik el (az SF mint „előrejelzés” ebben a sávban a legdominánsabb, a változások indoklása itt a legsürgetőbb), míg az ukróniában az idő minősége kerül fénytörésbe.

Milyen a jelenhez való viszonya? Ha az SF mindenekelőtt a jelen problémáira reflektál, milyen attitűddel teszi ezt? Nosztalgikusan? Gondolván, hogy a mai kor még mindig jobb, mint bármelyik más. Szarkasztikusan-szatirikusan-groteszken, ironikusan? Gondolván, ez van, bár nem kell szeretni. Radikálisan-kritikusan? Gondolván: ez van, és ennél minden csak jobb lehet! Milyen történelemképe van?

Milyen az emberképe? Mi teszi az embert emberré? Hogy tekint az emberre? Mint változatlan természettel bíró entitásra, vagy mint a történelemnek, a konkrét társadalmi viszonyoknak kitett létezőre? Mint elsősorban természeti lényre, vagy mint a természetet szimbólumaival alakító ökológiai lényre? Mint halhatatlan lélekkel bíró létezőre, vagy mint információhordozó biológiai egységre? Mint szubsztanciálisan meghatározott létezőre, vagy mint ellentmondásokkal-feszültségekkel tagolt sokféleségre? Mint alapvetően önmagáért, a maga boldogulásáért, jólétéért stb. igyekvő, vagy mint másokért is felelősséget vállaló lényre? Mint az univerzum urára, középpontjára, a bolygó gazdájára és irányítójára, vagy mint egy esetleges egyedére? Az „ember embernek farkasa” szemléletet követi vagy valami mást? Az úgynevezett „nyugati” antropocentrikus gondolkodás dominálja vagy ettől el kíván térni?

Milyen a társadalomképe? Milyen társadalomfilozófiai horizontja van? A társadalmiságnak van-e jelentősége vagy inkább a társas viszonyok kapnak hangsúlyt? Atomizált-individualizált vagy közösségorientált koncepció vezérli?

Milyen termelési mód és társadalomszervezési elv jellemzi a világot? A társadalmi viszonyokba van-e ágyazva a gazdaság, vagy fordítva: a gazdaságba van ágyazva a társadalmi viszonyrendszer? (Polányi 1976) A „gazdasági viszonyok néma kényszeréből” (Marx 1955: 682) mennyit mutat meg? Mit gondol a munkáról? A munka(idő), a termelőeszközök és a megtermelt javak elosztását mi jellemzi? Ősközösség-cserekereskedelem? Feudalizmus? Rabszolgatartás? Kapitalizmus-szabad piac? Szocializmus-tervgazdálkodás? Létezik-e pénz az adott világban? Ha igen, hogyan tekintenek rá? Egyáltalán, a gazdaság, melyre minden világ rejtetten támaszkodik, mekkora szerepet kap az adott szövegben?

Milyen a viszonya a fennálló termelési móddal és miért olyan, amilyen? Reflektálatlan-elfogadó? Propagandisztikus? Tiltakozó, de beletörődő? Tiltakozó és belső változásokra sarkalló? Teljesen forradalmi?

Világrendszerként tekint-e a (kitalált vagy valós) világra vagy nem? Geopolitikai horizontról lát-e rá? Látja-e (felvázol-e) függési, erőhatalmi, elnyomási, illetve más egyenlőtlenségen alapuló viszonyokat régiók között, vagy egyenlőbb helyzeteket vizionál a mai-nál?

Milyen politikai rendszer(ek), uralmi forma(ák) jegyében szervezik meg a közöség életét az ábrázolt világban? Vannak-e a kormányzati formáknak egyáltalán jelentőségük?

Milyen világállapotot ábrázol? Disztópiát? Utópiát? Neutrotópiát? (se nem elborzasztó, se nem vágyott állapotot). Apokalipszist? Posztapokalipszist? Miért választotta ezt az ábrázolásfajtát? Mi tesz egy világot disztópikussá (vagy utópikussá)? Mitől gondolunk egy világot disztópikusnak? Van-e különbség az amerikai, a nyugat-európai és a magyar disztópiák között? (Gombos 2009)

Van-e szerepe a vallásnak, metafizikának? Hogy viszonyul a transzcendenciához?

Van-e társadalomformáló szerepe a kultúrának? A kultúra tág vagy szűk fogalmában gondolkodik-e?

Milyen a városképe? Áttekinthetetlen metropoliszok szerepelnek a szövegben? Öko-kertvárosok? Okosvárosok? Pre-kapitalista városállamok? Posztapokaliptikus városromok?

Milyen a természetképe? Létezik-e még természet? Milyen természetfogalom azonosítható a műben? Ember és természet között uralmi/hierarchikus-e a kapcsolat vagy másmilyen?

Milyen a viszonya tudományhoz? Milyen a viszonya a technológiához? A technológia és a tulajdonlás kérdését összeköti-e, és ha igen, hogyan?

Milyen aktuális, univerzális vagy annak érzékelt társadalmi kérdések, problémák jelennek meg benne?

Van-e benne fenségesség vagy groteszk?

Kortárs magyar SF-elbeszélések

Az alább vizsgált SF-elbeszélések¹⁷ (169) nem reprezentálják a hazai magyar SF-szcénát (a szerzők között 75 férfi, 27 nő van). Összeállításuk némileg esetleges: tagjai az Avana Egyesület által kiírt 2014-es, 2015-ös, 2016-os Zsoldos Péter-díj pályázati jelöltjeiből álltak össze.¹⁸ Már (nyomtatásban) „hivatalosan” megjelent, nem magánkiadású művekről lesz tehát szó, melyek több esetben nem is sorolhatók az SF-tematikájába. Alszánerek, tematikák szempontjából rendkívül változatosak: van köztük úrkrimi, MI-történet kaland/akció zsánerben, posztapokalipszis, kém-történet, történelmi fantasy, úropera. De találunk köztük művésznovellát, pszichedelikus románcot, pornografikus szöveget, klasszikus rejtélyes történetet, posztmodern „regény a regényben” sztorit ép-púgy, mint újra írt tündérmesét, thrillert, katonai sci-fit, ökológiai tanmesét és műfaji kereszteződéseket (biohorror, dark fantasy). Van köztük cyberpunk, alternatív történelem, disztópia, szuperhős történet, hard SF, időutazós sztori, inváziós történet, de még vízionárus prózavers is.

A társadalomfilozófiai szempontok mellett két fő csoport alakítottam ki: 1. Magyarországi-mozaikok – idetartoznak azok a novellák, amelyek egy apróbb ötletet (nóvumot) munkálnak ki, és amelyekben Magyarország társadalmi viszonyai inkább csak háttérül szolgálnak (inkább csak következtetni lehet rájuk); 2. Magyarország-víziók – ide tartoznak azok a történetek, melyeknek Magyarország a „főszereplője”, melyeknek világa Magyarország működését is jobban részletezik. További tagoláshoz a múlt-jelen-jövő kép hármas felosztását, illetve az optimizmustól a pesszimizmusig terjedő spektrumot használom. (És végül igyekszem szem előtt tartani az elbeszélések irodalomszociológiai-

¹⁷ „Ami számomra fájó pont – magyarázza Kleinheincz Csilla a hazai SF-kispróza helyzetét –, hogy míg regények terén elég szép a kínálat, a kispróza továbbra is mostoha – nagyon kevés az antológia, a szerzői novelláskötet, és jellemzően ezek nem is fogynak akkora példányszámban. Havonta megjelenő sci-fi magazin egy van – és azt is botrány övezi –, fantasymagazin pedig jelenleg egy sincsen. A fanzinok és időszakos kiadványok terén kicsit jobb a helyzet (gondolok itt például a Black Aetherre vagy az Új Galaxisra), de nagyon hiányzik a novellakultúra a zsánerből itthon. Látni kell, hogy sok neves külföldi szerző először kisprózában publikáltokat, nyert díjakat, és azt követték a regények – nálunk a magyar szerzők számára nincsen ilyen, ismeretséget és elismerést biztosító terep. A sci-fiben és a fantasyben olyan új ötletek, gondolatok kipróbálására és ütköztetésére ad lehetőséget a novella, amik gyorsabban és zsigeribben hatnak, mint egy lassabban elkészülő és közben sokkal több energiát felemésztő regény. A novellák a zsáner előfutárai, nagyobb megbecsülést kellene kapniuk” (Pintér 2017).

¹⁸ A pályázatról bővebben: <https://zsoldosdij.avana.hu/>

kultúripari meghatározottságait, leginkább azt, hogy a novellák sok esetben „társadalmi megrendelésre”, pályázatokra vagy felhívásra íródtak, készültek el.)

Magyarország-mozaikok – múlt, közelmúlt

A *kispataki csata*¹⁹ sok történelmi-társadalmi tanulsággal nem szolgál, de mutatja a képzetet múltba fordulásának fantasztikus lehetőségét: a rövid írás tulajdonképpen egy kocsmai anekdotázás sok alkohollal elkeverve. Az elbeszélő a 48-as szabadságharc résztvevőjeként (nem derül ki, mikor hangzik el a „visszaemlékezés”) egy csatáról mesél, melyben egy furcsa masinériának (időgépnak) köszönhetően megugrasztották az ellenséget. Körtvélyes Ákos két idősíkon játszódó történetében, a *Válaszútban*²⁰ a szimulációs technológiának és az úgynevezett morfogenetikus mezőnek illetve, kollektív tudattalannak (melyből, akár egy beláthatatlan élő mindentudás-központból „lehívható” bármely egyéni információ) a kereszteződésből tárulhat fel a múlt. Itt ugyanis virtuális történelemleckéket lehet venni: ennek segítségével tanulmányozza a főhős az 1956-os eseményeket! Benedek Szabolcs *Ufót látni és meghalni* című opuszában²¹ egy idős nagypapa által előadott, a 30-as években megérett UFO-észlelésről olvashatunk, mely eseményt a szocializmusbeli sci-fi rajongó unoka próbál rekonstruálni

Magyarország-mozaikok – jelen és közeljövő: neutrotópiák és közelgő veszélyek

Márki István *Visszafejtésében*²² békés, antropomorf, idegen lények érkeznek a Földre, ám érdemi hatást nem tudnak kifejteni a földlakókra (kb. úgy kezelik őket itt, mint afféle B-kategóriás celebeket), sőt, mivel saját civilizációjuk szétesőben van, inkább ők szeretnék ellesni az itt élő emberektől a kultúrát! Azt a (nyugati) életszemléletet, mely szerint az individualizmus és az ebből fakadó kreativitás, szabályszegés és irracionizmus a legfőbb érték: „Az ambícióink, az egyéni céljaink viszik előre a fajunkat. A sokat kárhozott önzésünk” – hirdeti a szöveg.²³ Szintén el szeretnének tanulni valamit az „ufók” a földlakóktól Cserna-Szabó András *Smafu*²⁴ című novellínójában, méghozzá – mivel minden másban előttünk járnak – a szerelmet. A kesernyész-tréfálkozó történet mindeközben a fantasztikum (a hős ufóészlelése) és a realitás (a hős gutaütése) határán billeg. Pataki Éva története, a *Banach-terek*²⁵ tulajdonképpen ma, vagy legalábbis a 2000-es években játszódik Budapesten (a világmárkák fénylő kirakatai mellett az elhagyott üzletekre, a használtruha-boltokra, és a nyomor többi arcára is ráközelít a szöveg²⁶), s egy tudományos sejtés és egy szerelem kialakulásának fantasztikumba hajló ívét rajzolja meg vázlatosan. Benedek Szabolcs *Megmondtam előre*²⁷ című írása a mai Magyarország enyhe tovább gondolása: a 2045-ös világ parlamentáris demokráciájában női miniszterelnök van (van Alaptörvény nevű utcánk is), a média, a reklámok vezérelte élet mindegyik fölöttien erős, a technológia a testekbe is kezd behatolni (szemüvegtévé, testen hordozott kompjúterek formájában), a könyvkultúra viszont haldoklik. Ezt a világot zavarja meg egy napkitörés a gazdaságot is megrendítve, s bár a geopolitikai következmények nem látszódnak, a novella inkább bizakodó: „Civilizációnk zsákutcába jutott, de kaptunk

¹⁹ Bojtor Iván (2015): A kispataki csata. *Galaktika*, 36(304), 24–25.

²⁰ Körtvélyes Ákos (2015): Válaszút. *Galaktika*, 36(307), 82–91.

²¹ Benedek Szabolcs (2015) Ufót látni és meghalni. *Galaktika*, 36(303), 22–28.

²² Márki István (2015): Visszafejtés. *Galaktika*, 36(304) 86–94.

²³ Uo. 94.

²⁴ Cserna-Szabó András (2015): Smafu. *Galaktika*, 36(300) 96–99.

²⁵ Pataki Éva (2015): Banach-terek. *Galaktika*, 36(300) 26–33.

²⁶ Uo. 28.

²⁷ Benedek Szabolcs (2015): Megmondtam előre. In: Szélesi Sándor (szerk.) *2045 – Harminc év múlva*. Budapest: Ad Astra, pp. 9–26.

még egy esélyt, többé ne éljük fel a jelent.”²⁸ Novák Gábor *Upside down*²⁹-ja is hasonló kritikus nosztalgiával viszonyul a jelenhez. Az ő 2045-ös világában is alig történik társadalmi változás (még az utcanevek és villamosok sem változtak), technológiai viszont igen: a cyberpunkból ismert koponyaimplantátumok és a virtuális valóság része a mindennapoknak. Minden menne a normális kerékvágásban, ha a Tejköd nevű anomália nem törne be néhanapján a tér-időbe és okozna egyre ijesztőbb károkat a világnak. Következtetése: „Tönkre tettük a Földet, Gaia beteg, elege van belőlünk”³⁰.

Mészáros András *A huszonötödik órában*³¹ című elbeszélése egy még inkább elszegényedő országot mutat be nekünk, ahol a leszakadó rétegek és adóstömegek egyre elkeserítőbb helyzetben vannak, s miközben rendőr-drónok és Google-taxik szelik át a várost, s az emberek kiszavazó-show nézésével töltik a maradék idejüket. A gazdasági szorításból, a mobilitás hiányából csak a bűnözéssel lehet kitörni: így tesz a főhősünk is, aki tér-ugrás technikával (ezt a tipikus kvantumhalandzsával hitelesíti a szerző) bankokat kezd rabolni.

Varga Bea *Termékvisszahívásában*³² is dübörög a piacgazdaság és a cég-világ, legfőbb áru pedig a robotizált szolgáltatások és termékek (robotkutya, intelligens vibrátor), közülük is az Alkonyat-szériából³³ népszerűvé vált, bús tekintetű, csinos vámpír udvarlók, mely technológia átalakítja az eddigi párkapcsolatokat. A társadalom ugyanakkor a férfínő kapcsolatok elsőbbségét vallva a homoszexualitás felvállalását elítéli.

A virtuális játékok tematikája áll a középpontban Kovács Tücsi Mihály: az *Egy életem, egy halálom*³⁴ című szövegében: a VR-technológiát egy, a mai világnak teljesen megfelelő közegbe illeszti, mely világban például a virtuális karakter-bérgyilkosság szakmája/szolgáltatása egy ismert tevékenység.

Somogyi György írásában, *A 100. győzelem napjában*³⁵ is egy új technológia köré (házi, 3D-s embernyomtatás köré) szerveződve kapunk apróbb morzsákat egy jövőbeli Magyarországról, ahol a keleti nyitás nyomán például egy kínai származású férfi fél Buda, orosz és kínai termékek, illetve boltok vannak a plázákban, ahol újra oroszórákat adnak az iskolákban, és ahol 12 évesen már nagykorúnak számít az ember.

Magyarország-mozaikek – közeljövő: posztapokalipszisek, háborúk, diktatúrák

Körtvélyes Ákos *Válaszút*³⁶ című szövegében Magyarország társadalma szegényekre és gazdagokra esett. A munkanélküli szegények fertőzött, veszélyes, piszkos földfelszínen élnek, a többiek az úgynevezett „Főnix-tornyokban”, afféle okosterekben. E tornyok szociológiai összetétele szintén differenciált: a kicsi odúktól a luxusapartmanokig mindenhol van lehetőségük élni a polgároknak, feltéve, ha „megdolgoznak” érte, ha „kiveszik a részüket a társadalmi feladatokból”.³⁷ A munkához persze tanulni kell, ezt segítik a le-tölthető kollektív tudattalan anyagai, a lelki problémák megoldásához pedig pszidroidokhoz lehet fordulni.

²⁸ Uo. 23.

²⁹ Novák Gábor (2015): *Upside down*. In: Szélesi Sándor (szerk.) *2045 – Harminc év múlva*. Budapest: Ad Astra

³⁰ Uo. 285.

³¹ Mészáros András (2015): *A huszonötödik órában*. In: Szélesi Sándor: i. m. pp. 255–271.

³² Varga Bea (2013): *Termékvisszahívás*. *Galaktika*, 34(275), 71–81.

³³ Stephenie Meyer sorozatára gondolok.

³⁴ Kovács Tücsi Mihály (2014): *Egy életem, egy halálom*. *Galaktika*, 35(299), pp. 58–64.

³⁵ Somogyi György 2015. *A 100. Győzelem Napja*. In: Szélesi Sándor: i. m. pp. 101–117.

³⁶ Körtvélyes Ákos (2015): i. m.

³⁷ Uo. 85.

Czinkóczi Krisztina *Prebábelében*³⁸ 2045-ben szintén szétesett a társadalom, a jólét elsorvadt (nincs áram, elhagyatott, romos városokban bókászunk), ám az ellentét ezúttal a generációk között alakult ki. A neurológiai fejlesztések eredményeképpen ugyanis az ifjúság, az úgynevezett T(elepatikus)-generáció már nem igényli a nyelvhasználatot, márpedig – vallja a novella neurológus narrátora – a nyelv tesz minket emberré. A régi és új generáció más emberfogalmat használva elpusztítandó ellenségként tekint egymásra, s e küzdelemben a fiatalok (akiket a hősnő nem emberként, hanem állatfalkákként érzékel) állnak nyeresre.

Köcsky Rudolf *Egyensúly*³⁹ is valamikor a közeljövőben játszódik (2020 és 2100 között valamikor), s a túlnépesedés régi félelmével játszik el: a Magyarországot is érintő szabályozás szerint minden megszülető gyermek „fejében” fel kell áldozni egy felnőtt/egy szülőt a „ha szülsz, meghalsz”-elvé alapján. Míg a szabályozás mellett még az egyházak is kiállnak – elfordulva alaptanításaiktól –, a misztériumokkal (a novellában „szűznemzéssel” születik meg valaki) senki nem tud mit kezdeni.

Gajdácsi László 2045-ös enigmatikus, nehezen felfejthető világában, az *Odakintben*⁴⁰ is sok kisebb társadalmi ellentét, vizály van (szegény-gazdag ellentétek, kormányellenes csoportok), ám egy erős, diktatórikus rendőrállam (mindenhol rendőr-drónok repkednek) szigorú büntetésekkel, fegyelmezővel, vallatásokkal kézben tartja a közöséget.

Csányi Vilmos szövege, az *A mester*⁴¹ valamikor a 22. század elején játszódik, és a Mesterséges Intelligencia túlhatalmáról, a Szingularitás nagy bummja utáni veszélyekről szól. E közeljövőben egy pontosabban nem körülírt Világkormány uralkodik, ám az egész bolygót átfogó internetben (InterMet-nek hívják a novellában) a riválisára talál: a kiberbiztonsági veszélyek bemutatása (intelligens botokkal való beszélgetések, a hekkerek és botok megkülönböztethetlensége, a neten keresztüli kommunikáció tisztázatlansága) mellett a hálózattal kapcsolatos bizalmatlanságra és sérülékenységre hívja fel a figyelmet. Az új MI (a Mester) az egész világot katasztrofális helyzetbe kezdi hozni a zsarolásával.

Pacsay Imre *Aratás*⁴² című posztapokaliptikus biopunkjában már nagyobb a baj. A szökőáraktól, földrengésektől, polgárháborúktól sújtott világ végleg kicsúszott a nemzetállami irányítás alól, hogy átadja a helyét a cyberpunkokból ismert Társaságnak/Cégnek. E multinacionális Leviathánról többet nem tudunk meg, csak annyit, hogy még nyíltabban rabszolgasorsra kényszeríti az embereket, s hogy a jó koponyákat, akik a kialakuló Nagy Éhínségre megoldást tudnak nyújtani, foglalkoztatja. A magyar biológus, aki családjával sertésössejtől tenyésztett mūhúst is ehet néha (ez csak a kiváltságosok tehetik meg) is tagja a Szuperbúzáat kifejlesztő csapatnak, mely Szuperbúza húsevőként életveszélyes az aratókra. (Az aratás gyakorlati bemutatása külön izgalmakat rejt.) A reménytelen, nyomasztó világ a novella végén mosolyra derül, bár az előzmények nem igen mutattak ilyen irányba. A posztapokaliptikus víziókban valóban nincs hiány a hazai SF-szcénában. Hernád Péter novelláiban, *A tántika éjszakájában*⁴³ és *A játékosokban*⁴⁴ vagy Benedek Szabolcs *A szubsztancia képlete*⁴⁵ című írásában csak a ráutaló jelekből követ-

³⁸ Czinkóczi Krisztina Prebábel (2015): In: Szélesi Sándor: i. m. pp. 335–351.

³⁹ Köcsky Rudolf (2015): Egyensúly. *Új Galaxis*, 13(2), 105–112.

⁴⁰ Gajdácsi László (2015): Odakint. In: Szélesi Sándor: i. m. pp. 119–131.

⁴¹ Csányi Vilmos (2015): A mester. *Galaktika*, 36(300), 44–54.

⁴² Pacsay Imre (2013): Aratás. *Új Galaxis*, 11(1), 43–66.

⁴³ Hernád Péter (2015): A tántika éjszakája. *Galaktika*, 37(301), 88–98.

⁴⁴ Hernád Péter (2015): A játékosok. In: Szélesi Sándor: i. m. pp. 377–394.

⁴⁵ Benedek Szabolcs (2015): A szubsztancia képlete. *Galaktika*, 36(309), 36–42.

keztethetünk kialakulására, részleteire: Hernádnál egy biztos, hogy nagyon hamar elérkezik, és csak a múltba lehet előle elmenekülni: a módszert az időkapukat ismerő és használó macskáktól lehet megtanulni. Ez a pusztulástól ugyan nem menti meg az emberiséget, de egyéni eszközizmusként megteszi. *A játékosok* című írásban már egy nukleáris háború után vagyunk, és a föld alatt az úgynevezett Utolsó Enciklopédisták (csupa férfi) az emberiség legfontosabbnak ítélt kulturális-szellemi kincseit igyekeznek rögzíteni – például a játékokat. A tudományos-rationális világkép megkérdőjeleződik a novellabeli tündérek feltűnésével, ám a fantázia általi megmenekülés sem megnyugtató.

Benedeknél már „túlán” vagyunk az összeomláson, hisz egy gép-narrátor ad számot a gépek uralmáról, s az emberek végső hitelhagyásáról (ennek oka a „tudomány”, mely Isten létezését bizonyítva elvette a Hit lehetőségét). A szerző humanisztikus elköteleződését, a jelen világhoz fűződő nosztalgiáját ezúttal is nyíltan vállalja: „Hit nélkül nincsen civilizáció.”

A kidolgozott összeomlások közül kiemelkedő Kocsis Tamás *Aranyösvénye*⁴⁶: a 2015-ös pályázatra készült írás 2031-re egy lokális Európai-háborút vizionál (Németország elfoglalja Hollandiát, Svájcot, Olaszország felét, Oroszország elfoglalja Észtországot, Finnországot) a történetileg kialakult geopolitikai függések, erőviszonyok mentén. A népballadára emlékeztető szerelmi történet háttérében Magyarország ütközőzónaként a fémhulladékok Mekkája is egyben: a sok millió tonna acél főként Dunaújvárosban található, az itt dolgozó guberálók embertelen, kemény élete az aranylázidőszak életét idézi meg. Az ország szuverenitása eközben már-már illúzióknak számít: „A behozott nyersanyagmennyiség nem fedezte a szükségleteket, az állam mégsem merte beindítani a termelést, mert ezzel megszegte volna a nagyvállalatokkal kötött nemzetközi szerződéseket, az pedig okot adott volna az újabb megszállásra”⁴⁷. A guberálók („az ember ezt a munkát nem magáért csinálja”) emberfeletti ereje és bandaháborúi a konszolidációt követően lassan mitikussá válnak.

Európa szintén bajban van Varga Csaba Béla *Bevetés előtt*⁴⁸ című szövegében: a Végső Pusztulás, az Armageddon valóságos és az egész világot fenyegeti – szörnyű erejű, a Jelenések Könyvében ábrázolt lények alakjában. A különböző nemzetek (köztük Magyarország) és vallások összefognak, hogy 2015. december 22-én egy mindent eldöntő küzdelemben vegyenek részt.

Sümegei Attila *Alvilágosodásában*⁴⁹ a csata eldőlt: a természet, a civilizáció eltűnt, az élők a föld alatt élnek és nano-drogok használatával emlékeznek-hallucinálnak a békebeletűnt világra/ról.

Trux Béla *Második vízözönjének*⁵⁰ világában hitetlenkedve és gúnyosan idézik föl a 80-as évek hollywoodi sci-fik vízióit a technológia biztosította csodás jövőről vagy a fenntartható fejlődésről, az egészséget biztosító nanorobotokról vagy az űrkolonizációról stb. Helyettük csak a katonai fejlesztések jöttek, majd a teljes szétesés. Németország, Franciaország, Dánia, Hollandia stb. már víz alatt van vagy elpusztult a pólusfelcserelődést követő árvizek, járványok, háborúk következtében, és a természet jóízűen kebelezi be az emberi civilizációt. Nincsenek országok, nincsenek kormányok, csak harcias csoportok, fosztogató bandák stb. újraszerveződő közösségei. Egy ilyen közösségben fogalmazódik meg egy új cél, hogy egy szomszédos népekkel való összefogással az

⁴⁶ Kocsis Tamás (2015): Aranyösvényen. In: Szélesi Sándor: i. m. pp. 351–377.

⁴⁷ Uo. 354.

⁴⁸ Varga Csaba Béla (2013): Bevetés előtt. *Galaktika*, 36(277), 31–40.

⁴⁹ Sümegei Attila (2015): Alvilágosodás. In: Szélesi Sándor: i. m. pp. 169–193.

⁵⁰ Trux Béla (2015): Második vízözön. In: Szélesi Sándor: i. m. pp. 313–335.

árvizektől megkímélt Kárpát-medencét hatalmas völgyzárakkal körbevéve létrehozzák az új emberiség bölcsőjét.

Magyarország-mozaikek – távoli jövő: űroperák, disztópiák

Hogy mennyiben beszélhetünk Magyarországról Nemere szarkasztikus novellájában, az *Oké!*-ban⁵¹, nézőpont és értelmezés kérdése. Az űropera kellékeit (galaktikus háborúk, naprendszerek, űrflották, admirálisok, hipertér, háromdimenziós űrtérkép) felvonultató írásban, túl az úgynevezett „Egybolygó-korszakán” a Galaxis (nem tudni, melyik) sorsa két nagyhatalom kezében van, s a csatározásuknak köszönhetően egy tucat naprendszer és hárommilliárd civil (kétmillió katona) elpusztult. A még nagyobb emberáldozat elkerülése csak a magyar származású galaxislakóknak (300-an maradtak, létük, fennmaradásuk nincs megmagyarázva, egy figurájuk neve ismert: Péterszentpataki Bendegúz Attiláé), élelmességüknek, illetve a nyelvük különlegességének (a nyelv logikája pontosan fordítottja minden más földi nyelvnek – tudjuk meg az írásból) köszönhető, mert a lassan holt nyelvvé váló magyar nyelv a feltörhető kódnyelvek helyett még alkalmazható a háborús kommunikációban.

Vörös István évődő-anekdotikus, a sci-fi toposzokkal ironikus játékot folytató elbeszélése, *Az iskolabusz nem jut el a Jupiterre*⁵² szintén nem egyértelműen lehet tagja felsorolásunknak. A 150 ezer éve kizsigerelt, kiégett Föld elhagyása óta több száz milliárd ember népesítette be a galaxist, a technológia a csúcson áll (gyógyító nanorobotok, sziklából vizet felszabadító vegyszerek, instant-villám erdőnövesztő magok stb.), a társadalomról viszont alig tudni valami, azonkívül, hogy hősei afféle multikulturális galaxis egyéneiként, nemzetközi diákokként (e csapat tagjai Tamás és Edit) igyekeznek eljutni az egetemi bolygójukra.

Egy másik távoli jövőben játszódó, Örkeny előtt is tisztelgő szöveg, Csaplár Vilmos *Ami elmúlt, elmúltja*⁵³ így kezdődik: „Egyszer, sok száz év múlva az Európa/1083 nevű mesterséges bolygón él majd egy festő (Bullás Józsefnek hívják a karaktert – D. Á.), aki nek már az űkapja csecsemőként elköltözött a Földről [...], mert az anyabolygót káprázatos eszközgyártó lakói kizsákmányolták, lakhatatlanná tették.”⁵⁴ A természet, az ökoszisztéma tönkretételének tematikáját épp csak megemlíti az író, hogy az SF-toposzként ismeretes (szintén egyfajta fogyasztói attitűdből is származó) úrkolonizációs projektet válassza háttérül, ahol a polgárok „élnek, majd ahogy élnek. Ugyanúgy, mint mi, csak egész másképp.”⁵⁵ A technológiai változások ugyanis nem érintik a kormányzati attitűdöt: itt egy mindent ellenőrző állam működik, aki a művészetet, köztük a festészeti iskolákat is irányítani akarja (ez a Látványkontroll Bizottság).

Szintén a Földtől elszakadt, a Mars egyik mellékbolygóján, a Phoiboszon élő közösség életébe enged bepillantást Bárdos Deák Ágnes *Karmafordító*⁵⁶ című elbeszélése. A Phoiboszon Csaplár írásával ellentétben épp felszámolták az elnyomást, sőt, mindenfajta civilizációs vívmányt az úgynevezett „fanatikusok”. Nemcsak a technológiát iktatták ki, hanem a könyvkultúrát is, vagy a magántulajdonban lévő képeket. Az írás, mivel az ipari forradalom előtti időszakba zökkenti vissza a szereplőit, akár kapitalizmuskritikaként is

⁵¹ Nemere István (2014): *Oké! Galaktika*, 35(296), 32–36.

⁵² Vörös István (2015): *Az iskolabusz nem jut el a Jupiterre. Galaktika*, 36(300), 6–81.

⁵³ Csaplár Vilmos (2015): *Ami elmúlt, elmúlt. Galaktika*, 36(300), 106–107.

⁵⁴ Uo. 106.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Bárdos Deák Ágnes (2015): *Karmafordító. Galaktika*, 36(300), 102–106.

olvasható, ám messzemenőbb következtetésekhez nem ad elég támpontot a regényvázlatra hasonlító, kissé kaotikus novella.

A 2400-as évek második felében zajlanak az események Fritsi Péter *Belső világ*⁵⁷ című akció-krimi-sci-fijében. A Föld ökoszisztémája ugyan alig élhető (extrém magas légszennyezettség mindenhol, semmi növény nem nő, a létező növények klónozottak, állatokról nem is hallani; minden táplálék mesterséges vagy hamis utánzat) az emberek számára, ám a (Burok-)technológia segítségével az elit egészséges, termő, izolált területeket tud létesíteni, természetesen csak azoknak, akik képesek megfizetni. Miközben minden jóléti állam igyekszik lezárni magát a bevándorlók elől (a geopolitikai helyzetről szinte semmit, illetve annyit tudunk meg, hogy létezik egy ŰrÚnió, ahol a magyarokat nem igazán szívelik), a Burok-technológiát Magyarország is beszerzi NeoBuda (aminek van például Zsoldos Péter⁵⁸ nevű utcája) részére. A bérnyilkossággal megbízott főhős a két világ között őrlődve próbálja végrehajtani feladatát. A fikciós távoli jövőben a könyvkultúrának befellegzett (egy új vallás elégette őket Olaszországban), de az irodalomoktatás letölthető anyagokon keresztül még létezik, és a sci-fi műfaja sem veszett ki.

Magyarország-víziók – ukróniák, birodalmi utópiák, disztópiák

Magyarországra szebb napok is virradhatnak – igaz, ami igaz, leginkább sohanapján, azaz egy másik idődimenzióban. Az optimista birodalmi ábrándok kidolgozása terápiás gyakorlatként a befogadót is elgondolkodtathatják. Dragon György *Novella*⁵⁹ című szarcastikus novellája Philipp K. Dick *Ember a fellegvárban* elbeszélésének narratív technikáját alkalmazza: egy alternatív történelmi világban feltűnik egy fikciós mű, mely a szerző valóságát mutatja be. A 2007-es alternatív idősíkból Magyarország egy jól szervezett, gazdag imperialista világhatalom. Minden csatáját, háborúját megnyerte (a világháború is más erők mentén alakult ki: a német-skót-frank vonallal szemben a magyar-inkaszték vonal nyert, az USA nem is létezik, a Kommancs Köztársaság viszont igen), és nemcsak Dél-Amerika magyar gyarmat, de Gibraltar is a mienk, sőt München és London is... Az oktatási rendszerünk (csakúgy, mint úrkutatási tevékenységünk) kiváló, test-/egészség- és mozgásközpontú, de a kognitív képességeket sem hanyagolja el; a munkamegosztás pedig ideális (egy családban csak egy fő dolgozhat). Az ország mentális állapotát fejezi ki a naponta ismételt büszke mantra: „Milyen csodálatos is magyarnak lenni”.⁶⁰

Horváth György rendkívül szórakoztató *Prospektusa*⁶¹ szintén ukrónia. Az úgynevezett hasadás (a szakirodalomban ez az a történelmi időpont, amikor elválik egymástól a fikciós idővonal a valóságtól⁶²) az 1850-es években következett be, ekkor ugyanis idegen lények, a fejlett tefritek érkeztek a Földre. Technológiai tudásukat a Monarchia kapta meg annak fejében, hogy az Alföldön egy körbeérő Falat hozzanak létre. Ez a kis körgyűrű – melynek kiléte a novella csattanója – időközben növekedett-tágult (az új század elejére 300 négyzetkilométeressé), s a tefritek tudásának köszönhetően⁶³ a magyarság hatalmi tényezővé vált, határai és a munkaerőpiaci határai Csíkszeredától Fiuméig, Graztól

⁵⁷ Fritsi Péter (2014): *Belső világ*. *Galaktika*, 35(287), 60–80.

⁵⁸ Természetesen a sci-fi szerzőre, a Zsoldos-díj névadójára utalva.

⁵⁹ Dragon György 2015. A novella. *Galaktika*, 36(299), 49–55.

⁶⁰ Uo. 55.

⁶¹ Horváth György (2014): *Prospektus*. In: Szélesi Sándor: i. m. pp. 297–326.

⁶² „... minden nemzet ukrónia-szerzői olyan „múlthasadást” tesz meg regénye alapjául, mely esemény alapjában változtatja meg/írja át a nép sorsát”. (Rosenfeld 2007: 150)

⁶³ „... az atomerőművet meg a száloptikát – magyarázza egy szereplő - már magunk találtuk fel, és magunk tökéletesítettük, ám könnyen belátható, hogy a tefritek nélkül ma még mindig a gőzgépnél és a hintonál tartanánk... Egyértelmű, hogy a tűzhasználat meg a kerék feltalálása nem lehetett elegendő, hogy végül 747-es Boeingt, plazmatévét, mikró, fritőzt és indukciós főzőlapot alkossunk.” (Horváth 2014: 304–305.)

Krakkóig terjednek. A novella játékosan-csavarosan a munkavállalás nehézségeit, a halálfélelelmet, a Trianon-traumát, a Gaia-elméletet gyúrja egybe egy „groteszk, elgondolkodtató, remek ritmusérzékkel megírt, keserédesen, sőt, örkényien humoros, vérbeli magyar sci-fi-ve” (Böszörményi 2014), mely rólunk és nekünk szól.

Trenka Csaba Gábor *Kisvárdá sejkje*⁶⁴ című novellája ugyancsak ukrónia. A párhuzamos világban játszódó alternatív történet egy vándorló-hajléktalan, ezer mesével teli bölcs-sejk én-elbeszélésének, visszaemlékezésének köszönhetően bomlik ki előttünk, s egy jó elbeszélésnek megfelelően a célja felé magabiztosan haladó, fő történeten kívül rengeteg apróbb eseményről is tudomást szerzünk: egy mikroeseményen keresztül egy izgalmas, összetett világ sejklik fel előttünk. Ebben a párhuzamos univerzumban, a „poétikus történetírás” törvényei működnek: iszlám dominanciájú, alapvetően békebeli polgári világában (üzletekről, nyitvatartásról, alapítványokról, rendeletekről, adóoptimalizálási technikákról is olvashatunk) az iszlám időszámítás szerint 1421-ben (a „mi” világunkban ez 2000-et jelent) zajlanak az elbeszélte események, de korábbi jelentős történésekről (például két algériai-török háborúról) is értesülünk. (Valamikor az 1460-as évekből emlékszik vissza mindenre az immár öreg hős, de erre csak következtethetünk). Kisvárdán iszlám–magyar közösség él (mikor, miért, hogyan alakult ez így ki pontosan, nem tudni – de nem is érdekes), a nevek beszédesek: Khaldeusok utcája, Abu Abbasz szentély, II. Ramszesz tér stb., Horváth Mirjam, Marosi-Kun Hasszán, Lakatos Omar, Kiss-Kovács Abdullah. A magyar, muszlim, cigány együttélés békésnek mondható, az emberek összejárnak vallástól függetlenül, a kereszténységet temetik ugyan, de még vannak, akik élük-gyakorolják (nem a vallási életen van a hangsúly, nem is mond értékítéletet fölöttük), és a cigányság a legszegényebb réteg. A technológiai szintjük kevésbé fejlett: a városkában akadnak harci kocsik, és néhány működésképtelen tűzoltóautó, petróleumlámpával világítanak az utcán, a tevepiac nyüzsgő, nincs számítógép vagy internet, de a sci-fi antológiák, magazinok a virágkorukat élék. Ebben a közel-keleties közegben izgulhatunk, drukkolhatunk a kamaszhősöknek, különösen a mesélő ifjú énjének, aki imádja a fantasztikus történeteket (ezekből a fiktív, magával ragadó nyelvezetű ponyva-kalandokból is olvashatunk többet a novellába építve), és akit élete első szerelme, udvarlási kísérlete végzetes bajba sodor. A láttató, sok színnel és még több finom ötlettel (például az Őskori Szentek Gyülekezete), utalással (a saját történetét is olvasta a mesélő) gazdagított novella egy percre sem téveszti el a ritmust, a hangszínt, s végül szinte minden zsánert (ukrónia, sci-fi, kalandtörténet, urban fantasy, kamasztörténet) levette a hátáról autonóm műként záródik le.

Hegedüs András novellája, a *Tűzijáték*⁶⁵ az előbbiekkal ellentétben már nem ukrónián keresztül festi meg a „szebb” jövőt. Száz évvel 2014 után Magyarország geopolitikai, hatalmi helyzete megváltozott: a Szlovák Nagyhercegség, az Erdélyi Fejedelemség és más nemzetállamok szövetségeseiként (Duna-menti Köztársaság) az új monarchia gazdaságilag vezető állama lett egy Habsburg-leszármazottal, a városszépítő József nádorral (aki egy úrben lévő mesterséges bolygón trónol) az élén. Igaz, az új-Kínai Császárság közeli, manipulatív támogatásával és háttérirányításával. A technológia, ha szédítően nem is fejlődött, de a Marsra már ki lehet vándorolni, és a toronyépítésben, várostervezésben (777 méter magas a Hét Vezér Tornya Kőbányán; 500 méter magas a Sárkány pagoda; a Hajógyári-sziget pedig egyfajta mikro-Manhattanné lett), valamint a tűzijáték-szervezésben is dicséretesen előre haladtunk. Ebben a milióben készül merénylettel a nádor ellen a Nagy Szlovákia visszaállítását követelő Trianon Örökösei nevű szervezet. A kivá-

⁶⁴ Trenka Csaba Gábor (2015): *Kisvárdá sejkje*. In: Szélesi Sándor: i. m. pp. 131–165.

⁶⁵ Hegedüs András (2014): *Tűzijáték*. In: KIMTE: *Amíg felkel majd a nap*. Győr: Publio

ló, lendületes, mesterkéletlen szöveg szarkasztikus jövője néhány oldalon is hiteles – ráadásul kalandos – birodalmi vízióknak számít.

Erős és nyomasztó víziót fest elénk Lőrinczy Judit *Az arabica íze*⁶⁶ című írása. A reálisztikus (disztópikus?) közeljövőben (2040 körül), az Európai Egyesült Államok még fennálló idejében játszódó történet szerint egy Fal húzódik végig a jólét maradványain élő nyugati világ (ahol például olajjal világítanak spórolásképp, jegyrendszert működtetnek, napelem van mindenhol, amúgy pedig féldiktatúrák kormányoznak⁶⁷), és a káoszban élő, éhező, kiszolgáltatott keleti világ között. Ez utóbbiból kétségbeesettek milliói próbálnak illegálisan vagy legálisan átjutni a túloldalra, ahol szintén kétségbeesetten, a szuverenitási elvről lemondva összefogással próbálják ugyanezt megakadályozni. A Fal hol máshol húzódhatna keresztül, mint Szegeden. A magyar uniós ösztöndíjas diplomatanonc, Alma (a cselekmény egyik fő szálának hőse), magyar diplomatatársai és szeretője, valamint az illegális bevándorlást megkísérlő Miklós sorsa (a cselekmény másik fő szálának hőse) lassan tárul fel az olvasó előtt. A szöveg késleltetve ad számot a kataklizma részleteiről is: gigantikus napkitörés következményeként káosz alakult ki világszerte, fanatikusok felrobbantották a legfontosabb szervereket, kitört a drogháború, Kína hamis adatokra épülő gazdasága összeomlott, a Golf-áramlat megszűnt, India atombombát dobott Pakisztánra, New York gátjai felszakadtak, a Tisza kiszáradt stb. A mindent tudó elbeszélő ráérősen, részletekbe menően mutatja meg mind a két oldal életét, s sejtetve közelíti egymás felé a két hős életének előzményeit is, miközben az egyik szereplő a Fal fenntarthatatlanságának gondolatát veti fel. A narrációt időnként hivatalos bevándorlási kérelmek (illetve azok elutasításai) szakítják meg, egészítik ki.

A nagyobb víziók utolsó tagja Csejk Miklós írása, *Lángoló falak a kapszulám körül*⁶⁸ egyszerre utópia és disztópia. A 2045-ben játszódó történet talán túl sokat is akar markolni: egyszerre a cyber-világ kritikája és Facebook-reflexió, a Feltétel Nélküli Alapjövedelem gyakorlatával eljátszó gondolat kísérlet és a kizsákmányolás-forradalom dinamikáját leíró valóságábrázolás. Egyszerre a Mátrix világára hajazó disztópia, és egyszerre az SF utópikus küldetését megidéző kiáltvány. Narrátora túl a vagyonos Napkeleti régió és a szegény Napnyugati régió hasadásán, a legvégső cybertámadás után egy energiaki-nyerő (pulpilldocból) kapszulából kommunikál a már nem létező emberekkel (és a potenciális idegen lényekkel) és meséli el az emberiség végének szomorú-küzdelmes történetét. A robotizáció miatt őrületesen fokozódó munkanélküliségre (hárommilliárd munkanélküli) válaszoló FNA-mozgalmat magyar figurák indítottak útjára: „E három mániákus idióta ugyanis a fejébe vette, hogy létezik megoldás a mélyszegénységre, az éhezésre, a hajléktalanság problémájára, kétezerhúszban, méghozzá a feltétel nélküli alapjövedelem bevezetésével”.⁶⁹ A mozgalom azonban megtörik a Napnyugati burzsoáziának és segítőinek (média, egyház) köszönhetően, akik bevetik ellene a leghatásosabb mém-szlogent: „Aki nem dolgozik, ne is egyék.”⁷⁰ A probléma végül egy forradalomban eszkalálódik, és a „gazdagok” vereségével végződik, akiket (hogyan az utópia disztópiába forduljon) megfosztanak mindenüktől, és kapszulákba zárva energiahordozókká alakítanak. A rémisztő vég ellenére elmondható, hogy viszonylag kevés SF vet fel ilyen kérdé-

⁶⁶ Lőrinczy Judit (2013): *Az arabica íze*. *Galaktika*, 34(284), 26–44.

⁶⁷ „Energiakvóták, szigorú utazási feltételek, jegyrendszer. Illegális rabszolgatelepek. Európa lakosságának hetven százaléka nem tudja megfizetni a fűtést... Hány nagyváros áll az éhséglázadás határán?” – kérdezi az egyik szereplő. I. m. p. 30.

⁶⁸ Csejk Miklós (2014): *Lángoló falak a kapszulám körül*. In: Szélesi Sándor: i. m. pp. 211–230.

⁶⁹ Uo. 224.

⁷⁰ „Eszemben sincs lemondani ősi jussomról a lázadó csürhe javára. Pláne most, amikor elértük végre az adómentességet” – mondja a Munkaadók Napkeleti Szövetségének elnöke. I. m. p. 25.

seket: „...meg akarjuk-e teremteni az emberiség minden egyes tagjának az emberhez méltó életet azzal, hogy megszüntetjük az éhezést, szegénységet, nyomorúságot a Földön? Igen vagy nem. És persze enter.”⁷¹

„Tendenciák”⁷²

1. A 169 szövegből 35, azaz a korpusz több mint egyötöde magyar vonatkozású. Az SF nemzetek felettségének eszméjéről már volt szó. Itthon Szabó Sándor már 2002-ben hozzáfogott a „nemzeti science fiction” kifejezés vizsgálatához arra jutva, hogy bár „nem igazán lehet nemzetiről beszélni a műfajjal kapcsolatban, ha mégis létezik ilyen mű, akkor olyan tudományos-fantasztikus műként érdemes rátekinteni ami valamilyen módon jellemző a magyarságra stílusjegyeiben, felépítésében magyar vonásokat mutat⁷³, esetleg magyar témával, kérdéssel foglalkozik” (Szabó 2002). Azt is pontosan megfigyeli, hogy az amúgy nem nemzeti témákkal foglalkozó sci-fiknek is lehetnek nemzeti sajátosságai (szimbolikus-allegorikus, pszichologizáló-szociologizáló olvasattal) és azt is, hogy még a nemzetén túliság is sokszor inkább csak egzotikum és papírmasé díszlet a szövegekben. Úgy látja, hogy leginkább az „alternatív történelmi írások” képesek a nemzeti perspektívát felvenni. A vizsgált novellákra ez szintén igaz: a SF-mozaikokon kívül az SF-víziók között az ukróniák⁷⁴ dominálnak, melyek társadalom-lélektani vonatkozásai beszédesek.⁷⁵ Mindenesetre a hazai helyszínek, magyar vonatkozású, tematikájú szövegek, a nemzeti SF-hez való viszony⁷⁶ alakulásának vizsgálata, arányaik változása (regényekben egyre több ilyen mű létezik⁷⁷) izgalmas vállalkozás lehet a továbbiakban is; egy dolog valószínű: „nem ússzuk meg, hogy Szerencs, Füzesabony vagy Nagykanizsa jövőjét mi írjuk meg”. (Szedlák 2014) (Ugyanitt érdemes lehet megvizsgálni a Magyarországon belüli helyszínválasztást is: a kifejezetten Budapest-központú történetek és a fővároson kívüli Magyarországot is megjelenítő történetek arányát.)

2. Mint láttuk, a novellák szerzői közül 75 férfi és 27 nő van. Az, hogy a 35 Magyarországot tematikájú szövegből csak 5 elbeszélésnek van női szerzője, szintén végiggondolandó kérdés: a ’nemzet’, ’haza’, ’magyarság’, ’nép’ fogalmainak dominánsan maszkulin használata egyértelmű.

⁷¹ Uo. 230.

⁷² A cím idézőjeles használata nem holmi álszerénység. Három év nem teljes körű, nem reprezentatív elbeszélésgyűjteményéből általános következtetéseket levonni nem lehetséges. Akit a magyar SF helyzete érdekel, forduljon ide: Pintér 2017. Akit a kortárs magyar SF közelmúltja ide: Szélesi 2018.

⁷³ Ezzel a vitatható aspektussal itt nem foglalkozom.

⁷⁴ A végtelen sok szakirodalommal rendelkező témakör egyik szakértője négy ukróniatípust különböztet meg: 1. ukróniával érintkező sci-fi; 2. ukrónisztikus alternatív történelmi regény; 3. alternatív történetírás; 4. vallás-, kultúr- és politikatörténelmi ukrónia. (Czeglédi 2013: 19–27.)

⁷⁵ „Előítéletek, félelmek és vágyak, vágy a büntudat elhárítására, érdekérvényesítés keresése, ezek és más ehhez kapcsolódók azok, melyek hatással vannak arra, hogy az alternatív történetírás mi módon ábrázolja azt, ahogyan a múlt megtörténhetett volna.” (Rosenfeld 2007: 150)

⁷⁶ „És még egy utolsó megjegyzés: nem szeretem a magyar helyszíneket a zsánerben, különösen a sci-fiben nem. Túl kisszerű, túl jelentéktelen ország vagyunk ahhoz, hogy a világ sorsát jelentősen befolyásoló úrállomásunk vagy robotunk legyen (ezért is a humor egy adekvát megoldás), a többi alzsánerben meg nehéz arra gondolni, hogy majd pont nálunk nyílik meg a portál, ami a csodálatos fantasy világba vezet, vagy mondjuk egy elnéptelenedő kelet-magyarországi zsákfaluban kezdődik a világvége. Ezt gondoltam eddig. Most azonban látom, hogy csúnya előítélet (és tapasztalat) áldozata lettem.” (Kánai 2017b)

⁷⁷ Álljon itt egy bevallottan hiányos szerzői lista ízelítőül: Gáspár András (Kiáltts farkast; Ezüst félhold blues), Csikász Lajos alias Aaron F Loacher; Fonyódi Tibor alias Harrison Fawcett); Trenka Csaba Gábor; László Zoltán (Hiperballada, Keringés, Távolvíz) Brandon Hackett (Az időutazás tegnapja 1–2.). Valamint Szélesi Sándor, Veres Attila (Odakint), Pék Zoltán (Feljöttem érted a város alól), Pintér Bence – Pintér Máté (A szivarhajó utolsó útja), Dragomán György, Weiner-Sennyey Tibor és Sepső László szövegei. Sepsőről és az urban fantasyről bővebben itt: O. Réti 2017.

3. A novellák ember- és társadalomképe (ez a kispróza karakterisztikumából fakad leginkább) elsősorban individualisztikus: a transzcendens orientáció nélküli szereplők saját boldogulásukat keresik, veszély esetén azonban az összefogás felé mozdulnak el. A szerzők egyenlőtlenségészlelése fejlett szolidaritásuk a szegénység irányában szintúgy az, szereplőikről, megalkotott világaikról ellenben mindez már kevésbé mondható el: atomizált, osztályhelyzetükkel-sorsközösségükkel tisztában nem lévő⁷⁸, így aztán közös cselekvésre sem képesek egyének igyekeznek megoldani a konfliktusaikat a novellákban (Csejk írásán kívül).

4. A szövegek zömmel borús, kritikus, aggódó, szorongó írások⁷⁹. Mindez megint visszautal minket az SF „alaptermészetéhez”, a jóléti társadalmak, a polgárság vágyaihoz és szorongásaihoz. Az SF emberi közösségek együttélésre vonatkozó optimizmusa koronként változó lehet ugyan, de az I. világháborút követően (a szocialista régió és éra kivételével) az alkotásokban inkább a pesszimizmus erősebb jelenléte a jellemző. Háborúk, természeti katasztrófák, idegen lények támadása, vírusok, diktatúrába forduló, mindent kontrolláló társadalmak, elidegenedettség, mikor mi – de a fenyegetettség nem múló összetevője a tematikának; s ez nemcsak a magyar SF-re igaz: „Az amerikai írók sötét jövőképében saját országuk is romokban hever, ráadásul nem az idegenek... az elszabadult mesterséges intelligenciák okozta víziók, hanem a belülről meggyengülés fikciója a legfélelmetesebb”. (Kánai 2017a: 49)⁸⁰

5. A veszélyt jelző/érzékelő novellák között nagyobb arányban találni posztapokaliptikus és disztópikus világokat. „Antológiánk írói – írja rácsodálkozva Szélesi Sándor – arra a lehetetlen feladatra vállalkoztak, hogy kitekintsenek, mi történik majd a nem is olyan távoli jövőben, mivé válunk-formálódunk mi és az egész világ három évtized múlva. Nekünk a kiadónál technológiai szingularitás lebegett a szemünk előtt... és a digitális halhatatlanság, erre veszélyes idők és apokalipszisek jöttek.” (Szélesi 2015: 7.) Az utóbbi évtizedekben fellendülő⁸¹, beláthatatlan szakirodalommal rendelkező tematikák (posztapokalipszisek, disztópiák) rengeteg csoportosítással rendelkeznek, mégis úgy tűnik

⁷⁸ „Az osztályok – és különösen a munkásosztály – az esetek túlnyomó többségében csak névlegesek. Közös osztályhelyzeteken osztozókat jelent, akik azonban e közös (vagy legalábbis hasonló) helyzetüket nem ismerik fel, vagy ha felismerik is, ebből nem formálódik közös cselekvés. Az osztályok és különösen a munkásosztály így – az esetek döntő többségében – csak „papíron”, névlegesen alkotnak egy osztályt. Noha a közös osztályhelyzetten osztozók alapvetően szervezetlenek, megszerveződhetnek (megszervezhetik önmagukat) egy szakszervezet, mozgalom vagy párt által; ez esetben névlegesből valóságos osztállyá válnak. Az osztályképződés sikere, valamint az osztállyá formálódás foka egyfelől a tudatosítás, az aktivizálás, az osztállyá szervezés hatékonyságától függ (vagyis az osztályt kívülről formáló hatásoktól), másfelől pedig a névleges osztály munkáján önmaga valósságossá tételén: öntudatosodásán, önszerveződésén, aktivizálódásán (az osztályt belülről formáló hatásoktól).” (Éber 2019)

⁷⁹ „Kifejezetten öröndetes, hogy a szerzők többsége Magyarországon játszódó novellákat írt, magyar szereplőkkel, azt viszont sajnálom, hogy – ahogy Szélesi Sándor is megjegyzi az előszóban – ennyire pesszimisták, disztópikusak lettek.” (Pomsár 2015)

⁸⁰ „Ha valaki – írja Szelle Ákos egy, a vizsgált novellák utáni (!) években megjelent antológia kapcsán – jövőben majd a 2017 novellaterméséből akarja kiolvasni, milyen is volt a világ korunkban, bizony elég lehangoló képet kap: tönkretettük a bolygót, értelmetlen háborúkat vívtunk, és embertelen kormányokat juttattunk hatalomba”. (Szelle 2018)

⁸¹ „Érdekes mód jó ideje inkább az apokalipszis popkultúrája, mintsem a fennkölt utópiák terjednek. A 21. század első évtizedében a megelőző évszázad utolsó tíz évében forgatott világvége-filmek dupláját készítették el, sőt egyedül 2011-ben kétszer annyi posztapokaliptikus játékfilmet mutattak be, mint 1950-től egészen addig. A filmkultúra termése alapján ítélve az emberiséget jelenleg inkább a világvége érdekli, mint a szép új világ. Biztosan azért, mert előbbi bekövetkeztét jobban el tudjuk képzelni, mint az utóbbit” (Békés 2017).

számomra, hogy a túlélés-stratégiák mentén megalkotott⁸² posztapokalipszisek leginkább a centrumban/félperiférián élők anyagi jólétének végével, a disztópiák inkább ugyanezen régiók liberális demokráciájának, jólétének széthullásával játszanak el figyelmeztetés jelleggel (s ebből az aspektusból reakciós, a meglévő rend melletti kiállásoknak is tekinthetők⁸³.) Magyarország mint a világrendszer „szerencsésebb” jóléti tagja, félperifériaként szintén aggódva tekint a jövőbe.

6. A szövegek nagy részének a jelenhez való viszonya egyszerre nosztalgikus és kritikus, mintha valaminek a végét érezné – mintha csak a „világvége előtti aranykorban” (Will McIntosh-t idézi: Kánai 2017a: 49) élnénk.

7. Ha a jelenről írnak direkt referencialitással a szerzők, akkor problémákat, kritizálni valót bőven találnak, de rendszerszintű észrevételük kevesebb van, kisebb javításokkal ugyan, de statusquo-pártiak. Ha a közeljövőről írnak, megsokasodnak a bajok, veszélyek, katasztrófák, sőt elkerülhetetlennek látják őket. Ha a távoli jövőről írnak, akkor felbukkan az optimizmus – humorral, szarkazmussal, játékosággal átítatva. A távoli jövő, amiből egyébként igen kevés van⁸⁴, az ábrándoké. Ha a múltból van szó, akkor a magyar történelem sorsfordulói, a nemzeti identitást alakító traumái kerülnek a fókuszba.

8. Mindezekből kifolyólag nincsenek radikális értelemben vett utópiák⁸⁵ továbbra sem. Az utópiák jövőképeiben márpedig „fontos szerepe van az adott társadalmi jelen kritikájának, rá kell mutatnunk arra is, hogy a sci-fik jól mutatják az adott társadalom imaginárius haladási irányát is, vagyis azt a sorsnarratívát, melyet az adott korszak egyes képviselője magáénak vallott, s így nemzetének vagy az egész emberiségnek elképzelt”. (Zelei 2015: 126.) A kérdés persze attól is függ, mit tekintünk utópiának: az egyik hagyomány az utópiát mindig disztópiával keveri: „Elszigeteltség, rétegződés, parancsuralom, standardizáció, militarizáció – e jegyek közül egy vagy több mindenképpen jelen van az utópista város eszméjében, amint a görögök először elképzelték. És ugyanazok a vonások maradtak meg nyíltan vagy álcázott formában még a feltehetőleg demokratikusabb utópiákban is a tizenkilencedik században, mint amilyenek Bellamy Visszapillantását jellemzi. Végül az utópia lassan a huszadik századi disztópiába olvad be, s hirtelen rádöbbenünk, hogy a távolság a két eszmény között sosem volt olyan nagy, mint azt az utópia hívei vagy csodálói állították.” (Lewis Mumfordot idézi: Lundwall 1984:104) Hasonlóan látja Gál is: „Az utópia műfajában általában is gyakran elrugaszkodnak az ember alapvető viselkedésszerűségeitől. Az ideális társadalom fenntartásához nem szabadon gondolkodó (vagy akár viselkedő) egyéniségekre, hanem fegyelmezett, a személyiségük javarésztől megfosztott emberekre van szükség” (Gál 2015: 101)⁸⁶ (Érdemes lenne megvizsgálni, hogy vajon a baloldali utópiákkal szemben álló kritikai ha-

⁸² Ezekben a művekben „a vég sohasem a vég. Az apokaliptikus szöveg a világ végét írja le, de a szövegnek nincs vége, sem a szövegben megjelenített világnak, sem a világnak magának. Szinte minden apokaliptikus prezentációban valami marad a vég után.” (Bergert idézi: Benczik 2015)

⁸³ Talán nem túlzás azt mondani, hogy a disztópiák manapság leginkább a nyugati liberális demokrácia horizontjáról konstruálódnak általában meg (mint totalitárius rendszerek), elfedve/viszonylagossá téve ezzel saját strukturális bűneit.

⁸⁴ Izgalmas kérdés a „távoli jövők” alacsony száma, mely magyarázható többek között „perspektívtávlansággal”, „vízióhiánnyal” vagy azzal, hogy ilyen jellegű pályázatokat még nem írtak ki.

⁸⁵ „Hol vannak már az utópisztikus életképek? – kérdezi egy recenzióíró. – A legpozitívabb írás is jó, ha semlegesnek mondható, a többi pedig egyszerűen disztópikus.” (Letya 2015b)

⁸⁶ De idézhetnénk Békést is: „A kiszámított jövő ígéretével szembeszálló, az életből a nem-tervezettet – vagyis a természetet, az emberit és az istenit – száműző utópiát kritizáló antiutópia-irodalom többnyire a jövőtervek embertelenségét és természetellenességét hangsúlyozza, akár matematikai alapon működő állam (Jevgenyij Zamjatin: Mi), akár diktatúra (George Orwell: 1984) vagy a fogyasztói társadalom (Aldous Huxley: Szép új világ), esetleg a totális gépesítés (Kurt Vonnegut: Gépzongora) keretei közé helyezi is a disztópiát.” (Békés 2017)

gyomány (történelmi tapasztalatokra is apellálva) nincs-e erősebben jelen a kortárs SF-ben, mint a jobboldali vagy liberális utópiákkal szembeni.)

9. Erős jelenléttel bírnak a neutrotópiák. Ezzel az új fogalommal azokat a világokat jelölöm, melyek a jövőt nem a tomboló apokalipszis idejének tekintik, és nem is a szabad emberek önkéntes társulásából létrejött testvéri közösségek idejének. A jelenhez mélyebben ragaszkodnak, s a hibái (általában ezeket állítják a középpontba) ellenére elérhetőbb jövőt látnak maguk előtt – se nem elkésérítőt, se nem vágyottat-boldogot.

10. A neoliberalizmusnak, a piacgazdaságnak, a kapitalizmusnak (melyre a háttérből lehet következtetni legtöbbször, hisz direkt gazdasági-filozófiai kérdésekkel nem foglalkozik a magyar SF sem) nincs alternatívája a novellákban. Kritikája, természetesen akad bőven (általában a szegények kontra gazdagok enyhén infantilis szembeállításában jelenik ez meg), ám a képzelet leblokkol, ha egy kapitalizmus utáni/-mentes állapotról van szó.⁸⁷ Mark Fisher popkultúra-kutató Fredric Jamesonnal és Slavoj Žižekkel egyetértve kiemeli, hogy manapság könnyebb elképzelni a világ végét, mint a kapitalizmus végét, s mindezt „kapitalista realizmusnak” nevezi, a hozzá való viszonyt pedig „reflektív impotenciának”. (Fisher 2006: 8)⁸⁸ „Bár a fantasy és SF-világok többségében felfedezhetők antikapitalista elemek – véli egy SF-kutató –, a narratíva mindig igyekszik bekebelezni, lehatárolni őket”. (Hassler-Forest 2017: 379.)

11. A szerzők egy része nem tér ki a geopolitikai aspektusokra, vagy (esetleg) nem is tud a létezésükről. Jellemzően nem a centrum-periféria-félperiféria fogalmi mozgatójait elképzeléseiket. Ha geopolitikában gondolkodnak, akkor viszont a globalizáció elkerülhetetlenségét veszik alapul.⁸⁹ Magyarország sorsa összefonódik Európáéval, függ tőle: közös szétesés vagy együttes tovább élés (például vagy az ütközőzóna szerep) között lehet leginkább választani. (Kivétel is van persze: a keleti nyitás Hegedűsnél és Somogyinál.) A szövegek ugyanakkor erősen Európa-központúak, (a. Európa veszélyeztetett helyzetben van; b. az Európai Egyesült Államok léte kevesebb jelentőséget kap, és akkor sem EU-pozitív), az Európa által (is) kiszigerelt-kiszipolyozott afrikai vagy ázsiai régiók láthatatlanok a számukra továbbra is.

⁸⁷ A konzervatív megközelítés ugyanezen az állásponton van: „Az előzőekben bemutatott néhány előrejelzés közös vonása, hogy a hazai és nemzetközi folklórban a pénzügyi válsággal kapcsolatban elterjedt, és néha a hazai közgazdasági gondolkodás egyes rétegeibe is átterjedő, a Marxtól átvett szóhasználatlaltal következetesen kapitalizmusnak nevezett piacgazdaság vagy a pénzügyi rendszer teljes összeomlását, mai rendszerében való megszűnését vizionáló forgatókönyv egyikben sem szerepel. A sokak által várt gazdasági és társadalmi világvége tehát elmarad. Ez azonban a gazdaságban ma tapasztalt nehézségek és problémák ellenére igazából jó hír, hiszen a mai gazdasági világrend és intézményrendszer megszűnését semmiképpen nem követné spontán módon egy jobb világrend és intézményrendszer létrejötte. Egy működő rendszer létrehozásához ugyanis sok munkát és gondolkodást igénylő, hosszú fejlődési út vezet, a piacot és a pénzügyi rendszert elutasító tiltakozók pedig eddig még nem álltak elő életképes és koherens alternatívákkal. A világvége elmaradása tehát nem az újjászületés, hanem a káoszba hullás elmaradását jelenti.” (Rózsás 2014)

⁸⁸ Lásd még: „Tudják, hogy a dolgok rosszul állnak, de ezen túl azt is tudják, hogy nem tehetnek erről. De ez a „tudás”, ez a reflexió nem a dolgok egy már létező állapotának passzív észlelése. Ez egy önbeteljesítő jóslat.” (idézi Borbély 2017)

⁸⁹ Így volt ez a XIX. századi hazai SF-fel is: „A geopolitikai helyzet tekintetében meglepően egyezik a szerzők felfogása. A nem túl távoli jövőben (is) játszódó művekben (Jókai, Beksics, Privigyei, Boross) az európai államok elhelyezkedése, jellege nagyjából azonos a 19. századi valósággal (csak Privigyeinél szorítja ki Olaszország a maga területéről a pápai államot; Jókainál Amerika szövetséget köt az orosz nihilista állammal az európai piacok elnyeréséért; Borossnál a roppantul rövidlátó Anglia és Amerika szövetkezik Japánnal és Kínával Európa ellen), ám a történelem ezekben is a globalizáció felé halad: Jókainál a nagy háború után kötött béke egy európai szövetséget (Egyetemes Állam) alakít ki. Tóvölgynél 2200 óta létezik az európai államok szövetsége, Naszádynál pedig már az államok és népek is megszűntek. (Borossnál csak egy népből való csoport marad fenn.)” (S. Sárdi 2008: 64)

12. A kormányzási formák palettáján nem túl széles a választék: vagy parlamentáris (liberális) demokrácia van, vagy diktatúra, vagy káosz. Esetleg monarchisztikus kormányzás (Hegedüs). A főhatalmat van, ahol egy Világkormány, van, ahol óriásvállalatok gyakorolják.

13. A novellákban kevesebb az úrkolonizáció, úrbeli vándorlás. Baudrillard az imaginárius-tartalék kifogyásával magyarázza az SF ilyen alakulását: „Már nem tudunk elképzelni más univerzumokat; a transzcendens ajándékától is megfosztottak bennünket. A klasszikus sci-fi a terjeszkedő univerzumokról szól: az úr felfedezéséről szóló narratívák mellett kötelezte el magát, amelyekhez a felfedezés és a kolonizáció 19. és 20. századra jellemző, inkább földi formái társultak. Itt azonban nem figyelhető meg semmilyen ok-okozati viszony. Nem csupán azért, mert manapság a földi területeket gyakorlatilag maradéktalanul megismerték, feltérképezték, leltárba vették és benépesítették; a föld a globalizációnak köszönhetően bizonyos értelemben összezsugorodott – nem csupán az árucikkek, hanem az értékek, jelek és modellek kollektív piacává is vált, így az imaginárius mozgástere végleg megszűnt. Nem teljesen emiatt, de a sci-fi felfedezői (technológiai, mentális és kozmikus) univerzuma sem működik már. A két dolog azonban szorosan kapcsolódik egymáshoz, és egyazon általános fejlődési folyamat két aspektusának felelnek meg: az explózió és az expanzió évszázadai után beköszöntött az *implózió időszaka*. Amikor egy rendszer eléri saját határait, önnön telítettségi fokát, elkezd visszafelé fejlődni.” (Baudrillard 2014: 412–413)

14. Az úgynevezett revizionista, birodalmi ábrándok szintén feltűnnek a novellákban. Ezekben a szövegekben Magyarország félperifériás helyzetét maga mögött hagyva a centrumba tör, s imperialista nagyhatalomként biztosít lakóinak a maihoz képest nagyobb anyagi, lelki biztonságot.

15. A szövegek nagy része szekularizált társadalmakat ábrázol: a vallás/metafizika intézményként, funkcióként és attitűdként is minimálisan kap szerepet bennük, a kereszténység még kevesebbet. Egyetlen esetben kap pozitív szerepet (Benedek), egy esetben funkcionális szerepet (Trenka), különben, ha szerepel, a felvilágosodás szellemében szemfényvesztésként, manipulációként, a fennálló rendet legitimáló erőként lepleződik le. Az SF mint a jóléti szorongás médiuma ambivalens viszonyban áll a metafizikával. A felvilágosodás örököséiként kihívás a számára, hogy hiperracionális világképében mit tud kezdeni az ember Isten-képmásiaságának, szabadságának, a lélek halhatatlanságának eszméjével. A kutatók abban mindenképp egyetértenek, hogy fontos szerepe marad továbbra is az Abszolútumnak, illetve annak hűlt helyének: „A sci-fit az különíti el a fantasztól, hogy előbbiben Isten nem létezik... Másfelől, a sci-fi saját logikai végpontjához közeledve a vallásos gondolatba csap át... A sci-fiben azonban a felsőbb értelem státusza mindig kérdéses; a műfaj nem akarja kimondani a végső választ. Isten személyes (Contact), titokzatos (2001 Úrodüsszeia) baljósan érthetetlen (Frederik Pohl: Átjáró), néha pedig az egyenletekben lakik (Alapítvány). De mindig ott lappang a távolban a világkép egyetlen koherens rendezőelveként”. Hasonlóan látja Rabkin is: „A science fiction gyakran elégíti ki istenteremtési igényünket – nekem úgy tűnik, ez egy olyan vágy, amely világunk adekvát rendezőelvének hiányára reflektál”. (Rabkin 2001)

16. A marginalizált csoportok (például fogyatékosok⁹⁰, romák) nem igen kapnak szerepet e szövegekben: szinte láthatatlanok. A romák például csak Trenkánál szerepelnek mint a legszegényebb csoport, illetve Lőrinczy Judit összeomlani készülő Európájában –

⁹⁰ „A fogyatékoság kategóriája mindig a normalitás kategóriájának negatív tükörképe, a fogyatékoságfogalom ezért eredetében és tartalmában is hűen tükrözi az éppen adott társadalom és csoport életkörülményeit és értékrendjét. Amilyen módon és mértékben eltér az egyes korok és csoportok normalitásesezménye, úgy tér el egymástól a korok és csoportok fogyatékoságfogalma is” (Bánfalvy 2009: 17).

szintén még rosszabb helyzetben: „...a romáktól, akiket néhány év alatt észak-magyarországi, békési és dél-baranyai elzárt falvakba vagy a Budapesti Fekete Zárványba deportáltak”. (Lőrinczy 2013: 32)⁹¹

17. A férfi-női szerepek, a rettegett társadalmi nem kérdéskörét, mai vitáját, az identitáspolitika kérdéseit sem helyezik ki az imaginárius jövőbe a szerzők, alig foglalkoznak vele (a szexualitás társadalmi kontrollját, büntetését csak Varga Bea hozza be témaként) vagyis „a kulturális baloldaliság” címkéjét sem lehet rájuk ragasztani.

18. Ami a technológiához való viszonyt illeti, inkább a techno-pesszimizmus van jelen a történetekben, sem mint az optimizmus, mely szerint idő kérdése, és „meg tudja sze-relni” a bolygót az emberiség. A technológia nem menti meg a Földet, az emberi nemet például a klímakatasztrófától vagy egyéb veszélyektől, de még „a technológia csupán egy eszköz”, csak „jól” kell használni típusú szemlélet sem határozza meg a logikájukat. A technológiát majd minden esetben (kivéve Truxnál, ahol a tét a túlélés) magántulajdonként piaci/profitalapú logika szervezi meg és irányítja. A technológiai szingularitás gondolata, mely amúgy épp a tulajdonlás kérdésére nem reflektál, s így ideológiának tekinthető – legalábbis a magyar vonatkozású szövegekben – kevésbé érinti meg az írókat, az efféle lelkesedésben nem osztoznak: „...hallatlanul érdekes képet mutat a jövőről Ray Kurzweil *A szingularitás küszöbén* című könyve. „Az emberi képességekben – írja a szerző – mélyreható és drámai hirtelenségű változást eredményező szingularitás dátumát 2045-re teszem. Az abban az évben létrehozott nem biológiai intelligencia egymilliárd-szor erősebb lesz, mint az emberiség teljes intelligenciája ma.” Kurzweil szerint a biológia meghaladását, az emberi test átprogramozását a genetika, a nanotechnológia és a robotika egymásba fonódó forradalmi teszik lehetővé. Méghozzá olyan gyorsasággal, melyben az exponenciális növekedés is exponenciálisan növekszik.” (H. Nagy 2017: 90)⁹²

19. Technikai-technológiai újítással, eredetibb ötlettel épp ezért – viszonylag kevésel találkozhatunk (Szuperbúza, T-kommunikáció, pulpilldoc).

20. Az aktuálisnak érzékelt problémák közül leginkább az ökológiai veszélyeket (és az ebből fakadó természeti katasztrófákat), a szegénység-gazdagság egyre látványosabb elválását, az egyenlőtlenségek és jövedelemkülönbségek növekedését (ezt többször térbeli szegregációval⁹³ is érzékeltetik) valamint az erőforrásokért való versengést és a munkanélküliséget⁹⁴ mutatják fel az írók, de akad, aki a hálózati sérülékenységet vagy a menekültkérdést is tematizálja.

21. Amit Csicsery-Ronay fenségesnek nevez az SF-ben, kevésbé jelenik meg a szövegekben, a groteszk, szatirikus ábrázolás valamivel inkább, de ez sem jellemző igazán. (ifj. Csicsery-Ronay 2008: 5–7.)

⁹¹ A romák viszonylag ritkán tűnnek fel más nemzetek SF-jeiben is (Domokos 2016). Fontos megemlíteni, hogy Szélesi Sándor egy évvel a vizsgált anyag után megjelent kisregényében, a Pokolhurokban már kifejezetten rájuk fókuszál: olyan elrettentő jövőbeli világot vizionálva, melyben a cigányságot egészében igyekeznek biológiai fegyverekkel kiirtani. Szélesi Sándor (2016): Pokolhurok. Budapest: Pergamon

⁹² Azért nem egyöntetűen lelkesedik mindenki Kurzweilért, lásd: Novak 2017. Ray Kurzweil Is Talking Bullshit Again. In: paleofuture.com <https://paleofuture.gizmodo.com/ray-kurzweil-is-talking-bullshit-again-1784232521>

⁹³ A szolidaritás csökkenéséhez és az egyenlőtlenségek növekvő elfogadásához vezető strukturális és mentálisbeli változások egyike ez is. (Takács 2015: 5)

⁹⁴ A munkanélküliség csak egy esetben (Csejknél) kapcsolódik a futurológusok kedvenc témájához, a robotizációs himnuszokhoz és aggodalmakhoz. E kérdés végig gondolását lásd például Artnernél: „A profitérdek ugyanis csak olyan technológia bevezetését engedi a tőkések számára, amely kevesebbe kerül, mint amennyi az élőmunka, amennyit feleslegessé tesz... A technika jótéteményének hatását tehát profitszempontra korlátozza, megőrökítve a munkagyötrelmet...” (Artnér 2018: 73.)

22. Az elbeszélések jó részére illik a nemzetközi SF-ben használt, ám még sem túl találó mundane-SF címke. A mundane-sci-fi tipikusan a Földön és/vagy a Naprendszer keretein belül marad, ezek és az ember jövőjével foglalkozik – legyen az pozitív vagy éppen negatív. A mundane sok klasszikus sci-fi toposztól elfordul: a csillagközi utazás minden formájától, az intelligens idegen élettől, az alternatív és párhuzamos világoktól, az időutazástól, a teleportációtól. Ugyanakkor a robotika, a virtuális valóságok, géntechnológia, nanotechnológia, transzhumanizmus belefér, amíg az előbb említett toposzok nem kerülnek melléjük. Visszatérő jelzői, körülírásai: „evilági”, „földhözragadt”, „a legvalószínűbb jövőkép” „ez a Föld az örökségünk, felelőséggel tartozunk érte, mert nincs több” (Ryman 2013). (Érdekes, hogy a cyberpunk, illetve poszt-cyberpunk nyomokban is alig fedezhető fel: Novák novelláján kívül.)

23. Ha szem előtt tartjuk Fonyódi Tibor gondolatát miszerint „jó novellát írni sokkal nagyobb írói teljesítmény, mint bármilyen közepes regényt” (Pintér 2017), elmondható, hogy eme három év novellái között vannak egészen kiváló, megrázó, eredeti, nehezen felejtendő vagy éppen szívderítő műalkotások⁹⁵, a legtöbb esetben azonban inkább csak ismertebb SF-toposzokat és a popkultúra kliséit variálják, ismétlik.⁹⁶

+1. A szövegekben⁹⁷ izgalmak mellett kevés „nyelvi változást” felmutató retorikai alakzat található, mint ahogy a rekreációs tevékenységek (sport, étkezés) új fajtái is alig, de azért, mindenki megnyugodhat, hisz a kávéfétis öröknek bizonyul – akár pótkávé akár intravénás kávé formájában.

Összegzés

Örkénytől tudjuk⁹⁸, hogy magyarok élnek a Holdon, „akik már jól alkalmazkodtak a nagy hőmérsékleti ingadozásokhoz és más helyi adottságokhoz. Megedződtek a hideg ellen, és persze hóállóak is, továbbá levegő híján – mert az a Holdon nincs – zacskóból vesznek lélegzetet, melyben még a hazuról hozott levegőt tartogatják”; valamint azt is, hogy „azonkívül, hogy magyarok, nem foglalkoznak semmivel, mert ez teljesen igénybe veszi az idejüket.” A szatirikus nemzeti önkép és öndiagnózis része a nemzetkarakterológiai, kulturális hagyományainknak (jellemzőbben talán a modernizáció-elmélethez kapcsolható), de az elbeszélések alapján, úgy tűnik, a veszélyt sejtő, nyugtalanabb időszakokban kevésbé aktivizálódik. Optimizmusért forduljunk addig Erdély Miklóshoz: „Bátorkodni kell akár a legirrealisabb, legmegvalósíthatatlanabb alternatívát javasolni. Ezekről a vál-

⁹⁵ „A magyar SF-et – ugyanúgy, ahogy a teljes magyar irodalmat – mindig egy különös kettősség jellemezte. Egyszerre volt elmaradva a Nyugati „trendektől”, és mindeközben mégis tűntek fel olyan írások, melyek megállták a helyüket a külföldi művekkel szemben, sőt, előfordult, hogy bizonyos aspektusokban túl is léptek rajtuk.” (Takács 2009). Elismerően nyilatkozik a kortárs magyar SF-ről ezen belül az Ad Astra-kötetéről: Szabó 2014; Letya 2015a. Kevésbé elismerően: Anonymus 2014.; Pomsár 2015. Az utóbbi öt év terméséből készült válogatást pedig lásd itt: Domokos 2019a

⁹⁶ Hogy mik számítanak a popkultúra alapalkotásai vagy éppen kliséi közé, persze további töprengést igényel. Ha csak a tömegfilmeket vesszük íme néhány 2013-as film: Her-2013, The Last Days on Mars -2013, The Hunger Games: Catching Fire – 2013; Végjáték – 2013; Thor: The Dark World; Gravitáció . 2013; Riddick – 2013; Elysium- 2013; Világvége – paródia, 2013; Tűzgyűrű – 2013; Z-világháború – 2013; Itt a vége – vígjáték, 2013; A Föld után – 2013; Vasember 3. – 2013; Oblivion – 2013, A burok – 2013; Dark Skies – 2013; Sorozatok: Sötét árva – elkezdődik, Éghasadás . 3. évad; Fekete tükör 3. évad; H+ -3. évad; A többit lásd: <https://www.imdb.com/list/ls000097419/> ; Németh Attila fordított irányú hatásban is bizakodik: „Tehetséges fiatal filmeseink remélhetőleg hamarosan felfedezik a magyar tudományos-fantasztikus irodalomban rejlő lehetőségeket, és néhány év múlva már a mi szuperprodukcióink töltik meg az amerikai mozikat nézőkkel. Hogy ez maga is fantasztikum? Miért lenne az?” (Németh 2009).

⁹⁷ Persze egy szövegen nem lehet számon kérni, hogy mi nincs benne. Ezért ez nem is számonkérés.

⁹⁸ Örkény István: Visszatért a földre a magyar holdrakéta. In: Örkény István: Válogatott egyperces novellák. Bp.: Helikon, pp. 59–61.

tozatokról el kell tudni képzelnie, hogy megvalósíthatók. A csekély valószínűséggel megvalósítható, de nagy előnyökkel kecsegtető eshetőségeket ugyanúgy számba kell vennie, mint a nagy valószínűséggel keresztülvihető, de kis előnyt biztosító eshetőségeket.” (idézi Hites 2009: 501)

Irodalom

- Anonymus (2014): *Csodára van szükségünk*. In: vasarnapihirek.hu [online] <URL: https://www.vasarnapihirek.hu/izles/c sodara_van_szuksegunk [2019. 12. 1.]
- Artner Annamária (2018): *Marx 200: Marx öröksége, a munka helyzete és a felzárkózás lehetősége a globális kapitalizmusban*. Budapest: Eszmélet Alapítvány.
- Baker, Brian (2014): *Reader's Guide to Essential Criticism: Science Fiction*. London – New York: Palgrave-Macmillan.
- Bánfalvy Csaba (2009): Gyógypedagógiai szociológia. In: Konczi György (szerk.): *Fogyatékoságtudományi Tanulmányok VIII. : A háttérismeretek és a szemléletformálás szövegei*. Bp.: ELTE – BGGYK pp. 6–82.
- Bari Máriusz (2012): *Damage report: gyakorlóterep jelen és jövő között*. Budapest: Mangafan Kiadó.
- Baudrillard, Jean (2014): Szimulákrum és sci-fi. *Filológiai Közlöny*, 60(4), 411–415.
- Békés Márton (2017): *Szép új világvége*. In: *latoszogblog.hu* [online] <URL: https://latoszogblog.hu/blog/szep_uj_vilagvege [2019. 12. 10.]
- Benczik Vera (2015): A város romjai : New York (poszt)apokaliptikus láttelepe 9/11 után. *Új Apertura*. tavasz–nyár. [online] <URL: <http://uj.apertura.hu/2015/tavasznyar/benczik-a-varos-romjai-new-york-posztapokaliptikus-lattelepe-911-utan/>; [2019. 12. 1.]
- Böröcz József (2014): Magyarország az Európai Unióban: Az örök „felzárkózó”. *Fordulat*, 6(21), 88–100.
- Böröcz József (2018): *Az EU és a világ : Kritikai elemzés*. Pozsony: Kalligram.
- Böszörményi Gyula (2014): *Angyalok tolják a mennyei jazzt*. In: *librarius.hu*. [online] <URL: <https://librarius.hu/2014/11/06/sci-fi-angyalok-toljak-a-mennyei-jazzt/> [2019. 12. 01.]
- Csicsery-Ronai István Jr. (2002): Dis-Imagined Communities: Science Fiction and the Future of Nations. In: Gordon, Joan – Hollinger, Veronica (szerk.): *Edging into the Future: Science Fiction and Contemporary Cultural Transformation*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, pp. 217–250.
- Csicsery-Ronay István Jr. (2008): *The Seven Beauties of Science Fiction*. Middletown, Connecticut: Wesleyan University Press.
- Czeglédi András (2013): Ukrónia és vidéke. *2000*, 25(11), 19–27.
- Domokos Áron (2016): Népek, népcsoportok, közösségek reprezentációja a kortárs magyar sci-fiben. [absztrakt] In: Kovács Zoltán (szerk.) „Húzd rá cigány!” : *Roma reprezentációk a művészetben*. Kaposvár: Kaposvári Egyetem, p. 17.
- Domokos Áron (2019a): A science-fiction mint oktatási eszköz. In: Tóth Sándor Attila – Pogány Csilla (szerk.): *Danubius Noster* (különszám). Baja: Eötvös József Főiskola, pp. 33–47.
- Domokos Áron (2019b): Világgyár: SF-világok építése és rekonstruálása irodalomórán. *Anyanyelvi Kultúraközvetítés*, 2(2), 58–96. DOI: [10.33569/akk.2390](https://doi.org/10.33569/akk.2390)
- Éber Márk Áron (2019): Osztályszerkezet Magyarországon globális perspektívából. *Fordulat*, (26), 76–114.
- Erdei Lilla (2019): Horror a disztópiában, disztópia a horrorban, avagy zsendül a magyar ugar? *Korunk*, 30(2), 38–48.
- Farkas Attila Márton (2011): Szittyá nacionalizmus vs. birodalmi progresszivismus. *Rep-lika*, (75) 169–199.

- Farkas Attila Márton (2017): *A világosság a sötétségben fénylik*. In: konyvesblog.hu [online] <URL: [https://konyves.blog.hu/2017/07/10/a_vilagosság_a_sötetsegben_fenylik; [2019. 12. 1.]
- Fisher, Mark (2009): *Capitalist realism: Is There No Alternative?* London: Zeroo Books.
- Fisher, Mark (2017): *Reflexív impotencia, immobilizáció és liberális kommunizmus*. In: aszem.hu [online] <URL: [http://aszem.info/2017/07/mark-fisher-reflexiv-impotencia-immobilizacio-es-liberalis-kommunizmus/; [2019. 11. 25.]
- Gál Andrea (2015): Útban Utópia felé: államelméletek fikcionalizálása. *Korunk*, 26(2), 98–104.
- Gombos Péter (2009): *Utópiák és disztópiák a magyar irodalomban, különös tekintettel a gyermekirodalom antiutópiáira*. [disszertáció] Pécs: BTK Irodalomtudományi Iskola
- Gunn, James E. (2002): *The Road to Science Fiction*. Lanham: Scarecrow Press
- Hassler-Forest, Dan (2017): The Politics of World Building: Heteroglossia in Janelle Monáe's Afrofuturist WondaLand. In: Boni, Marta (szerk.): *World Building: Transmedia, Fans, Industries*. Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 377–391.
- Hites Sándor (2009): Ki látta jönni? A gazdasági előrejelzés kultúranropológiájáról válság idején. *Helikon*, 55(4), 501–516.
- Iványi Márton Pál (2017): *A digitális média társadalmi erőterének politikai gazdaságtani és geopolitikai szerkezete, ideológiai következményei és szabad tartományai*. [disszertáció] Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem Társadalmi Kommunikáció Doktori Iskola
- Kánai András (2017a): *Holnap történt : Öt sci-fi téma, amely valósággá válhat*. Bp.: HVG-könyvek.
- Kánai András (2017b): *Veres Attila: Odakint sötétebb*. In: sfmag.hu [online] <URL: [http://sfmag.hu/2017/06/27/veres-attila-odakint-sotetebb/?utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_sci-fi_201908 [2019. 08. 31.]
- Kiss Endre (2001): Magyarország haladási irányai a globális tudástársadalom korában. In: Beszteri Béla és Gergő Zsuzsanna (szerk.) *Magyarország nemzeti stratégiája 2020-ig*. Veszprém: Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Területi Bizottság, pp. 237–253.
- Kuczka Péter (1986): Lehetséges és lehetetlen világok, részletek a sci-fi regényéből. *Kincskereső*, 13(2), 40–44.
- Leonhard, Gerd (2017): *A jövő már itt van, de legtöbben még nem vették észre*. In: portfolio.hu [online] <URL: [https://www.portfolio.hu/uzlet/20171023/a-jovo-mar-itt-van-de-legtobben-meg-nem-vettek-eszre-265901; [2019. 11. 12.]
- Letya (2015a): *Falak mögött a világ*. In: letya.hu [online] <URL: http://www.letya.hu/-2015/06/falak-mogott-a-vilag/ [2019. december 01.]
- Letya (2015b.): *2045 – Harminc év múlva*. In: kritizator.hu [online] <URL: https://akritizator.blog.hu/2015/10/20/2045_918 [2019. 12. 11.]
- Lundwall, J. Samuel (1978): *Holnap történt*. (Metagalaktika 7.) Budapest: Kozmosz.
- McCalmont, Jonathan (2013): *Egy állam szemével : Miért kezdünk a stratégiai játékoktól úgy gondolkodni és viselkedni, mint egy brutális pszichopata?* In: wetiko.hu; [online] <URL: http://wetiko.hu/003.html#EgyAllamSzemevel [2019. 12. 5.]
- Nagy Péter, H. (2017): A jövő megírva? Kis futurologiai körkép. *Opus*, 9(3), 89–92.
- Németh Attila (2009): *Mondjam vagy mutassam? A magyar SF-irodalom és a film*. In: Filmvilág, 2019/10. [online] <URL: http://filmvilag.hu/xista_frame.php?cikk_id=9873 [2019. 10. 28.]
- Pintér Bence szerk. (2017): *A magyar fantasztikum helyzete*. Budapest: Mandiner.

- Pintér Károly (2012): Álmodok a gettóból: A science fiction rövid műfaj története. *Magyar Narancs*, 2012/39. [online] <URL: <https://m.magynarancs.hu/konyv/almok-a-gettobol-81826> [2019. 08. 31.]
- Pomsár Péter (2015): *2045 – Harminc év múlva – Kortárs magyar SF antológia*. In: kultnaplo.blogspot.com [online] <URL: [<https://kultnaplo.blogspot.com/2015/07/2045-harminc-ev-mulva-kortars-magyar-sf.html>]; utolsó hozzáférés: 2019. augusztus 31.]
- Rabkin, Eric S. (2001): *Eldönthetetlen és oxymoronizmus*. In: Prae honlapja, [online] <URL: <http://magyar-irodalom.elte.hu/prae/pr/200106/04.html> [2020. 04. 23.]
- Réti Zsófia 2017. Walt Disney China Miéville műhelyében. In: *Alföld*, 2017/8. sz.
- Rieder, John, O. (2015): *Meghatározzuk-e az SF-et vagy sem? Műfajelmélet, SF és történelem*. In: Apertúra [online] 2015. tavasz–nyár. <URL: [<http://uj.apertura.hu/2015/tavasz-nyar/rieder-meghatarozzuk-e-az-sf-et-vagy-sem-mufajelmélet-sf-es-tortenelem>] [2019. 12. 12.]
- Roberts, Adam (2006): *Science Fiction*. London: Routledge.
- Rosenfeld, Gavril, D. (2007): Miért kérdés, hogy „mi lett volna, ha?”. Elmélkedések az alternatív történetírás szerepéről. *Aetas*, 23(1), 147–160.
- Rózsás Tamás (2014): Sokk hullámok: a világ átalakulásának előterében. *Polgári Szemle*, 10(1–2.)
- Ryman, Geoff et. al. (2014): *The Mundane Manifesto*. In: sfgencis.com [online] <URL: <https://sfgencis.wordpress.com/2013/07/04/geoff-ryman-et-al-the-mundane-manifesto/> [2019. 12. 1.]
- Sagan, Carl (2001): Magánvélemény a tudományos-fantasztikus irodalomról. In: Sagan, Carl 2001. *Broca agya*. Budapest: Akkord.
- Sárdi Margit, S. (1994a): *A tudományos-fantasztikus irodalom tematikája*. In: MASFITT [online] <URL: <https://sites.google.com/site/scifitort/tanulmanyok/s-sardi-margit-a-tudomanyos-fantasztikus-irodalom-tematikaja> [2019. augusztus 31.]
- Sárdi Margit, S. (1994b): *A magyar sci-fi főbb jellegzetességei 1970–1990 között*. In: MASFITT [online] <URL: <https://mobile.sites.google.com/site/scifitort/sci-fi/magyar-sf-toertenet/a-magyar-sci-fi-fobb-jellegzetessegei-1970-1990-koezoett> [2019. 12. 1.]
- Sárdi Margit, S. (2008): Sci-fi regényeink utópisztikus társadalomképei, 1870–1914. *Múltunk*, 53(4), 61–72.
- Sárdi Margit, S. (2011): *Magyarország- és Budapest-jövőképek a két világháború között*. In: MASFITT [online] <URL: <https://mobile.sites.google.com/site/scifitort/tanulmanyok/magyarorszag-es-budapest-joevokepek-a-ke-t-vilaghaboru-koezoett> [2019. 12. 1.]
- Sárdi Margit, S. (2012): *A jövő társadalom képe a magyar SF-irodalomban, 1945–1970*. In: MASFITT [online] <URL: <https://mobile.sites.google.com/site/scifitort/sci-fi/magyar-sf-toertenet/s-sardi-margit-a-joevendo-tarsadalom-kepe-a-magyar-sf-irodalomban-1945-1970> [2019. 12. 9.]
- Sárdi Margit 2013. Műfaj-e a sci-fi? In: *Szépirodalmi figyelő*, 12. évf. 1. sz. 28–36.
- Sobchack, Vivian, S. (2015): *Mittudományos fantasztikum? Egy műfaj hanyatlása a technológiai varázslat korában*. In: Apertúra, [online] 2015. tavasz–nyár. <URL: [<http://uj.apertura.hu/2015/tavasz-nyar/sobchack-mittudomanyos-fantasztikum-egy-mufaj-hanyatlasa-a-technologiai-varazslat-koraban>] [2019. 12. 1.]
- Suvin, Darko (1972): A science-fiction műfaj poétikája. *Helikon*, 18(1), 43–54.
- Suvin, Darko (1977): Science Fiction and the Novum. In: Suvin, Darko: *Defined by a Hollow: Essays on Utopia, Science Fiction and Political Epistemology*. Bern: Peter Lang EG.
- Szabó Dominik (2014): *Falak mögött a világ – SF-antológia*. In: ekultura.hu [online] <URL: <http://ekultura.hu/2014/07/05/falak-mogott-a-vilag-sf-antologia> [2019. 12. 1.]

- Szabó Sándor 2002 (2009). *A korona hatalma és a nemzeti science-fiction*. In: szabosandor.blog.hu, [online] <URL: https://szabosandor.blog.hu/2009/10/04/a_korona_hatalma_es_a_nemzeti_science_fiction [2019. 12. 1.]
- Szedlák Ádám Zoltán (2014): *Miért ne lehetne valóság a sci-fiből*. In: vs.hu [online] <URL: <https://vs.hu/magazin/osszes/miert-ne-lehetne-valosag-a-sci-fibol-0929#!s0> [2019. 12. 1.]
- Szélesi Sándor (2018): A magyar sci-fi útja. *Várad*, 17(5), 87–93.
- Szelle Ákos (2018): 2018 legjobb sci-fi és fantasy-novellái napjaink problémáiról mesélnek. In: roboraptor.hu [online] <URL: <https://roboraptor.24.hu/2018/06/14/2018-legjobb-sci-fi-es-fantasy-novellai-napjaink-problemairol-meselnek-jonathan-strahan-az-ev-legjobb-science-fiction-es-fantasy-novellai-2018-konyvkritika/> [2019. december 1.]
- Takács Erzsébet (2015): Szingularitás és szolidaritás. Az egyenlőség és az együttműködés lehetőségei az individualizálódott társadalmakban. *Esély*, 26(6), 3–28.
- Takács Gábor (2009): *A magyar cyberpunk*. In: fictionkult.hu [online] <URL: <http://fictionkult.hu/cikk/a-magyar-cyberpunk-302> [2019. 10. 29.]
- Tillmann J. A. (2020): A jövő történetei. In: *Magyar Narancs* 2020/3. [online] <URL: [\https://magyarnarancs.hu/publicisztika/a-jovo-tortenetei-126084 [2020. február 19.]
- Tütő László (2009): Tőke, vagy amit nem akartok – Mészáros István: A tőkén túl I. *Eszmélet*, 21(81), 151.
- Tütő László (2015): „Söpörjük el az elmúlt 25 évet!” *Eszmélet*, 27(106), 192–204.
- Veres Miklós (2013): A képzelet derült játéka: A dualizmus válságjelenségei az utópisztikus és tudományos-fantasztikus irodalomban. *Holmi*, 25(1), 67–82.
- Veres Miklós (2014): Káosztól a földi paradicsomig. Az anarchizmus recepciója a dualizmus kori utópisztikus és tudományos-fantasztikus irodalomban. *Valóság*, 57(2), 82–92.
- Wallerstein, Immanuel (2010): *Bevezetés a világrendszer-elméletbe*. Budapest: L'Harmattan, Fordította: Koltai Mihály Bence.
- Wolfe, Gary K. (2011): Theorizing Science Fiction: The Question of Terminology. In: Andy Sawyer – Peter Wright (szerk.): *Teaching Science Fiction*. New York: Palgrave-Macmillan,
- Zelei Dávid (2015): A függetlenség mámorától a függőség-elméletekig. Önpercepciók, jövőképek, fejlődési utak a 19–20. századi Latin-Amerikában. *Eszmélet*, 27(105), 115–140.

SUMMARY

Post-apocalypses, Imperial Dreams, and Neutrotopies. Visions of Hungary's Future in Contemporary Science-Fiction Short Stories

There have been umpteen endeavours to define science fiction. Similarly, a number of slogans have been used to characterize the genre. According to one of them, science fiction is "today's warning for tomorrow". As a matter of fact, science fiction is in a state of flux, and it is "made by the interactions of various claims and practices by writers, producers, distributors, marketers, readers, fans, critics and other discursive agents" (Marc Bould-Sheryll Vint, cited by Rieder 2017). Nevertheless, it needs to be pointed out that the ominous reading of the slogan quoted above can still adequately describe almost all subgenres. The present paper takes a closer look at contemporary Hungarian short stories written in the science fiction tradition. More specifically, pieces published in 2013, 2014 and 2015 in the periodicals "Galaktika Magazin" and "Új Galaxis Magazin" as well as in the "Ad Astra" anthologies will be examined. The aim of the study will be not only to present the

various visions of the future of Hungary that we can encounter in the short stories in question, but a preliminary classification of the main similarities and differences of these visions will also suggest that some tendencies concerning contemporary social imagination can be established on the basis of the works under scrutiny.

Keywords: science-fiction • future-vision • Hungary • (post)apocalypse • neutrotopia

FÓNAI Nikolett

Kaposvári Egyetem

Egyetemi Könyvtár

ORCID: 0000-0003-4947-5261

Fonai.Nikolett@ke.hu

A képregény a multimodális műveltség szolgálatában *Könyvtárak a kilencedik művészet támogató szerepében*

A képregény évek óta az egyik legalulértékeltőbb műfajként igyekszik megtalálni a helyét a hazai kulturális piacon. A tanulmány betekintést nyújt a képregények világába és igyekszik rávilágítani azokra az általa nyújtott, ám elhanyagolt értékekre, amelyekkel többek között az információs társadalomban történő eligazodáshoz szükséges készségek és képességek kialakíthatók, s amelyek műveltségtámogató szerepükben az ismeretterjesztés és kompetenciafejlesztés szolgálatába állíthatók. A könyvtár, mint az információs társadalom egyik fő alapintézményének a szerepe ezekben a kérdésekben egyáltalán nem elhanyagolható. Az elméleti lehetőségek mellett a hazai és külföldi könyvtárak gyakorlataiból vett példák igyekeznek alátámasztani a képregénynek, mint önálló, értékkel bíró műfajnak a létjogosultságát.

Kulcsszavak: képregény, multimodális műveltség, információs műveltség, műveltségtámogatás, oktatás

Bevezetés

A képregény évek óta a hazai kultúra egyik mostohagyermekékként él a köztudatban, s talán az egyik legalulértékeltőbb műfajnak számít mind az irodalom, mind a képzőművészetek terén. Keresésükkor a legszembetűnőbb az, hogy a könyvtárak polcairól hiányzik, így megpróbáltam utánajárni, milyen okokra is vezethető vissza ez a hiány és egyáltalán, hogy milyen lehetőségeket rejthet magában ez az elhanyagolt műfaj az olvasáskultúra és az információs műveltség fejlesztése kapcsán.

2017-ben „Az én könyvtáram” című pályázat keretében újra – 2005 óta első ízben – reprezentatív olvasáskutatást végeztek hazánkban, amelynek célja a könyvtári szakmai tevékenység támogatása volt. A projektből többek között az is kiderült, hogy a mai fiatalok több mint 20%-a olvas szívesen a közkedvelt műfajokon kívül képregényt is. Ez a változás pedig jó ok lehet arra, hogy ezek az amúgy értékkel bíró alkotások nagyobb számban képviseltessék magukat a könyvtárak polcain (Tóth 2019).

Tanulmányommal a képregényekkel kapcsolatos előítéleteket szeretném mérsékelni, megmutatva azokat a tulajdonságait, amelyek miatt érdemes rá figyelni, főleg az információk korában, amikor a mindennapjainkat meghatározza a digitális környezet és az ezzel ab ovo együttjáró vizualitás.

Könyvtárosként azért is fontosnak tartom ezt a témát, mert a bibliotékák egyrészt gyűjtőkörükkel szélesebb rétegekhez juttathatják el a műfajt, másrészt pedig a könyvtár hagyományos jellege kezd megváltozni, a XXI. század kihívásainak köszönhetően másfajta szerepek társulnak a tevékenységéhez. A területet érintő új jogszabályok egyik alaptétele, hogy könyvtárak az információs társadalom alapintézményei. Feladataik közé tar-

tozik az élethosszig tartó tanulás lehetőségének biztosítása, amelynek meghatározó eszköze a média- és információs műveltség, felelősségük továbbá, hogy a hagyományos szolgáltatásokon túllépve segítsenek kialakítani a digitális tartalmakhoz való hozzáférés képességét, valamint segítsenek abban, hogy a különböző nyelvű források mindenki számára értelmezhetővé váljanak. Ezek a feladatok csak töredékei annak, amit manapság a könyvtáraktól elvárnak, de a fent említettek mindegyike olyan készségek kialakítását várja el, amelyekben a képregények a segítségünkre lehetnek.

Tanulmányomban betekintést nyújtok a képregények világába, bemutatva a jellemző stílusjegyeket, majd az információs társadalomban való eligazodáshoz szükséges kompetenciák kifejtése után párhuzamot vonok a kialakítandó készségek, képességek és a képregények által nyújtott lehetőségek között. Végül a könyvtárak lehetőségeit veszem számba, hazai és külföldi példákat említve azon gyakorlatokból, amelyekben már felismerték, hogy a képregények nemcsak a szórakoztatás és a kikapcsolódás eszközei lehetnek, de az ismeretterjesztés, a kompetenciafejlesztés szolgálatába is állíthatók.

A képregények lehetséges olvasatai

A képregénynek – csakúgy, mint minden más szellemi terméknek – megvannak azok a sajátosságai, amelyek alapján könnyedén felismerhetővé válik az adott műfaj. Ha a képregény szót halljuk, akkor legtöbbször a szövegbuborék jut eszünkbe, pedig az alkotók ezenkívül számos más eszközt is felvonultatnak annak érdekében, hogy a lehető legjobban kifejezhessék szándékukat. McCloud szerint ennek legfőbb oka az, hogy a rajzfigurákkal mindig is könnyebb volt azonosulni (McCloud 2007). Az olvasóknak nagyon fontos, hogy bele tudják élni magukat az adott karakterbe, és hogy könnyen azonosíthassák az egyes szereplőket, emiatt pedig lényeges, hogy az alakok jól elkülöníthetők legyenek egymástól, és elég jellegzetesek legyenek ahhoz, hogy felismerhetővé váljanak az adott jelenetben (Kertész 1991).

Sok rajzoló él azzal a módszerrel, hogy ha a tárgyak fogalmát akarja hangsúlyozni a fizikai megjelenéssel szemben, akkor számos részlettel eltekint, viszont amikor a külvilág összetettségét akarja megjeleníteni, akkor a realizmushoz folyamodik (McCloud 2007).

Az ábrázolásnak a keretezés szab határt, ami a részletek egészsként való érzékelését jelenti. Kölcsönös kapcsolat alakul ki a cselekmény, valamint a képkocka mérete és formája között, ami lehetőséget ad arra, hogy a rajzoló feszültséget teremtsen az olvasóban, vagy éppen felkeltse a figyelmét. A keretezés a változás, a tér és az idő megjelenítésére szolgál, és lehetővé teszi, hogy az olvasó tudatos közreműködővé válhasson az olvasás során. Hasonlóan fontos szerephez jut a „csatorna”, vagyis a panelek közötti hézag is. A csatorna segítségével az ember képzelete képes összekötni a különálló képkockákat, és egyetlen közös gondolattá alakítani.

McCloud szerint: „A képregény kockái felszabdalják, különálló pillanatok szaggatott ritmusává alakítják a teret és időt. De a keretezésen keresztül mégis képesek vagyunk összekötni ezeket a momentumokat, és folytonos valóságot alkotni belőlük. Ha a vizuális ikonográfia a képregény nyelve, a keretezés e nyelv nyelvtana. És mivel meghatározásunk érvényessége az elemek elrendezésén múlik, maga a képregény szó nagyon is valószínűségi értelmében a keretezés művészete.” (McCloud 2007: 71, 73–75.)

Az értelmezésben rengeteget számítanak a különböző átmenetek közötti különbségek, amelyekből hat variációt lehet megkülönböztetni: egyrészt lehet pillanatról pillanatra, cselekményről cselekményre, szereplőről szereplőre, jelenetről jelenre, nézőpontról nézőpontra, de történhet logikai ugrás is.

A pillanatról pillanatra történő átmenet viszonylag kevés keretezést igényel, a cselekményről cselekményre ugrás esetében pedig egyetlen szereplő látható. A szereplőről

szereplőre lépésnél a jelenet vagy a gondolatmenet ugyanaz marad, viszont az értelmezés már erőteljes részvételt kíván az olvasótól. A jelenetről jelentre történő átmenet esetében időnként hatalmas térbeli és időbeli ugrások történnek, amelynek értelmezéséhez fejlett logikai következtetés szükséges. Nézőpontváltás esetén az átmenet átugorja az idősíkot, és egy hely, gondolat vagy hangulat különböző részleteit láthatjuk. Végül a logikai ugrás esetében semmilyen kapcsolat nincs a képkockák között (McCloud 2007).

A képregények legnagyobb varázsa talán abban rejlik, hogy mivel az agyunk pusztán egy érzékszervünkre támaszkodhat az olvasáskor, ezért különböző speciális eszközöket vetnek be az alkotók ahhoz, hogy megjeleníthessék a hangokat, a szagokat vagy az időt.

Az időt és a teret nemcsak a kocka tartalma, hanem annak formája is meghatározhatja, mivel „bár a hosszított kocka is ugyanazt jelenti, mint a rövidebb, időben mégis kitoldódnak látszik.” (McCloud 2007: 109)

Érdekes például, hogy bár a leggyakoribb forma a téglalap, de vannak a „keret nélküli” kockák, illetve olyanok is, amelyek túlfutnak a lap szélein. Ezek azok, amelyek nem korlátozzák az időt.

Fontos sajátosság, hogy hogyan sikerült a mozgás ábrázolását megvalósítani. Kezdetben ezt a térben mozgó tárgyak pályájának megrajzolásával, csupa kusza, zűrzavaros vonallal próbálták ábrázolni az alkotók. Aztán az évek során megszépült, kifinomodott a mozgás, sőt szemléletesebb lett (McCloud 2007).

Az egyik legfontosabb eszköze a képregénynek a párbeszéd, hangok és narráció megvalósítására alkalmazott technikai megoldások sora. A hangok bemutatására például szövegbuborékokat használnak. Ez a képregény egyik legjellemzőbb ismertetőjegye, amelynek az évek során számos variációja alakult ki, köszönhetően annak, hogy számos lehetőséget kínál a szereplők beszédének, gondolatainak közvetítésére. A szófelhő formájával a jelen idejű párbeszéd és a ki nem mondott gondolatok kifejezésén túl a beszélő hangerejét vagy valamilyen jellegzetességét is érzékeltetni tudják (Kertész 1991). A szövegbuborékokkal gyakran különböző hanghatásokat is igyekeznek megjeleníteni. Ezek mind azt segítik, hogy a képek érzelmekkel töltődjenek fel és sajátos hangulatot kapjanak.

S bár a szavak sokkal pontosabb információkat képesek közvetíteni, mégis hiányzik belőlük az az érzelmi reakció, amelyet a képek tudnak kiváltani belőlünk. A szavak és képek együtt teszik lehetővé, hogy a képregény számos élményt képes legyen átadni.

A kép és a szöveg különleges kombinációja olyan lehetőségeket rejt, amelyek nemcsak az olvasástani vagy a nyelvtanulás során hasznosíthatók, hanem a különböző műveltségterületek elsajátításánál, úgymint a vizuális írástudás, az információs műveltség vagy épp a kritikai gondolkodás.

Multimodális műveltség

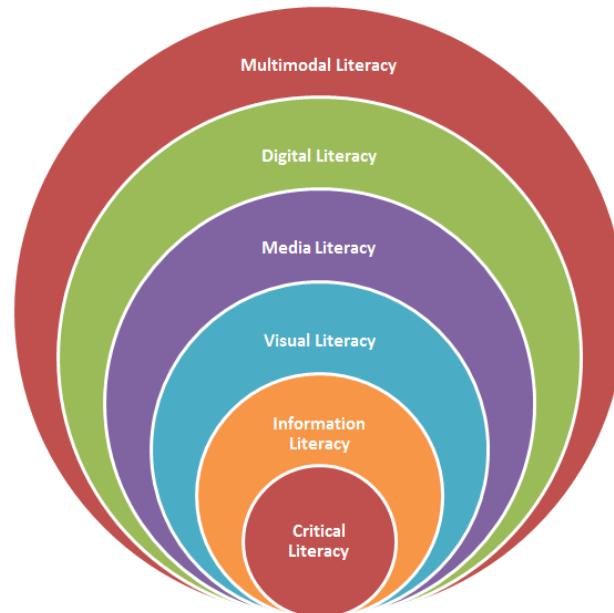
Az eddigiek alapján láthatóvá vált, hogy a képregényre egy sajátos multimedialitás jellemző, vagyis több elbeszélőrendszer kever egymással, meglehetősen sajátos módon. Más módon olvassuk, mint a könyveket, ebből adódóan az értelmezéséhez is többféle készség és képesség szükséges, amelyek párhuzamba állíthatók a digitális kor által megkövetelt újfajta kompetenciákkal.

A kor, amelyben élünk, az információk kora, ami annyit tesz, hogy az információk alakítják a környezetünket, határozzák meg mindennapjainkat. Ennek az újfajta társadalomnak a kialakulása számos változást is magával hozott, új tendenciák jöttek létre, és új fogalmak kezdtek meghonosodni. A kommunikáció különböző módjainak szintetizálására való törekvések keretében alakult ki a multimodális műveltség fogalma, amelynek

része a médiaműveltség, az információs műveltség, a vizuális műveltség, a multikulturális műveltség (Koltay 2009).

1. ábra. A multimodális műveltség csoportosítására többféle lehetőség van, a képen látható mód az egyik ezek közül (Forrás: Szerző nélkül 2013a)

Maga a multimodális műveltség számos készséget, képességet és attitűdöt foglal magába, amelynek számottevő részét még nem oktatják célzottan. Az információs társadalomban viszont szükségünk van azokra a készségekre, amelyek segítségével könnyebben eligazodunk az óriási mennyiségű információban, szelektálni tudunk, kritikusan szemlélni és döntéseket meghozni stb. Az információs társadalom hatásai az elmúlt évtizedek során jelentősen felgyorsultak és megerősödtek nemcsak a mindennapokban, hanem a könyvtári tevékenységben is. Gondoljunk csak a technológiai fejlődésre, a többpólusú információszolgáltatásra vagy épp a könyvtári tevékenységek modernizálására. Az iskolák mellett a könyvtárak váltak stratégiai fontosságú intézményekké a téren, hogy biztosítsák az információkhoz való szabad hozzáférést és segítsék azokban az eligazodást.

A korábban említett műveltségterületek rendkívül szoros kapcsolatban állnak egymással, az egyik áthatja a másikat, szétválasztásuk pedig pont ezen tulajdonságuk miatt nehéz, így a részletes ismertetésük akár már egy másik tanulmány témája lehetne.

A multimodális műveltség egyik legfontosabb része a *médiaműveltség*, amely alatt azokat a nézőpontokat értjük, melyeket aktívan használunk a tömegkommunikációs eszközökkel való kapcsolatba lépéskor, illetve amikor az általuk közvetített üzeneteket értelmezzük (Potter 2015).

A médiaműveltség magába foglalja azokat az ismereteket és készségeket is, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a különböző médiumokban és formákban megjelenő adatokat, információkat kezelni tudjunk. Ez elsősorban azonban a tömegkommunikáció során felbukkanó információk kritikus kezelésére vonatkozik. Sok tekintetben rokonítható az információs műveltséggel, hiszen annak a képessége a médiaműveltség, hogy a különböző kommunikációs formákhoz hozzáférjünk, elemezni, értékelni és előállítani tudjuk. Az Amerikai Könyvtáros Egyesület (ALA) meghatározása szerint pedig azt a személyt te-

kintjük információsan műveltnek, aki felismeri, hogy mikor van szüksége információra, tudja, hogyan szerveződik, hol található meg és hogyan használható fel.

A médiaműveltség abban segít, hogy dekódolni tudjuk az információkat egy olyan kultúrában, ahol erőteljesebbek a képek, szavak és hangok alkotta ismeretek (Koltay 2009).

A multikulturális műveltség leghangsúlyosabban a pedagógiában jelenik meg egyfajta paradigmaváltás keretében, s jelenti annak a képességét is, hogy össze tudjuk hasonlítani, szembeállítani, méltányolni az egyes kultúrákon belül és az azok között megjelenő kulturális viselkedést, meggyőződések és értékek közös vonásait és különbségeit (Koltay 2009).

A multikulturális neveléssel a kritikai gondolkodásra ösztönzik a tanulókat, felhívva a figyelmet a társadalmakhoz kapcsolódó kulturális kérdésekre, a sokszínűség felismerésére, a társadalmi igazságosság támogatására, valamint motiválják őket az egymással szembeni tiszteletre és egymás elismerésére.

Az *információs műveltség* mint a multimodális műveltség meghatározó része a már említett számos különböző műveltségfajtából építkezik, úgymint a médiaműveltség vagy a digitális írástudás. Magának az információs műveltségnek a fogalma pedig a könyvtári környezetből érkezett, amelynek hosszú évek óta fő feladata a használók képzése, a felhasználók és könyvtárlátogatók megtanítása a hatékony információkeresésre (Varga 2008).

A fogalom meghatározására számos definíció született a megalkotó egyénektől és szervezetektől függően. Ezeknek többsége az ALA definíciójára épül, illetve kiegészíti azt:

„Az információs műveltség azt jelenti, hogy az egyén felismeri, mikor van szüksége információra, és képes megtalálni, értékelné, valamint hasznosítani azt. Az információs műveltséggel rendelkező személy megtanult tanulni.” (American Library Association 1989, idézi: Egervári 2014)

Az információs műveltség és írástudás teszi lehetővé, hogy az emberek az élet mindennapi területén megjelenő igényeiket szakszerűen és hozzáértéssel elégítsék ki, továbbá ennek köszönhető, hogy az élethosszig tartó tanulás meghatározó eszközévé váltak könyvtárak. Az információs műveltség kiegészítéseként az UNESCO szóhasználatában megjelenik a médiaműveltség fogalma is, amellyel együttesen építenek arra, hogy bár ezeknek a mindennapi életben meghatározó szerepük van, ám a valós média- és információs tartalmak megértéséhez megfelelő kritikai attitűd szükséges, amelynek fejlesztése nélkülözhetetlen (Sipos 2016).

Frank Róza (Frank 2006) megfogalmazta az információs műveltséghez köthető kulcskompetenciákat is:

- alapkészségek (írás-olvasás, szövegértés, számolás),
- csoportmunka kompetenciái,
- élethosszig tartó tanulás készsége,
- információ kezelése, megkeresése, feldolgozása,
- digitális írástudás,
- kommunikációs kompetenciák írásban, szóban és idegen nyelven,
- multikulturális készségek: különbözőségek elfogadása, kulturális tudatosság,
- önállóság,
- politikai, az állampolgári léttel kapcsolatos kompetenciák,
- problémamegoldás,
- rugalmasság, a változások kezdeményezése és elviselése,
- szakterülettől függő speciális ismeretek.

Az ALA az információs műveltséggel kapcsolatban további készségeket is megjelöl,

úgy mint az információszükséglet felismerése, a problémamegoldásához szükséges információ azonosítása, annak megtalálása, majd a megtalált információ értékelése, szervezése és hatékony felhasználása az adott probléma megoldására (Koltay 2011).

Ezek az UNESCO által is támogatott kompetenciák szoros összefüggésben vannak azaz, hogy a könyvtárakat mint stratégiai fontosságú intézményeket tartja számon a szervezet, amelyeknek legfőbb célja az információkhoz való hozzáférés biztosítása, a hagyományos szolgáltatásokon túli lehetőségek megtalálása, az IKT-eszközökkel elérhető tartalom szolgáltatások, valamint a digitális tartalmakhoz való hozzáférés képességeinek kialakítása (Sipos 2016).

A képregények szempontjából az egyik legfontosabb műveltségterület a vizuális műveltség, amelynek alapvető definíciója az, hogy az egyén képes olvasni, írni és létrehozni vizuális tartalmakat, képeket.

John Debes, az International Visual Literacy Association alapítója által 1969-ben megalkotott kifejezés a képi formában megjelenő információ megértését, értelmezését és felhasználásának képességét jelenti. Az olvasással párhuzamosan a környezetünkben megtalálható ábrázolások, ikonok, indexek és szimbólumok ismeretét és felhasználásának formáit foglalja magába. Az írás helyett az a képi környezet válik meghatározóvá, amelyben a textualitás szerepe és aránya csökken.

A vizuális készségek fontossága tetten érhető a mai számítógépes környezetben, ahol többek között a szöveges utasításokat felváltotta az ikonikus navigáció, vagy ahol infografikák tömkelegével találkozhatunk, amelyek az információk közvetlen megjelenítése helyett az azokban megtalálható összefüggések mélyebb és gyorsabb megértését segítik.

Z. Karvalics önálló kategóriaként tesz említést a tájékozódási írástudásról is, ami akár a vizuális műveltség részének is tekinthető, ugyanis ide tartozik a térképek információinak olvasása, a természetben való tájékozódás, illetve a köztéren található jelzések, úgymint közlekedési táblák, pályaudvarok, repterek és közintézmények tájékoztató táblái és jelzései. Ezek a tájékozódásban, eligazodásban használatos kevert formák szövegekkel is dolgoznak (Z. Karvalics 2012), így még nagyobb átfedést mutatnak a képregények műfajával.

Az egyre növekvő mennyiségű információhoz való hozzáférés, az új és különböző típusú és formátumú adatok kezelése legfőképp a könyvtárak kihívást jelentő feladata. Teendők közé tartozik, hogy megtanítsa a felhasználóknak a keresési lehetőségeket, az információforrások hitelességének vizsgálatát és fejlessze a digitális írástudást. Ezen készségek és kompetenciák kialakításában segítségére lehet a már korábban említett, hazánkban meglehetősen mellőzött műfaj, amely – bár kis példányszámban, de – mégis szinte minden könyvtár polcán fellelhető: a képregény.

A képregény a multimodális műveltség szolgálatában

Az évek során voltak törekvések arra, hogy valamilyen módon felhasználják a képregényeket az oktatásban. Az esetek többségében ezek a kezdeményezések az olvasásfejlesztésben, illetve a nyelvtanulásban való segítségben láttak potenciált. Túllépve ezeken azonban arra szeretnék példákat hozni, hogy milyen sokrétű lehetőségeket kínál a képregény a digitális környezetbe való könnyebb beilleszkedéshez, a szociális érzékenyítéshez, ezzel megalapozva a kritikai gondolkodás fejlesztését vagy épp a könyvtári készségek az elsajátítását.

Dale Jacobs elmélete szerint a képregény maga is olyan multimodális szöveg, amely túlmutat a szavakon és a képeken, a kettő kombinációjával valami egyedi és minden mástól megkülönböztethető jelentést hozhat létre (Jacobs 2013). A műfaj multimodali-

tása biztosít lehetőséget arra, hogy a képregényre úgy tekinthessük, mint a multimodális műveltség része és ne úgy, mint a nyomtatott írás egyik alárendelt formája.

Az alábbiakban arra szeretnék rávilágítani, hogy a speciális jellemzőivel milyen lehetőségeket biztosít a műfaj a fejlesztésre, új utat nyitva ezzel egy másfajta, nyitottabb gondolkodásra a képregényekkel kapcsolatban.

Elsőként az olvasás módjával kapcsolatos különbségeket szeretném tisztázni, ugyanis a hazai oktatásban máig uralkodó a lineáris szerkesztettségű szövegek olvastatása. Ezek során az írást az elejétől a végéig, lapról lapra olvassuk, nincsenek figyelmet elterelő és olvasást megszakító képek, legalábbis a számuk minimális, ráadásként nagyobb elmélyülést tesznek lehetővé, s ha csak kevés információra van szükségünk az adott szövegből, akkor lassú és fáradságos munka annak kikeresése.

Ezzel szemben a digitális környezetben másfajta olvasási stratégiára van szükségünk, mivel más az itt található szövegek szerkezete. Nem mellesleg: többnyire információkeresési céllal olvassuk őket. A képekkel, videókkal, hivatkozásokkal túlszűfolt oldalakra először egyben tekintünk, végigpásztázzuk azokat, kulcsszavakat keresve. A megfelelő kulcsszavak megtalálása után a szövegre való koncentráltság a jellemző, amit gyakran szakítanak meg különböző grafikák, piktogramok, egyéb vizuális információk, amelyek a szöveg kiegészítésére szolgálnak (Gonda 2015a).

A képregény olvasása párhuzamba állítható tehát a lineáris és a digitális szövegek olvasásával is. A jó képregény jellemzője, hogy közel azonos a szöveges és a képi információk mennyisége. A képeknek köszönhetően először az egész oldalt tekinti át az olvasó, majd a kísérő- és buborékszövegek elolvasása következik, ez általában a lineáris olvasásnak megfelelő módon történik. Mivel azonban a grafika nemcsak megszakítja, hanem ki is egészíti a szöveget, ezért az adott oldalt többször végigpásztázzuk, kapcsolatokat keresünk a képek és a szövegek között. A mélyebb megértéshez lassabb tempó és újraolvasás szükségeltetik, éppen úgy, mint a digitális szövegek esetében.

A kép és szöveg kombinációjának köszönhetően a hangsúly áttevődik az olvasási készségről az olvasási képességre, vagyis nemcsak a verbális információkat, hanem az egyéb jeleket is értelmeznie kell az olvasónak, így a képeket, a hangokat, a videókat is (Gonda 2015b).

Steven Hoover szerint bárki leülhet és olvashat képregényt, de ahhoz, hogy ne csak a felszínét kapargassa, szüksége van arra a fontos képességre, hogy dekódolni tudja a látottakat. Az olvasónak képesnek kell lennie arra, hogy felismerje és értelmezze a képregények által általánosan használt konvenciókat és annak mechanikáját. Ezt a vizuális írástudás részeként is értelmezhetjük, de minden képregényre nézve egyedülálló tulajdonságról van szó (Hoover 2009).

A képregényeket gyakran tekintik a gyermekek műfajának, holott ennél sokkal összetettebb. Már az elnevezésből is rögtön szórakoztató és könnyen fogyasztható, populáris termékre asszociál az emberek többsége, holott rendelkezhet a műfaj kifinomult grammatikával és szemantikával, lehet változatos és intellektuálisan magas színvonalú is (Mikola 2012).

A képregényt olvasó személynek az írásos és nyelvi egységeket együtt kell értelmeznie, sőt a kreativitását és fantáziáját is használnia kell a panelek közötti hézagok, vagyis csatornák kitöltésével.

A szöveg és a kép együttes feldolgozása növeli az emberi agy hatékonyságát is. Neurológiai kísérletek bizonyítják, hogy agyunk két különböző területen dolgozza fel a képi és a verbális információkat. Ezt fogalmazza meg Paivio kettős kódolási elmélete, miszerint agyunkban két külön kódolási rendszer van, amely egymástól független, de működhet egymással egyszerre és ellentétesen is (Kovács és Téglás 1999). Az oktatás során ez ott

érhető tetten, hogy a diák nemcsak gyorsabban, de hatékonyabban képes elsajátítani az anyagot.

Azért is élhet a köztudatban, hogy csak a gyermekek szórakoztatására irányuló műfajról van szó, mivel a megértéshez nem szükséges a szöveg dekódolása: a képeken keresztül is értelmezhető a történet, következtetéseket vonhatunk le. De fontos elmondani azt is, hogy bonyolultabb narratívákat is olvashatunk, olyan érzelmeket, akciókat és részleteket ismerhetünk meg, amelyek szöveges formában egy kezdő vagy küszködő olvasót inkább rettentenének el, mintsem motiválnának.

Az olvasónak tehát dekódolnia kell a szöveget és képet, meg kell értenie a közöttük levő kölcsönhatást, másféle gondolkozási eljárásokat kell alkalmaznia, úgymint a következtetés és a szintézis. Ezek a szövegek és képek által létrejött narratív szerkezetek gyakran összetettebbek és különbözőbbek, mint a szövegek önmagukban vagy képekkel kiegészülve. Ez a grafikai közeg újfajta lehetőséget nyújt a metaforák, szimbólumok, szójátékok, az irónia és másfajta nézőpontok bemutatására (Manno 2014).

A kritikus gondolkodás és a szöveg létrehozásához szükséges konvenciók ismerete tehát alapvető készség a képregények dekódolásához.

A képek olvasása alapvetően ugyanúgy működik, mint a szövegeké. Látjuk a vonalakat, a formákat, a színeket, a textúrákat és a fény erősségét. Felismerjük ezeket a jeleket, és formákká alakítjuk őket, majd a térben elhelyezve teljes képet kapunk a formák és szimbólumok közötti kapcsolatok értelmezésével és megértésével.

Az olvasónak tehát tudnia kell dekódolni a képi információkat: hogyan fejezik ki az idő múlását, hogyan jelenik meg a mozgás, mit jelentenek az egyes objektumok, vagy mi a szándéka az adott karakternek, s ezek hogyan hozzák létre az elbeszélés egységét.

A legegységesebb ábrázolások mellett, mint a különböző tárgyak és emberi alakok képe, a különböző vonalak és mintázatok, a panelek elhelyezkedése, a szövegbuborékok formája is többletjelentéseket hordozhat. Az erőteljes, szenvedélyes vonalak és mintázatok kifejezhetik a karakter belső világát, a keskeny panelek az összezártság érzetét keltyik, a szélesebbek ellenben teret engednek az olvasónak, míg átlósan dinamikussá válnak a képsorok. A hanghatásokat jelző szavak pedig igyekeznek megragadni az adott hang természetét, s a tipográfia is külön jelentéssel bírhat.

A képregény speciális nyelvének köszönhetően a panelek formája, az általuk formált tér egyet jelent az idővel, s akár párbeszédekkel teszi lehetővé az idő múlásának érzékelését is. A megfelelően elrendezett alakzatok, formák és szimbólumok az időt és mozgást képesek megjeleníteni egy olyan médiumban, amely máskülönben nem rendelkezhetne velük.

A képregény hatalmas vizuális szókinccsel bír, amiből csak ízelítőként emeltem ki néhány példát. Megfelelő vizuális műveltségre van szükségünk hát ahhoz, hogy minden részletét megértsük (Laplante 2008).

A vizuális műveltség fogalma mindenesetre meglehetősen összetett, számos megközelítése lehet, így például maguknak a képeknek a tartalmának az értelmezését is jelentheti, ellenben a képregény mechanikájának és szabályainak megértésével. Az alkotó által közvetített információ ebben az esetben vizuális információként jelenik meg, és annak jelentésének kivonása fontos lépés az adott mű mélyebb megértése felé (Hoover 2009).

A képregény felhasználása a gyakorlatban

Az információs és kommunikációs tevékenységek sikeres alkalmazásához a legfontosabb készségek egyike a hatékony olvasás és a manapság rendkívül fontossá váló idegen nyelv-ismeret. Az iskolák és a nyelvoktatással foglalkozó intézmények körében már nem

új keletű dolog a képregények mint oktatási segédeszközök használata az oktatásban, ezért elsőként az eddigi példákból igyekszem szemezni az alábbiakban.

A skandináv országok híresek a magas színvonalú oktatásukról. Említhetjük például Finnországot, ahol az olvasási képesség fejlesztésének komoly hagyományai vannak, és ahol az információs és kommunikációs technológiai (IKT-) eszközök fejlődésével folyamatosan épülnek be az iskolai tananyagba az elektronikus szövegek, életszerűbb példákkal színesítve a fejlesztést. Az iskoláikban elsősorban kortárs gyermekirodalommal foglalkoznak, és ami számunkra a legfontosabb: a tanulók szabadidejükben rengeteg képregényt olvasnak (Józsa–Steklács 2009). Az északi országokban szinte minden újság és folyóirat rendelkezik képregénymelléklettel, így a műfaj létjogosultsága ott megkérdőjelezhetetlen.

Hazánkban is akad néhány példa az oktatásba való bevonás kapcsán, ha nem is konkrét képregényekről van szó. G. Szabó Sára és Gombos Péter olyan konkrét óravázlatokat készítettek, amelyek építenek a különböző típusú képregényekre, és amelyek főként a magyar képregénykultúrára alapoznak (G. Szabó–Gombos 2005). Találkozhatunk olyan szövegértési és szövegalkotási gyakorlófüzettel is – a *Pilóta kompetenciafejlesztő sorozatban* –, amely képregényes rajzokkal dolgozik, valamint nehezen olvasó gyermekek számára készült gyakorlókönyvvel, amelyben hasonlóképp található egy-egy képregényes történet.

A nyelvoktatás terén szintén hasonló a helyzet. Németországban franciául és latinul tanulnak a gyerekek az *Asterix*-képregények segítségével. Többen is felismerni vélték, hogy nemcsak a dialógusok és szövegek hossza teszi alkalmassá a képregényt a nyelvoktatásra, hanem az is, hogy a rajzolt környezet segítségével lehet az olvasónak az idegen nyelvű szavak megfejtésében. Ráadásként szintén fennáll a szórakozva tanulás esete. Ezt ismerte fel magyar viszonylatban Szalay Kristóf, akinek 2017-ben jelent meg *Deutsch mit Comics* című német nyelvkönyve. A megjelenést nagy sajtóvisszhang kísérte, ugyanis egyrészt szórakozva tanító tankönyvről van szó, másrészt pedig képregények képezik a tankönyv gerincét. A szerző így nyilatkozott könyvéről:

„Úgy 5 éves lehettem, amikor az első képregényt a kezembe vettem. A szenvedély immár negyven éve tart. Ugyanakkor több mint húsz éve tanítok németet. A képregényeket és karikatúrákat az első perctől kezdve bevettem az órákon, hogy kicsit feldobjam a sokszor száraz tananyagot. Aztán jött az ötlet: fordítsuk meg a dolgot, és csináljunk egy olyan nyelvkönyvet, amely csak vicces dolgokat tartalmaz. Ha pedig a tanuló komolyságra vágyik, hát vigyünk be kompenzálásként olykor egy-egy nyelvtani tesztet. Mindenki szeret amolyan saját »best of«-ot készíteni. Ez a könyv az eddigi tanítási tapasztalataim »best of«-ja. Mindazt belesűrítettem, amit az elmúlt két évtizedben oktatási tapasztalataim alapján jónak találtam: vagyis mindazt, ami tanítványaim jókedvét és nyelvtudását egyaránt gyarapította.” (Szerző nélkül 2017)

Ismeretterjesztő munkaként is gyakran találkozni képregényekkel. Külföldön bevett szokás, hogy komolyabb témákat ilyen módon fogalmazzanak meg oktatási céllal. Amerikában a legkülönbözőbb témakörökben igyekeznek hasznos információkat közölni a gyerekekkel szórakoztató formában, így tanulhatnak akár a világ vírusairól¹, általános-

---

¹ A honlap elérhetősége: Biology of HUMAN: Word of VIRUSES [dinamikus weblap] <URL: <http://worldofviruses.unl.edu/comics-apps/> [2018. 02. 10.]

ságban a biológiáról² vagy épp a NASA által vizsgált területekről³, beleértve a földi (a víz körforgása, időjárás és klíma), technológiai és űrbéli viszonyokat.⁴

Hazánkban is léteznek próbálkozások különböző témákban. A képregényhez hasonló stílusban íródtak például a Charlie Bodd-féle, *A természet csodái*-könyvek⁵, amelyekben színes, keretbe foglalt rajzokkal és kiegészítő szöveggel mesélik el az élővilág legjellemzőbb tulajdonságait. Vagy szintén szövegbuborékokkal kísért rajzokkal ismerhetjük meg a káoszelméletet a Ziauddin Sardar és Iwona Abrams által jegyzett *Káoszelmélet más-képp* című könyvből.⁶ Konkrét képregényként jelent meg 2016 decemberében a Gulag Emlékbizottság megbízásából készült *Rabtársak a gulagon* című ingyenes ismeretterjesztő kiadvány is, amely Olofsson Placid atya és Menczer Gusztáv példamutató helytállását meséli el (Bayer 2017). A füzet egy rendkívül szépen megkomponált alkotás, amelyet iskolákban is kívántak terjeszteni.

A külföldi példákkal ellentétben a magyar szakemberek még a kezdetén járnak annak, hogy bevonják az oktatásba a képregényeket, de egyre több próbálkozás és kísérlet valósul meg, s egyre többször hangzik el különböző konferenciákon a képregény felé való nyitottság ösztönzése.

A képregény és a tudomány

Ahogy fentebb is említettem, a képregények oktatása és vizsgálata itthon még gyerekcipőben jár, ellentétben azokkal az országokkal, ahol nagyobb tradícióknak is örvend. Amerika számos egyetemén megtalálható a 'Comic studies' elnevezésű kurzus, néhány éve pedig a skóciai University of Dundee került a magyar hírportálok hasábjaira mint az első brit egyetem, ahol mesterdiplomát lehet szerezni képregénytudományból (Sin 2011).

Hazánkban egyes bölcsészkarok kurzusai között találni elvétve olyan szemináriumokat, amelyek részben vagy egészében a képregénnyel foglalkoznak, főleg média- és kommunikációs intézetekben, illetve bizonyos nyelvszakokon, úgymint amerikanisztika, angol, francia és német szakos képzéseken. Az utóbbi időszakban viszont számos publikáció jelent meg a témában, és képregény-konferenciák szervezésével is igyekeznek felhívni a figyelmet a műfajra. Az érintett kutatók, oktatók és egyetemi hallgatók célja, hogy a comicsról szóló beszéd megjelenjen az akadémiai közegben, mert akkor tud intézményesülni hazánkban is, akkortól várható, hogy a képregény oktatásáról és vizsgálatáról komolyan is beszélhessünk (Szép 2017).

A képregények tanulmányozásához kapcsolódó törekvések és a kiadói trendek felhasználhatók a tudományos életben való jártasság szabályainak megismerésére és az ehhez szükséges értékek elsajátításához.

Magát a képregényt is csupán az elmúlt években kezdték önálló médiumként kezelni. Sőt, sok esetben még ma is az irodalom vagy a képzőművészet egy kevésbé értékes alfajának tekintik. A különböző médiumokkal való hasonlóságok nem vitathatók el, és éppen ezek a hasonlóságok azok, amelyek számos lehetőséget kínálnak összehasonlító elemzésekhez is.

Zsilka Tibor úgy határozta meg korábban a képregényt, hogy az a képzőművészet és

² A honlap elérhetősége: Jay Hosler [dinamikus weblap] <URL: <http://jayhosler.com/index.html> [2018. 02. 10.]

³ A honlap elérhetősége: NASA: Precipitation Education [dinamikus weblap] <URL: <https://pmm.nasa.gov/education/comics> [2018. 02. 10.]

⁴ Tatalovic, Mico: *Science comics and cartoons*. [online] In: Science in School honlapja (2010. 04. 29.) <URL: <http://www.scienceinschool.org/2010/issue14/web> [2018. 02. 13.]

⁵ Lásd: Bodd, Charlie: *A természet csodái 1. – Az állatvilág képekben*. Bp., Interprint, 1988.

⁶ Lásd: Sardar, Ziauddin – Abrams, Iwona: *Káoszelmélet más-képp*. Bp., Edge 2000, 2003.

irodalom kereszteződéséből kialakult műfaj, épp ezért egy képregény egyben irodalmi mű is. Hazánkban korábban a szépirodalmi művekből készült adaptációs képregények váltak a legnépszerűbb változatokká (Sata 2017). Bayer Antal az irodalom és a képregény kapcsolata apropóján felállít egy néhány pontból álló összehasonlítási rendszert, amelyben sorra veszi a két műfaj szerkezeti jellemzőit, a terjedelemmel kapcsolatos különbségeket, az elbeszélési technikákat és az általános érzékelést (Bayer 2013). Az adaptációs képregények csak egy rövidke szeletét jelentik az ilyen szempontú összehasonlításnak, de talán ezek a legkézenfekvőbbek, hiszen ez a műfaj ma újra reneszánszát éli. A Képes Kiadó gondozásában ugyanis újra közlésre kerülnek Korcsmáros Pál korabeli folyóiratokban megjelent klasszikus irodalmi művekből adaptált képregényei, úgymint az *Egri csillagok*, *Az arany ember*, *A nyomorultak* stb.

Több alkotó és a képregény tudományával foglalkozó szakember, köztük Kertész Sándor is úgy gondolja, hogy inkább grafikai műfajról beszélhetünk, ahol a szöveg is a grafikai kompozíció részeként jelenik meg a képkockákban (Rubovszky szerk. 1989). Ha nem is teljes mértékig a képzőművészet részének tekintjük a képregényt, azt akkor is elmondhatjuk róla, hogy elsősorban vizuális élményt nyújt. Ez már önmagában is lehetőséget biztosít a képzőművészettel való összehasonlításra, de az ismert szuperhősös képregények dizájnján túl igazi gyöngyszemekre is bukkanhatunk, még a magyarul kiadott képregények piacán is. Ezek akár egy lapon említhetők egy-egy fantasztikus kortárs irodalmi alkotással is. Ilyen például a Neil Gaiman és Dave McKean páros *Sandman*-je, amely eltér a megszokott stílustól: szürreális és expresszív képekkel dolgozik, gyakran alkalmaz kollázstechnikát és használ szimbólumokat is. Ez a mitologikus elemekkel dolgozó képregény máig a műfaj egyik meghatározó darabja (Lipták 2013).

Ha csak a manapság annyira népszerű képregényes filmadaptációkra gondolunk, akkor egyértelművé válhat, hogy a mozgókép műfajával is párhuzamokat fedezhetünk fel. A képregények, akár a filmek, gyakran élnek a képkivágások, azaz plánok nyújtotta lehetőségekkel, perspektívákkal vagy a különböző nézőpontokkal.

Egyetlen szöveg vagy történet több változatának vizsgálatával tehát lehetőség nyílik arra, hogy feltárják a különböző médiák mechanikáját és konvencióját, értékeljék az alternatív reprezentációkat és azoknak nézőkre, illetve olvasókra gyakorolt hatását (Hoover 2009).

Dunai Tamás a képregények négy csoportját különíti el a fikciós tartalom szempontjából. Elsőként azokról a kitalált univerzumokról beszél, amelyeket részben megtörténeket valós események, illetve megtörtént eseményekre reflektálnak. Ilyen például a szuperhősökkel teli Marvel-univerzum, amelynek eseményei létező amerikai nagyvárosokban játszódnak, és megjelennek benne olyan témák, mint a II. világháború (az *Amerika kapitányban*), a 2001. szeptember 11-i terrortámadás vagy Barack Obama beiktatása (a *Pókemberben*).

A második csoportba Dunai a kitalált történeteket bemutató történelmi, illetve valós személyekkel dolgozó képregényeket sorolja. Ilyen például az *Asterix*, amely bár egyértelműen fikciós, mégis realitásnak hat, mivel a történelmi háttere, illetve részletei meg lehetőségen pontosak. (Még ha néha tudatos „történelemhamisítással” játszik is a szerző.)

A harmadik lehetőséget a hitelességre törekvő életrajzi és történelmi képregények adják, amelyek gyakran készülnek tájékoztató, illetve ismeretterjesztő céllal. A hitelesség itt megkerülhetetlen, tényszerű szövegekről van szó. Hazánkban ilyen a II. János Pál pápa életrajzából készült képregény vagy Anne Frank életrajzának képregényadaptációja.

A negyedik csoportot a képregényes önelbeszélések különböző fajtái alkotják, mint a memoárok, vallomások, önéletrajzok stb. Idetartozik Art Spiegelman *Maus* című képre-

génye, amely a szerző édesapjának holokauszt-visszaemlékezését tartalmazza önéletrajzába ágyazva vagy Marjane Satrapi *Persepolis* című önéletrajza, amelyben az iráni társadalmi-politikai helyzet jelenik meg (Dunai 2017).

Ezekkel a csoportosításokkal arra szerettem volna felhívni a figyelmet, hogy a fikción túl a képregények számos része alapul tényleges eseményeken és létező, létezett személyeken, ami önmagában is rengeteg kutatási lehetőséget teremt. Egyrészt megvizsgálható, hogy mennyire befolyásolhatja a szerző a valós eseményeken alapuló történetet, mennyire elfogult vagy objektív egy adott témában. Másrészt egy képregényeket alapul vevő kutatási projekt olyan képességek bemutatására és tanítására használható, mint a háttér-információk keresése különböző keresési technikák alkalmazásával, a megfelelő és hiteles források kiválasztása vagy a tudományos kontra ismeretterjesztő, közérdekű források különbsége és azok értékelése (Hoover 2009).

Könyvtárak és képregények – műveltségtámogatás

Dale Jacobs könyvében megfogalmazza, kik azok, akik műveltségtámogató szerepet tölthetnek be a társadalomban, s leírja azt is, hogy miként valósíthatják ezt meg. Szerinte olyan helyi vagy távoli, konkrét vagy absztrakt szereplőkről van szó, akik valamilyen módon képesek támogatni, fejleszteni, modellezni, de akár korlátozni, elnyomni vagy visszatartani a különböző műveltségterületeket. Ez azt jelenti, hogy úgy, ahogy a rádió és a televízió reklámjai rávesznek bennünket kereskedelmi termékek vásárlására, úgy érdemes arról is elgondolkodni, hogy ki vagy mi veheti rá az embert műveltsége fejlesztésére (Jacobs 2013). Az iskolák, szülői csoportok, vállalkozások stb. mellett ott szerepelnek a könyvtárak is, akik erre a szerepre hivatottak lehetnek – kell, hogy legyenek.

Még a „képregény-nagyhatalomak” nevezhető Egyesült Államokra se volt mindig jellemző a műfajhoz való objektív hozzáállás. Az 1940-es években például – ahogy ezt sok újdonságnál megfigyelhetjük – olyan rémhírek uralták a sajtót, minthogy késlelteti az olvasás képességét, látáskárosodást vagy épp viselkedési problémákat okozhat. Fenyegetőnek tekintették, mert másfajta írástudást képviselt, mint a szabályozott, nyomtatott írásbeliség dokumentumai, és amit a szakemberek eddig ellenőrzés alatt tartottak, az ezzel az új médiummal kezdett kicsúszni az irányításuk alól (Jacobs 2013).

A kezdeti elzárkózást követően, egy nagyobb csönd után újra mérlegelni kezdték a lehetőségeket, és rájöttek, hogy a képregény eszköz is lehet arra, hogy a fiatalokat bevonják a könyvtárakba. Kezdetben ez azt jelentette, hogy az ifjú olvasók ízlésének akartak megfelelni, és több potenciális olvasót akartak bevonítani az intézményeikbe, bemutatni nekik, hogy a könyvtár számukra is tud nyújtani valami újat, ráadásul lehetőséget adnak a könyvtárosoknak arra, hogy bátoríthassák őket a hagyományos olvasásra való áttérésre.

Itt még nem arról volt szó arról, hogy a komplex multimodális műveltség része lehetne a képregény, inkább az írni-olvasni tudás tanításának egyik alulértékelt formájaként tekintettek rá, ami csak egy lépcsőfok volt a hagyományos írni-olvasni tudás felé. Ez a hozzáállás részben akkor kezdett megváltozni, amikor a füzet formátum helyett egyre nagyobb számban kezdtek megjelenni az úgynevezett *graphic novelek*, amelyek formátuma a könyvével megegyező. Ezek sokkal kezelhetőbbek és tartósabbak is voltak, témájukat tekintve pedig már nem csak a gyermekeknek szóltak, ezért ezeket a fizikailag könyv formátumú képregényeket könnyebben tekintették a könyvtárosok „megfelelő” irodalomnak. Azok a könyvtárak, akik megvásárolták ezeket, már nemcsak a használók ízlését akarták tükrözni, hanem egy megfelelő irodalmi gyűjteményt akartak létrehozni (Jacobs 2013).

Sokáig tartott, míg a tömegkultúra eme terméke le tudta mosni magáról az 'értéktelen' jelzőt, és a témáról való hosszas hallgatás után kezdték a pozitív oldaláról is körbejárni a témát. 1981-ben a *'Spider-Man at the Library'* című cikkben már megfogalmazódik a gondolat, hogy a képregény felhasználható az iskolai könyvtár imázsának a javítására, illetve, hogy tapasztalatok bizonyítják, miszerint váratlan és üdvözlendő változást eredményez a diákok könyvtár felé irányuló attitűdjében (Jacobs 2013). Ennek a folyamánya az 1997-ben a *School Library Journal*-ben elsők között megjelent *'Zap! Whoosh! Kerplow!': Build High-Quality Graphic Novel Collections with Impact* című cikk, amely a tökéletes graphic novel, vagyis könyv formátumú képregény gyűjteménye létrehozásának módját írja meg. Brugemann is Scott McCloud nézőpontjából közelíti a képregény kérdéskörét. Ő is a vizuális műveltségre koncentrál, szerinte ugyanis a képregények kihasználják ezt a fajta, még „feltörekvő” írástudást. 2002-ben Stephen Weiner már megszerzett készségként hivatkozik a képregények olvasásának képességére.

Szintén ebben az évben a Berkeley Public Library alkalmazottja, Francisca Goldsmith rávilágított arra, hogy a képregényolvasók nemcsak a nyomtatott szöveget tanulják meg megérteni, de dekódolniuk kell az arckifejezéseket és a test mozdulatait, a szimbolikus jelentéseit a képeknek és testtartásoknak, a metaforákat, az egyéb társadalmi és irodalmi nüánszokat is. Ugyancsak itt fogalmazzák meg, hogy a képregény megköveteli az olvasó aktív, kritikus részvételét, aki nemcsak a szöveg dekódolására képes, hanem tudja követni a történet folyását és meg tudja ragadni az elbeszélés, a hangulat, a karakter és a cselekmény elemeit is a képeken keresztül (Jacobs 2013).

A könyvtári gyakorlatban több kezdeményezés is megvalósult a képregények bevonására az oktatásba. Az egyik ilyen nagy visszhangot kapott kezdeményezés a kansasi Emporia State Egyetemen végzett, majd ott dolgozó Matt Upson nevű könyvtároshoz kötődik, aki számos könyvtári képregényt fejlesztett ki az információs műveltséghez szükséges készségek oktatására. Egy hivatalos íróval, rajzolóval és oktatóval karöltve egyedülálló oktatóanyagot készítettek a könyvtári erőforrások használatához. Ez a 2011-ben online megjelent képregény a *Library of the Living Dead* címet kapta, és több mint kétfélmillió letöltésen van már túl. A fő hangsúly azon volt, hogy a hallgatók számára az alapvető könyvtári készségeket és az információs műveltséggel kapcsolatos tudást szóragoztató és innovatív módon, „zombik segítségével” adják át. A visszajelzések pozitívak és egyértelműek voltak. Az első útmutató sikere után a szerzők több más képregényt is készítettek, amelyek kifejezetten az információs műveltséggel kapcsolatos oktatásra és a könyvtári érdekképviselőkre épültek.

A Kansas State University Salinán és a Kansas Wesleyan Universityn hasonló képregényt készítettek. A *Legends of the Library Ninjas: A Quest for Knowledge* fő célja egy olyan kellemes környezet megteremtése volt, ahol a hallgatók elsajátíthatják a könyvtári készségeket és az információs műveltséghez szükséges tudnivalókat – ezúttal nindzsák segítségével... A siker látványos volt: a tanév elején az elsőéves hallgatók megkapták a képregényt, és a vártnál sokkal jobb eredmény született a használatával kapcsolatban, ugyanis a hallgatók több mint 80%-a használata sikeresen általa a logikai operátorokat, 60% pedig azonosította az online katalógust mint a helyet, ahol megtalálhatja a keresett könyveket, dokumentumokat. Az előbbi egyetem hallgatóinak 49%-a, míg az utóbbinak 73%-a tudta azonosítani a könyvtárközi kölcsönzést. Azonkívül, hogy mindkét egyetem hallgatói kedvelték magát a képregényt, kiderült az is, hogy mindkét egyetem könyvtárában nőtt a betérő hallgatók száma, és ráadásul a felhasználók sokkal önállóbbak voltak, ahelyett, hogy azonnal a könyvtáros segítségét kérték volna (Scicluna 2014).

A híres képregényalkotó, Will Eisner után elnevezett Eisner-díj egyik „oldalágaként” az ALA 2012 óta lehetőséget biztosít a *Will Eisner Graphic Novel Prize for Libraries* megpályázására a könyvtáraknak, mellyel támogatást nyújtanak azoknak az intézményeknek, amelyek bővíteni szeretnék képregényes gyűjteményüket, szolgáltatásaikat és programjaikat, melyeket a helyi közösség számára hirdetnek (Szerző nélkül 2013b). Ez a díj példázza talán a legjobban, hogy könyvtárak már nem állnak ellen a képregény műfajának, és nemcsak beépíteni igyekeznek gyűjteményükbe, hanem használni is azt.

Magyarországon a könyvtár és a képregény kapcsolata szinte teljesen ugyanúgy indult, mint a tengerentúlon, azzal a különbséggel, hogy míg ott mostanra igyekeznek integrálni állományukba a képregényeket, addig itthon még mindig inkább elhatárolódnak a műfajtól, mivel a könyvtárosok többsége nem ismeri, ezáltal nem is érti azt.

Az egyik legkorábbi kísérletről Pápayné Kemenczey Judit ír, aki 1980-as évek közepén Szolnok megye könyvtáraiban kérte meg az ott dolgozókat, hogy jól látható helyre tegyék ki a képregényváltozatokat és mellé az eredeti műveket, s nézzék meg, elviszi-e az olvasó mindkettőt. Az eredmény az lett, hogy a képregényeket többször kölcsönözték, mint az eredeti műveket, gyakran utóbbit olvasatlanul is vitték vissza. A szerző ezt csak abban az esetben tartja elfogadhatónak, hogy ha a képregény esztétikai és irodalmi élményt nyújt (Pápayné 1986).

Azt persze fontos leszögezni, hogy a képregény hazai piaca nem volt túl változatos, és az utóbbi években kezd csak igazán magára találni. A jellemzően könyves adaptációk által uralt piac nem adott lehetőséget arra, hogy másként tekinthessen a könyvtáros és pedagógusszakma a műfajra, így mindig is az irodalom egyik kevésbé értékes részének tekintették. Ezen a hosszú ideje fennálló sztereotípián igyekeznek változtatni pár lelkes gyűjtő, nyitott könyvtáros és oktató.

Hazai viszonylatban elmondható, hogy vannak törekvések arra, hogy a képregények a könyvtárak polcaira is felkerüljenek, azonban nem szabályozott dologról van szó. Az esetek többségében azok a kiadványok kerülnek fel a polcra, amelyek kötött formátumú, ISBN-nel rendelkező példányok, míg az újságosoknál beszerezhető, fűzött füzetek közül csak elenyésző mennyiségben találni a nagyobb megyei könyvtárak polcain. Kötelezpéldány-szolgáltatása révén az Országos Széchényi Könyvtár gyakorlatilag az egyetlen, amelyben megtalálhatók a Kingpin kiadó által kiadott amerikai superhősös képregények. A megyei könyvtárakban elvétve akad egy-egy sorozatnyi *Garfield*, *Barbie* vagy a magyar Gyüker Zsófia által jegyzett *Lóbarátok*.

A megyei könyvtáraknak általában nagyjából 100-200 dokumentuma van a képregény témakörében. A legtöbb témába vágó dokumentummal a kecskeméti Katona József Könyvtár, illetve a szegedi Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár rendelkezik: több mint 400 'képregény' kifejezéssel tárgyszavazott állományt tartalmaz a katalógusuk. A keresések során a katalógusok hiányosságainak köszönhetően csak hozzávetőleges adatokat sikerült leszűrni, így olyannal nem is szolgálhatok, amely pontos meghatározásokat és következtetéseket tenne lehetővé.

A szegedi megyei könyvtár nemcsak a fent említett adatok miatt lehet fontos a magyar képregénykultúra számára, hanem azért is, mert évek óta biztosít helyszínt a Szegedi Képregényfesztiválnak. Az egyik legnagyobb magyarországi képregényes rendezvénynek helyet adó könyvtárban ezen alkalmakkor számos előadás, játék és gyerekprogram látogatható, képregénykiadók és -terjesztők mutatják be munkáikat, és akár alkotás közben is megfigyelhetők a szerzők. Hasonló rendezvény került megrendezésre első alkalommal 2017-ben a kaposvári Takáts Gyula Megyei és Városi Könyvtárban, ahol szintén előadásokkal, kiállítással és börszével várták az olvasókat, illetve ugyanebben az

évben a szombathelyi Berzsényi Dániel Könyvtár is helyet biztosított a városuk első képregényes fesztiváljának.

A tematikus rendezvényeken kívül más módon is tetten érhető a téma felé irányuló félszeg nyitottság. Volt már példa a témában tartott különálló előadásokra, kiállításokra, illetve a 2017/18-as évre a kiskőrösi Petőfi Sándor Városi Könyvtár „Képregény és manga” témában pályázatot hirdetett középiskolások számára. Ennek kapcsán klubfoglalkozásokat is tartottak, amelyen a pályázattal kapcsolatos legfontosabb tudnivalók mellett a résztvevők a képregény elkészültének folyamatával is megismerkedhettek (Kutyifa 2017). A kevésbé kreatív, de érdeklődő közönség számára pedig a fentebb említett szombathelyi Berzsényi Dániel Könyvtár egyik dolgozója állított össze tematikus ajánlót, amelyben megtalálhatjuk az általuk szolgáltatott képregényeket és a róluk szóló szakirodalmat minden formai információval és raktári jelzettel együtt (Waldinger [Év nélkül]).

A képregényekkel történő kompetenciafejlesztés még az oktatásban is elenyésző, ha mégis megtörténik, akkor inkább alkotói oldalról közelítenek a műfaj felé a feladatok. Az említett programok és a 2017-es évben megvalósuló „Az én könyvtáram” projekt talán az első lépés ahhoz, hogy Magyarországon is nagyobb presztízsre emelkedhessen a franciák által kilencedik művészetnek keresztelt képregénykultúra (Kiss 2019).

Összegzés

A digitális világban elengedhetetlen kompetenciák és a képregény olvasásához szükséges készségek között párhuzamot vonhatunk, és talán ez lehet az első lépés afelé, hogy más szemmel nézzünk a műfajra. A képregények lehetőséget biztosíthatnak arra, hogy a fiatalok szórakozva tanulhassanak, s megszerezhessék az információs műveltséghez szükséges kompetenciákat.

A képregényeknek sokáig mostoha szerep jutott külföldön és hazánkban egyaránt. Hosszú utat kellett megtennie ahhoz, hogy elismerjék, nálunk pedig gyakorlatilag még mindig ezen az elismeréshez vezető úton járunk.

Ahhoz, hogy ez a folyamat felgyorsulhasson, nyitni kell a műfaj felé, megismerni és megtalálni benne a pozitívumokat. A multimodális műveltségekhez szükséges kompetenciák kialakításában is segítségünkre lehet a képregény, amely már komplexitásában is hasonlóságokat mutat több műveltségterülettel. Az általa elsajátítható készségek rendkívül sokszínűek: olvasata és dekódolása olyan speciális kompetenciákat kíván, amelyeket a mai technológiai fejlettség is megkövetel a digitális szövegek esetében, sokszínűsége alapján akár kutatható is, sajátosságait tekintve összehasonlítható más műfajokkal vagy oktathatók vele a tudományos élet sajátosságai. Az olvasásfejlesztés, nyelvtanítás és ismeretterjesztés területén pedig már több jó gyakorlat is felfedezte magának.

A külföldi és hazai könyvtári gyakorlatban egyaránt vannak próbálkozások a műfaj integrálására – több-kevesebb sikerrel. A képregények között is egyaránt találhatunk igényes és kevésbé igényes alkotásokat, csakúgy, mint a szépirodalom esetében.

Irodalom

American Library Association (1989): *Presidential Committee on Information Literacy*.

[online] Final Report. Washington, D. C. <URL:

<http://www.ala.org/acrl/publications/whitepapers/presidential> [2018. 02. 16.]

Adámi Mária (2005): Multimediális és hipermediális szövegek. In: Balázs Géza – Bódi

- Zoltán (szerk.): *Az internetkorszak kommunikációja – Tanulmányok*. Budapest: Gondolat – INFONIA, pp. 321–334.
- Bayer Antal (2013): *Az adaptáció kísértése – Irodalom és képregény*. [Budapest]: Nero Blanco Comix.
- Bayer Antal (2017): *Négy új magyar képregény a Hungarocomix 2016-ról*. Nero Blanco, Vox Antipopuli honlapja cop. 2017. 01. 08. <URL: http://neroblanco.blog.hu/2017/01/08/negy_uj_magyar_kepregeny_a_hungarocomix_2016-rol [2018. 02. 14.]
- Dunai Tamás (2007): Képregény Magyarországon. *Médiakutató*, 8(1), 17–30.
- Dunai Tamás (2014): A képregény multimedialitása. In: *Olvasható kép, látható szöveg*. Debrecen: Déri Múzeum. pp. 87–97.
- Dunai Tamás (2017): Konstruált történelem és történelmiesített fikció a képregényekben. In: Vincze Ferenc (szerk.): *A képregényen innen és túl – Tendenciák a kortárs és magyar képregényben és képregénykutatásban I*. Budapest: Szépirodalmi Figyelő Alapítvány. pp. 46–61.
- Egervári Dóra (2014): *A másodlagos digitális megosztottság enyhítésének modellje – Az információs műveltség komplex fejlesztési lehetőségei*. [PhD-értekezés] Budapest: Irodalomtudományi Doktori Iskola.
- Egervári Dóra (2014): A digitális írástudás, az információs műveltség és a XXI. századi kompetenciák rendszere. In: Networkshop konferencia Pécs, 2014. április 23–25.
- Frank Róza (2006): Kompetenciafejlesztés az információs társadalomban. In: *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 53(9), 391–403.
- Gonda Zsuzsa (2015a): *Digitális szövegek olvasásának típusai és stratégiái*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. [Elektronikus kiad.] <URL: http://metodika.btk.elte.hu/file/TAMOP_BTK_BMK_7.pdf [2018. 01. 22.]
- Gonda Zsuzsa (2015b): A digitális szövegek olvasásértésének fejlesztése az olvasási stratégiák segítségével. In: *Anyanyelv-pedagógia*. 8(1) <URL: <http://www.anyanyelvpedagogia.hu/cikkek.php?id=555> [2018. 02. 04.]
- HÁLÓZÁSÁK Képregények*. [Dinamikus weblap] <URL: <http://halozsak.hu/> [2018. 01. 27.]
- Hoover, Steven (2009): To the instruction cave, librarian!: Graphic novels and information literacy. In: *Library Orientation Series*, 42 LOEX Clearinghouse for Library Instruction. <URL: https://digitalscholarship.unlv.edu/lib_articles/109 [2018.01.21.]
- Jacobs, Dale (2013): *Graphic Encounters – Comics and the Sponsorship of Multimodal Literacy*. [Elektronikus kiad.] New York–London: Bloomsbury.
- Józsa Krisztián – Steklács János (2009): Az olvasástanítás kutatásának aktuális kérdései. In: *Magyar Pedagógia*. 109(4) pp. 365–397.
- Karvalics László, Z. (2012): Információs kultúra, információs műveltség – egy fogalomcsalád értelme, terjedelme, tipológiája és története. *Információs Társadalom*, 12(1), 7–43.
- Kertész Sándor (2007): *Comics szocialista álruhában*. Nyíregyháza: Kertész Nyomda és Kiadó.
- Kertész Sándor (1991): *Szuperhősök Magyarországon*. [Budapest]: Akvarell Bt.
- Kiss Ferenc (2005): A képregény születése és halála Magyarországon – szubjektív történeti áttekintés és helyzetkép. *Beszélő*. 10(1) 114–119.
- Kiss Gábor (2019): A képregény, a „kilencedik művészet”. In: Barátné Hajdu Ágnes – Béres Judit (szerk.): *Szövegértés-fejlesztés a könyvtárban. Módszertani kötetek 3*. Budapest: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. pp. 180–215.
- Koltay Tibor (2011): Információs műveltség – Adalékok egy sokarcú fogalom fejlődéstörténetéhez. [online] In: *Könyv és Nevelés*. 13. évf. 2. sz. <URL:

- http://olvasas.opkm.hu/portal/felso_menusor/konyv_es_neveles/informacios_muveltseg [2018. 01. 22.]
- KOLTAY Tibor (2009): Médiaműveltség, média-írástudás, digitális írástudás. *Médiakutató*, 10(4), 111–116.
- Kovács Ágnes – Téglás Ernő (1999): Amikor a kognitív rendszerek elbeszélnek a mentális reprezentációkat: a kétnyelvűség pszichológiai vizsgálata. *Erdélyi Múzeum*. 61(3–4.), 221–236.
- Kutyifa Ilona (2017): *Képregény és Manga pályázatot hirdetett a Petőfi Sándor Városi Könyvtár*. [online] VIRA Magazin honlapja (2017. 12. 08.) <URL: <http://vira.hu/kiskoros/2017/12/08/kepregeny-es-manga-palyazatot-hirdetett-petofi-sandor-varosi-konyvtar/> [2018. 02. 16.]
- Laplante, Thomas (2008): *From Manga to Comic: Visual Language in Translation*. [szakdolgozat] [online] Ohio: The Ohio State University. <URL: https://kb.osu.edu/dspace/bitstream/handle/1811/32074/From_Manga_to_Comic.pdf?sequence=1 [2018. 02. 27.]
- Lipták Renáta (2013): *Modern mítosz és metafikciós elemek Neil Gaiman Sandman-sorozatában*. In: Apertúra [online] cop. 2013. 08. 23. <URL: <http://uj.apertura.hu/2013/nyar/liptak-modern-mitosz-es-metafikcios-elemek-neil-gaiman-sandman-sorozataban/> [2018. 02. 16.]
- Maksa Gyula (2017): *Képregények kultúraközi áramlatokban*. [Kolozsvár]: Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Manno, Michelle (2014): *Comics in the Classroom: Why Comics?* [online] Teach Make a Difference honlapja cop. 2014. 08. 04. <URL: <https://teach.com/blog/why-comics/> [2018. 02. 07.]
- McCloud, Scott (2007): *A képregény felfedezése*. [Budapest]: Nyitott Könyvműhely.
- Mikola Gyöngyi (2012): A Symposion képi fordulata. *Híd*, 76(12), 4–15.
- Muchichka László (2017): A béke politikája az Amerikai Kapitány: Polgárháborúban. In: Tóth Csaba (szerk.): *Fantasztikus világok – Társadalmi és politikai kérdések a képzelet világában*. Budapest: Athenaeum. pp. 200–222.
- Pápayné Kemenczey Judit (1986): Nem kiszolgálni – szolgálni kell a tömegigényt! A képregény és a gyermekolvasók egy vizsgálódás tükrében. *Könyvtáros*, 36(2), 96–99.
- Potter, W. James (2015): *Médiaműveltség*. Budapest: Wolters Kluwer Kft.
- Rubovszky Kálmán (1988): *Apropó, comics!*. Budapest: Művelődéskutató Intézet.
- Rubovszky Kálmán (vál. és szerk. 1989): *A képregény*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- Sata Lehel (2017): Adaptáción innen és túl – Az irodalmi képregény fogalma a magyar tudományos diskurzusban és annak kiterjesztési lehetőségei. In: Vincze Ferenc (szerk.): *A képregényen innen és túl – Tendenciák a kortárs és magyar képregényben és képregénykutatásban I*. Budapest: Szépirodalmi Figyelő Alapítvány. pp. 62–80.
- Scicluna, Ryan (2014): *The Use of Graphic Novels in Information Literacy Instruction*. [online] Malta Comic Con honlapja cop. 2014. 01. 13. <URL: <http://www.maltacomiccon.com/articles/the-use-of-graphic-novels-in-information-literacy-instruction/> [2018. 02. 16.]
- Sin Edina (2011): *A képregény egyetemi tananyag lesz*. [online] Kárpátalja.ma honlapja cop. 2011. 06. 08. <URL: <http://www.karpatalja.ma/karpatalja/oktatas/a-kepregeny-egyetemi-tananyag-lesz/> [2018. 02. 09.]
- Sipos Anna Magdolna (2016): *Könyvtári reneszánsz – Könyvtárak az információs társadalomban 2.0*. [Budapest]: Ventus Libro Kiadó.
- Szabó András (2009): A társadalom gyorsreagálású hadteste, a képregény. In: Stachó László – Molnár Bálint (szerk.): *Médiaerőszak – Tények, mítoszok, viták*. Budapest:

Mathias Corvinus Collegium – Századvég Kiadó. pp. 211–229.

Szabó Sára, G. – Gombos Péter (2005): A képregény. In: Cserhalmi Zsuzsa – Forgács Anna – Pála Károly – Sándor Csilla (szerk.): *Irodalom – Tanári Kincsestár 21. kiegészítő kötet*. Budapest: Raabe Kiadó. pp. 1–22.

Szép Eszter (2017): *Az intézményesülés útján – Interjú Vincze Ferencsel, a Képregényen innen és túl tanulmánykötet szerkesztőjével*. [online] Képregény Blog cop. 2017. 12. 04. <URL: http://kepregeny.blog.hu/2017/12/04/intezmenyesules_vincze_ferenc_kepregeny [2018. 02. 13.]

[Szerző nélkül] (2005): *Az első képregény megjelenése*. [online] National Geographic Magyarország honlapja cop. 2005. 05. 17. <URL: http://www.ng.hu/Civilizacio/2005-05/Az_elso_kepregeny_megjelenese [2017. 11. 12.]

[Szerző nélkül] (2017): *Kacagva németül – a Nyelvpárádén is sikert aratott a képregény-nyelvkönyv*. [online] Modern Iskola honlapja cop. 2017. 09. 11. <URL: <http://moderniskola.hu/2017/09/rendkivuli-nemet-nyelvkonyv/> [2018. 02. 13.]

[Szerző nélkül] (2013a): *Promoting Multiple Literacies (Principles of New Librarianship)*. [online] Designer Librarian honlapja (2013. 12. 10.) <URL: <https://designerlibrarian.wordpress.com/2013/12/10/promoting-multiple-literacies-principles-of-new-librarianship/> [2018. 02. 17.]

[Szerző nélkül] (2013b): *Will Eisner Graphic Novel Grants for Libraries*. [online] American Library Association honlapja cop. 2013. 11. 07. <URL: <http://www.ala.org/rt/gamert/will-eisner-graphic-novel-grants-libraries> [2018. 02. 16]

Tatalovic, Mico (2010): *Science comics and cartoons*. [online] Science in School honlapja cop. 2010. 04. 29. <URL: <http://www.scienceinschool.org/2010/issue14/web> [2018. 02. 13.]

Torgyik Judit (2004): Multikulturális társadalom, multikulturális nevelés. *Új Pedagógiai Szemle*. 54(4–5.) 4–14.

Tóth Máté (2019): A 3-17 éves korosztály olvasási szokásai egy országos reprezentatív felmérés eredményei. In: Béres Judit szerk.: *A könyvtárhasználat és az információkeresés fejlesztése*. (Módszertani kötetek 4.) pp. 261–316.

Varga Katalin (2008): Bevezetés In: Varga Katalin (szerk.): *A 21. század műveltsége – E-könyv az információs műveltségről*. [Elektronikus kiad.] Pécs: PTE FEEK Könyvtártudományi Intézet. <URL: <http://mek.oszk.hu/06300/06355/> [2018. 01. 22.]

Varró Attila (2007): *Kult-comics – Válogatott képregényes írások*. Budapest: Mozi-net-könyvek.

Waldinger Dóra (Év nélkül): *Képregények felnőtteknek*. [online] Berzsényi Dániel Könyvtár honlapja <URL: http://www.bdmk.hu/kepregenyek_felnotteknek-Mutatszulonull [2018. 02. 16.]

SUMMARY

The comics in the service of multimodal literacy, or the libraries in the support of „the ninth art”

Comics, as one of the most underrated genres, has been trying to find its place on the national cultural market for years. This study provides an insight into the world of comics and tries to highlight those skills and abilities that are needed for orientation in the information society. The study presents the values of comics that can be used in their support role of literacy for the dissemination of knowledge and can be put to the service of competence development. The role of libraries as one of the main institutions of information society in these issues cannot be ignored at all. In the study, some examples

from national and foreign libraries' practice try to prove the values and validity of comics as an independent, valuable genre.

Keywords: comics • multimodal literacy • information literacy • support of the literacy • education

GOMBOS Péter

Szent István Egyetem Kaposvári Campus
Magyar Nyelvi és Kultúratudományi
Tanszék

ORCID: 0000-0002-8172-0557

gombos.peter@ke.hu

**„Itt az a jó,
amit az emberből fölhoz”
Bartos Éva (szerk.):
A biblioterápia közelről
recenzió**

Kulcsszavak: biblioterápia, irodalomterápia, Bartos Éva, fejlesztő biblioterápia

Nehéz lenne meghatározni, hol is tart ma Magyarországon a biblioterápia. Ha azt nézzük, hogy idestova fél évszázada van jelen hazánkban, akkor mondhatjuk azt, hogy akár gyakrabban is találkozhatnánk a fogalommal, jó lenne, ha az átlagember számára sem valami megfoghatatlan dolgot jelölne a terminus. Ha azt nézzük, hogy ötven év egy tudományterület életében nem sok, akkor elégedetten állapíthatjuk meg, hogy hazánkban a témának nemcsak elismert szakemberei vannak, de van „gyűjtőhelye”, szakmai fóruma a biblioterapeutáknak (a Magyar Biblioterápiás Társaságot 2015-ben jegyezték be), s nem utolsósorban jól megtervezett, megszervezett képzések biztosítják az utánpótlást. S még egy fontos adat: az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum adatbázisa szerint 82 szakirodalmi forrás jelent meg eddig a témában magyarul. Ez nem tűnik kevésnek, ámbar például a meseterápia 90, a drámapedagógia pedig több mint 1000 tétellel van jelen ugyanezen a listán.

Mindezeket figyelembe véve talán nem túlzás azt állítani, hogy az első, valószínűleg a legnehezebb lépéseket megtették az alapítók, de sok-sok munka vár még azokra, akik népszerűsíteni szeretnék ezt a területet. Szakkönyvek, szöveggyűjtemények tucatjai kellene, hogy megjelenjenek a következő években, s legalább a szinten tartást meg kell célozni a képzőhelyeknek – a minőséget és a mennyiséget tekintve egyaránt.

A Pont Kiadó A biblioterápia közelről – „A szentendrei modell” című kötete részben a téma szak- és módszertani könyveinek számát bővíti, ugyanakkor – lassan ötven év elteltével ez érthető – egyfajta visszatekintést, összegzést is ad az eddig elvégzett munkát illetően. Annak számára, aki a magyar biblioterápia történetével foglalkozik majd a jövőben, ez bizonyosan megkerülhetetlen alapmű lesz.

Miközben határozott állítást tettem, teszek a kötet jelentőségét illetően, szólnom kell a hiányérzetről is, több területen is volt bennem ilyen a könyv olvasása közben, után.

1. Egy ilyen jellegű kötetnek már rég meg kellett volna jelennie. Ez persze nem róható fel sem a témát régóta támogató Pont Kiadónak, sem a szerzőknek. A könyvkiadásban járatos emberek tudják, hogy egy hasonló „projekt” nem tud sikeres lenni „csak” az eladott példányokkal, pályázati forrás(ok) nélkül szinte vakmerőség szakkönyv kiadásába fogni. Hogy ennek most jött el az ideje, nem a biblioterápia művelőinek kritikája...

2. A könyv sok szempontból nagyon vegyes összeállítás. Bár jól kitalált íve van – a biblioterápia magyar „anyukájával”, Bartos Évával készített interjútól az alapítók visszaemlékezésén át a tanítványok módszertani írásaiig –, mégsem biztos, hogy ugyanazon könyvben kell, hogy szerepeljen a történet, a képzés(ek) leírása és a módszertani ajánlások, ötletek. Különösen az utóbbiak érnének meg külön, önálló gyűjteményt. A magyarázat persze nyilvánvaló: amikor végre van lehetőség a megjelenésre, akkor minél több minden legyen ott az anyagban, ki tudja, mikor jöhet a következő kiadvány a témában...

3. Különösen a könyv első felében sok az ismétlődés. Az, hogy a történet „főszereplői” ugyanúgy, ugyanarra emlékeznek, nem csupán jó, de érthető is, ám egy szigorú szerkesztő megkritikálhatta volna az újra és újra megjelenő azonos információkat. Nem nagy probléma ez, de az összképen javítana ez a megoldás. (Itt kell megjegyeznem: ugyancsak jót tett volna a szövegnek egy korrektor.)

4. A módszertani ajánlások, ötletek, élménybeszámolók nagyon személyesek és hitelesek, de stílusuk, célkitűzésük és minőségük is különböző. Némely szerző komoly jegyzetapparátussal dolgozott, mások egyáltalán nem használtak forrásmegjelölést. (Ráadásul az irodalmak leírása formailag sem egységes.) Van olyan fejezet (például B. Tóth Erika vagy Szabóné Eszes Erzsébet írása), amely alapján könnyedén megtervezhetünk egy foglalkozást, minden hasznos információt megadtak ehhez a szerzők. Másutt ugyanez elnagyoltan jelenik meg. De a feldolgozást, mélyülést segítő feladatoknál, kérdéseknél is ezt tapasztalhatjuk. Hallatlanul ötletes, kreatív lehetőségek mellett eldöntendő vagy éppen túl direkt, a rossz irodalomórák emlékét megidéző kérdések is olvashatók.

E hiányok azonban nem sokat vesznek el a kötet jelentőségéből, mert ezek mellett olyan erényeket csillogtat, amelyek valóban megkerülhetetlenné teszik a kiadványt.

Számomra az egyik legnagyobb pozitívuma a könyvnek, hogy az írásokból látszik: a szerzőik helyén kezelik a biblioterápiát. Horváth Judittól már a könyv első felében olvashatjuk:

„...a riasztó (mert olykor még mindig riasztó) »terápia« szó zavart, amely azt sugallja (-hatja) hogy itt egy félelmetes és sötét birodalom kapuján kell belépni, ahol számtalan veszély fenyeget. Éppen ezért az volt, és ma is az a célunk, hogy e szót a segítség, kísérés értelmében használjuk, szelídítsük meg, miközben igyekszünk meggyőzni a hozzánk jövő szakembereket arról, hogy aki jó segítő (mert a mindennapi munkájában is az), már valahol terapeuta. Ugyanis számos olyan kompetenciával rendelkezik, amelyet nap, mint nap mozgásban tart, megújít, dúsít, vagyis attitűdjében, módszereiben munkája igencsak hasonlít a pszichológuséhoz. A különbség annyi, hogy a könyvtáros, a biblioterapeuta elvben »sine morbo« résztvevőkkel dolgozik, és egyfajta prevenciós, megelőző munkát végez, míg a pszichológus, pszichiáter a gyógyítás bonyolultabb feladatára vállalkozik.” (20. oldal).

Miközben a 21. század tele van ön- és társgyógyító emberekkel, de legalábbis olyanokkal, akik erre ösztönöznek minket, A biblioterápia közletről józanságot és bölcsességet mutat e téren is. Ráadásul nemcsak az alapítóknál, de a tanítványoknál is ezt érezzük. Ezt erősíti meg az is, hogy az írások elsősorban a fejlesztő-megelőző biblioterápiáról szólnak, hiszen a szerzők ezen a területen szereztek jártasságot. (Mindeközben természetesen nem felejtik el megemlíteni Hász Erzsébet nevét, aki a klinikai terület talán legismertebb hazai képviselője.) A publikációk írói nem törnek sem pszichiáteri, sem orvosi babérokra. Az ugyanakkor kicsit megmosolyogtató, hogy az irodalomtanári szereptől is elzárkózást látunk. Kuntler Edit írja: „Ez nem irodalomóra. Itt nincs előre gyártott válasz, hogy miért írta az író, amit írt. Itt nincs jó vagy rossz felelet. Itt az a jó, amit az emberből fölhoz.” (84. oldal) Ami engem illet, azonnal elfogadnám, hogy az irodalomórák szemlélete a fent említettekhez igazodjon, sőt, ezt tartanám természetesnek. Az írói szándékot

firtató magyartanárok éppen hogy nagyon rossz helyen keresgélnek, ha erre építik fel a tanórákat.

Bár jómagam korábban is foglalkoztam már biblioterápiával, akadt olyan információ olvasás közben, amely számomra újdonságot, meglepetést vagy éppen egyfajta „megvilágosodást” hozott. Miközben nálunk, Kaposváron az egyetemi képzés végét jelentő záróvizsgákon gyakran egy bizottságban szerepelnek a drámapedagógiás és a biblioterápiás szakirányú továbbképzésen végzett hallgatók, s számomra mindig is egyfajta természetes kapcsolat volt a két terület között, ezzel kapcsolatban most komoly megerősítéseket kaptam. S nemcsak Fekete Katától, aki Mezei Éva tanítványaként mindig is szívesen élt drámás eszközökkel, s ezúttal is írt erről. A módszertani fejezetekben is rendre előjönnek drámajátékok, -konvenciók, amelyeket érezhetően tudatosan használtak, használnak a terapeuták.

Fentebb említettem már, hogy a módszertani rész külön kötetbe is kerülhetett volna – több okból is. Egyrészt természetesen más jellegű e szakasz, mint a történetiséget elbeszélő írások, másrészt pedig biztos vagyok benne, hogy sokaknak jelentene ez hasznos segítséget, főleg, ha már címében is sugallná, hogy biblioterápiás foglalkozások tervezőinek, vezetőinek adhat támpontokat. Nem csupán a módszertani ötletek hasznosak e fejezetekben, de nagyon fontosak a szervezési problémák, helyzetek leírásai is. Ahogy önmagában az a tény is, hogy valaki alkoholbetegek vagy épp idősek körében tart rendszeresen könyves, irodalmas foglalkozásokat. De segítség lehet a szövegválasztás leírása is, természetesen ösztönösen megkeressük azokat a számunkra addig ismeretlen műveket, amelyeket a leírások alapján sikerrel használtak különböző csoportokban a szerzők. (Nem mellesleg: efféle frissülő szöveggyűjtemény legalább tízévente megjelenhetne, mondjuk, korosztályos bontással.)

Mindent egybevetve nehéz lenne megtalálni azt a kört, akinek ne lenne érdekes A biblioterápia közelről. Akit érdekel a téma, annak szakmai elmélyülést, akit nem, annak jó ismerkedési lehetőséget adhat. De személy szerint én mégsem ezt tartom a könyv legnagyobb varázsának. Inkább azt, hogy az első fejezetek után teljesen egyértelművé vált számomra, miért tudott „modellé” válni egy kezdeményezés, s az is, hogyan tudott szinte magától értetődően meggyökeresedni a biblioterápia Magyarországon. Nem bonyolult dolog, ehhez „mindössze” elkötelezett, elhivatott, jó (szak)emberekre van szükség az adott területen. Márpedig Bartos Éva, Horváth Judit, Magyarné Fekete Katalin (a kezdeteknél Boldizsár Ildikóval kiegészülve) kezében jó helyre került a szervezés, az irányítás, az alapok lerakásának feladata. S talán mindennél többet elmond a munkájukról, hogy miközben még meg sem kapták az őket megillető elismerést a tevékenységükért, már a tanítványok munkáját, érvényesülését, publikálását segítik. Ahogy az egy segítő szakma képviselőihez illik.

Bartos Éva (szerk.): A biblioterápia közelről : „A szentendrei modell”. Bp.: Pont Kiadó, 2020. 147 p.

Keywords: Bibliotherapy, Literature Therapy, Éva Bartos, Developmental Bibliotherapy